

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΡΝΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ, ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΚΑΙ ΕΒΡΑΪΚΗ: ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ¹

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΒΛΑΧΟΥ

Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Προσπαθήστε να αποδώσετε τη σημασία της παρακάτω πρότασης:

1. Κανένας δεν μου μίλησε εμένα ποτέ για τίποτα σχετικό!

Ακόμη και οι Έλληνες φυσικοί ομιλητές συναντάνε πολλές φορές δυσκολία στην ερμηνεία τέτοιων προτάσεων που περιέχουν πάνω από ένα αρνητικό στοιχείο (*κανένας, δεν, ποτέ, τίποτα*). Ο βαθμός δυσκολίας έγκειται στο ότι ενώ έχουμε την παρουσία πολλών αρνητικών στοιχείων, η παραπάνω πρόταση καταλήγει να έχει εννοιολογικά μια άρνηση: *Δεν ισχύει ότι κάποιος μου μίλησε κάποτε για κάτι σχετικό*. Όπως είναι αναμενόμενο, ο βαθμός δυσκολίας αυξάνεται στην περίπτωση αλλοφώνων ομιλητών που επιθυμούν να μάθουν την Ελληνική ως δεύτερη γλώσσα.

Η κατάσταση περιπλέκεται ακόμη περισσότερο αν σκεφτεί κανείς ότι υπάρχουν γλώσσες όπου, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στην Ελληνική, α)

---

* vlachou@rhodes.aegean.gr

¹ Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά το Χασαν Καϊλή και τη Χρυσούλα Παπαδοπούλου για την πολύτιμη βοήθειά τους στα τουρκικά και εβραϊκά δεδομένα. Κομμάτια από το υλικό που παρουσιάζεται εδώ βασίζονται στη Βλάχου (2011). Ένα μεγάλο «ευχαριστώ» πηγαίνει στους φοιτητές του Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Αιγαίου που παρακολούθησαν το μάθημά μου «Θέματα Σημαιοσύνη» κατά τα έτη 2008-2009, 2009-2010 και 2011-2012. Πολλά από τα παραπάνω πορίσματα είναι αποτέλεσμα των ατελειώτων συζητήσεων μας για τις οποίες τους είμαι ευγνώμων.

ο βασικός τύπος προτασιακής άρνησης είναι επίθημα (δεσμευμένο δηλαδή μόρφημα και όχι λέξη) που προσκολλάται στη ρηματική ρίζα και, β), η συνύπαρξη πολλών αρνήσεων μέσα στην ίδια πρόταση δεν καταλήγει ποτέ σε μια εννοιολογική άρνηση. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας τέτοιας γλώσσας είναι η Τουρκική. Αντιθέτως, η Εβραϊκή, όπως και η Ελληνική, παρουσιάζει φαινόμενα όπως στο (1) και έχει αδέσμευτα μορφήματα για την εκφορά της προτασιακής άρνησης. Αυτές και άλλες διαφορές μεταξύ των Ελληνικών, των Τουρκικών και των Εβραϊκών καθιστούν τις γλώσσες αυτές εξαιρετικά ενδιαφέρουσες για τον τομέα της γλωσσικής πολιτικής.

Η Ελληνική, η Τουρκική και η Εβραϊκή είναι τρεις γλώσσες που ομιλούνται σήμερα σε διάφορα γεωγραφικά σημεία της Μεσογείου. Καθώς πρόκειται για γλώσσες που ανήκουν σε διαφορετικές οικογένειες γλωσσών (Ελληνικά: ινδοευρωπαϊκές, Τουρκικά: τουρκογενείς, Εβραϊκά: σημιτικές), σύγχρονες γλωσσολογικές μελέτες έχουν εντοπίσει διαφορές κυρίως στις γραμματικές δομές και στο λεξιλόγιο (βλ. Σελλά-Μάζη 2004 για Ελληνικά-Τουρκικά).² Αυτό δυσκολεύει κατά πολύ την εκμάθησή τους από φυσικούς ομιλητές της Ελληνικής, Εβραϊκής ή Τουρκικής αντίστοιχα, η οποία είναι πολλές φορές απαραίτητη και κοινωνικά επιβεβλημένη. Ειδικά σε μια χώρα όπως είναι η Ελλάδα όπου οι τουρκόφωνες και εβραϊόφωνες μειονότητες αποτελούν από τις πιο σημαντικές γλωσσικές κοινότητες με μητρική γλώσσα άλλη από την Ελληνική, οι ειδικοί σε θέματα γλωσσικής πολιτικής θα πρέπει να «σχύψουν» πάνω στα διαφοροποιητικά και μη χαρακτηριστικά αυτών των τριών γλωσσών.³

Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας εντοπισμού διαφορών και ομοιοτήτων μεταξύ αυτών των τριών γλωσσών εντάσσεται και η παρούσα μελέτη που επικεντρώνεται πιο συγκεκριμένα στο γλωσσικό φαινόμενο της άρνησης. Καθώς η άρνηση είναι από τις πιο βασικές αλλά και από τις πιο περίπλοκες έννοιες διαγλωσσικά (Horn 1989), το άρθρο αυτό έχει σκοπό να παρατηρήσει και να περιγράψει τα κοινά και μη χαρακτηριστικά που παρουσιάζει το σύστημα της άρνησης στα Ελληνικά, τα Τουρκικά και τα Εβραϊκά.

Σε ένα πρώτο στάδιο, αυτό επιτυγχάνεται μέσα από τη μελέτη των μορφών που εκφράζουν άρνηση στα Ελληνικά, τα Τουρκικά και τα Αραβικά (Παράγραφος 2). Στη συνέχεια, εξετάζεται η σημασία των δομών με άρνηση στις τρεις αυτές γλώσσες (Παράγραφος 3). Τα πορίσματα αυτής της μελέτης

² Το ζήτημα κατά πόσον οι τουρκογενείς γλώσσες αποτελούν αυτόνομη γλωσσική οικογένεια ή παρακλάδι των αλταϊκών γλωσσών παραμένει ανοιχτό (Poppe 1965).

³ Η σελίδα του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου (<http://www.kis.gr/>) παρέχει πληροφορίες σχετικές με την εβραϊόφωνη μειονότητα στην Ελλάδα σήμερα.

(Παράγραφος 4) δείχνουν ότι πρόκειται για μια πρώτη συγκριτική μελέτη αυτών των γλωσσών σε μορφολογικό και σημασιολογικό επίπεδο η οποία δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση συγκεκριμένη πρόταση προσέγγισης των μαθησιακών δυσκολιών που παρουσιάζουν τουρκόφωνοι και εβραϊόφωνοι ομιλητές στη χώρα αυτή.⁴

2. ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

Η έκφραση της άρνησης και ο τρόπος με τον οποίο πραγματώνεται έχουν απασχολήσει τους γλωσσολόγους τα τελευταία χρόνια, και αυτό γιατί οι εκφράσεις που δηλώνουν άρνηση ποικίλουν διαγλωσσικά (Horn 1989).

Οι γλώσσες του κόσμου έχουν ειδικά στοιχεία που εκφράζουν τη λεγόμενη προτασιακή ή αλλιώς συντακτική άρνηση. Πρόκειται για τελεστές (operators) που χαρακτηρίζουν το ρήμα της πρότασης (και όχι κάποιο άλλο συστατικό της). Στα Ελληνικά, η άρνηση αυτού του είδους εκφέρεται είτε με το *δεν* (2) είτε με το *μην* (3-4) που αποτελούν ελεύθερα μορφήματα (δεν προσκολλώνται δηλαδή σε ρηματική ρίζα). Το *μην* συνδυάζεται με προστακτική και υποτακτική.

2. Η Μαρία δεν πήγε σινεμά.

3. Μην πας σινεμά!

4. Θέλω να μην πας σινεμά!

Στα Εβραϊκά, η προτασιακή άρνηση εκφέρεται με τα ελεύθερα μορφήματα *לֹא* /lo/ και *אַל* /al/. Το πρώτο συνδυάζεται με την οριστική έγκλιση, ενώ το δεύτερο με την προστακτική.

5. -Ani lo mefaxedet mi- ha-klavim

Εγώ δεν φοβάμαι από τα σκυλιά

«Δεν φοβάμαι τα σκυλιά.»

6. Al tagidi klum

Μην λέω-2ΕΝ-ΘΗΛ τύποτα

«Μην πεις τίποτα.»

Η Τουρκική είναι μια γλώσσα που διαθέτει δεσμευμένα αρνητικά μορφήματα (*me/ma*) για την έκφραση της προτασιακής άρνησης, που εμφανί-

⁴ Στους Καραντζόλα (1996), Καραντζόλα et al. (2001) και Καραντζόλα & Φλιάτουρας (2004) μπορεί κανείς να μελετήσει θέματα που σχετίζονται με τον τομέα της γλωσσικής πολιτικής στην Ελλάδα.

ζονται μετά τη ρίζα του ρήματος. Το επίθημα αυτό υπόκειται στους κανόνες της φωνηεντικής αρμονίας που παρουσιάζουν όλες οι τουρκογενείς γλώσσες.

7. Hiç kimse *gel-me-di*.
Κανέννας έρχομαι-APN-ΠΑΡΕΛΘ
«Κανέννας δεν ήρθε.»

8. *Hiç kimse *me gel-di*.
Κανέννας APN έρχομαι-ΠΑΡΕΛΘ

Επιπλέον, η Τουρκική διαθέτει το αρνητικό μόριο *değil* το βασικό εκφραστή της άρνησης στις λεγόμενες ονοματικές προτάσεις (nominal sentences), δηλαδή σε προτάσεις που είτε δεν περιέχουν κανένα ρήμα (περιπτώσεις όπου το ρήμα υπονοείται) είτε περιέχουν ένα συνδυαστικό ρήμα (Göksel & Kerslake 2005).⁵

9. Necla *öğretmen*.
Νέκλα δάσκαλος
«Η Νέκλα είναι δασκάλα.»

10. Hasta-*yım*.
Άρρωστος-1EN
«Είμαι άρρωστος»

11. Hasta *değil-yım*.
Άρρωστος APN-1EN
«Δεν είμαι άρρωστος»

Πέρα από αυτή τη χρήση, το *değil* χρησιμοποιείται επίσης ως αρνητικός τελεστής σε προτάσεις με εκπεφρασμένο ρήμα. Σε αυτή την περίπτωση υπονοείται το ρήμα *ισχύει*:

12. Her yere taksikle gid-iyor *değil-im*.
Παντού ταξί πηγαίνω-ΕΞΑΚ APN-1EN
«Δεν ισχύει ότι πάω παντού με ταξί.»

Ένα κοινό χαρακτηριστικό που έχουν τα Ελληνικά και τα Εβραϊκά είναι

⁵ Στα Τουρκικά, η έννοια του ρήματος είμαι δεν αποδίδεται μέσω κάποιου ανεξάρτητου ρήματος αλλά μέσω μιας σειράς μορφημάτων: το -y, τη ρίζα i- και το ol-. Για παράδειγμα, το -yım στο *hastayım* σημαίνει είμαι και το *hasta* σημαίνει άρρωστος.

η ευελιξία της σειράς των όρων σε αρνητικές προτάσεις. Πιο συγκεκριμένα, αρνητικά στοιχεία όπως το *κανένας* της Ελληνικής και το *klum* της Εβραϊκής είτε έπονται είτε προηγούνται του αρνητικού τελεστή:

13. Δεν ήρθε κανένας.
14. Κανένας δεν ήρθε.
15. Lo nishar klum
APN παραμένω-ΠΑΡΕΛΘ κανένας
«Δεν παρέμεινε κανένας.»
16. Kol shinuy lo nirsham.
Καμία αλλαγή APN σημειώθηκε
«Δεν σημειώθηκε καμία αλλαγή.»

Στην Τουρκική, αντιθέτως, τα αοριστολογικά ορίσματα βρίσκονται πάντα πριν από τον αρνητικό τελεστή:

17. Hiç birsey değil.
Τίποτα APN
«Δεν είναι τίποτα.»
18. Hiç kimse değil.
Κανένας APN
«Δεν είναι κανένας.»
19. *Hiç kimse gel-me-di.
Κανένας έρχομαι-APN-ΠΑΡΕΛΘ
20. *Gel-me-di hiç kimse.
Έρχομαι-APN-ΠΑΡΕΛΘ κανένας

Βασικό χαρακτηριστικό της κατηγορίας των συγκολλητικών γλωσσών στην οποία ανήκει η Τουρκική είναι η απόλυτη αντιστοίχιση μεταξύ μορφήματος και σημασίας. Εξαιρέση σε αυτό το γενικό κανόνα αποτελεί το επίθημα $-(y)Ebil$ που εκφράζει την ύπαρξη της πιθανότητας, δυνατότητας και ικανότητας (Göksel&Kerslake 2005). Ενώ θα περίμενε κανείς ότι η άρνηση της δυνατότητας στην Τουρκική θα εκφραζόταν με τη προσθήκη άλλου αρνητικού μορφήματος στο $-(y)Ebil$, αυτό αλλάζει μορφή στην αρνητική απόδοση και εμφανίζεται ως $-(y)EmE$, με αποτέλεσμα να μην είναι εφικτή η αντιστοίχιση μεταξύ των σημασιών της δυνατότητας και της άρνησης με συγκεκριμένα μορφήματα. Δεν έχει παρατηρηθεί αντίστοιχο φαινόμενο στην Ελληνική και την Εβραϊκή.

21. Gel- e bil- di-m.
Έρχομαι-ΠΙΘ-ΠΑΡΕΛΘ-3ΕΝ.
«Μπόρεσα να έρθω.»

22. Gel-eme-di-m.
Έρχομαι-ΑΡΝ-ΠΙΘ.- ΠΑΡΕΛΘ.3ΕΝ.
«Δε μπόρεσα να έρθω.»

Επιπλέον, η Τουρκική διαθέτει το ζεύγος μοριών *var-yok* που εκφράζουν την έννοια της ύπαρξης και της απουσίας αντίστοιχα. Με τη χρήση αυτών των μοριών απουσιάζει το συνδετικό ρήμα.

23. Su var-di.
Νερό ΥΠΑΡΧ-ΠΑΡΕΛΘ
«Υπήρχε νερό.»

24. Su yok-tu.
Νερό ΑΡΝ-ΥΠΑΡΧ-ΠΑΡΕΛΘ.
«Δεν υπήρχε νερό.»

Στα Εβραϊκά διακρίνουμε τα αντίστοιχα μόρια וַשׁ /jesh/ και עַיִן /ein/ που εκφράζουν και αυτά με τη σειρά τους την έννοια της ύπαρξης ή της απουσίας (και σε συνδυασμό με μία σειρά κλιτικών την έννοια της κτήσης ή της μη κτήσης, όπως και στα Τουρκικά).

25. ba-gan jesh praxim tropiim
Στον κήπο υπάρχουν φυτά τροπικά
«Στον κήπο υπάρχουν τροπικά φυτά.»

26. ba-gan ein praxim tropiim
Στον κήπο ΑΡΝ υπάρχουν φυτά τροπικά
«Στον κήπο δεν υπάρχουν τροπικά φυτά.»

Στην Ελληνική χρησιμοποιούμε πολλές φορές στον καθημερινό λόγο το *γιόκ* το οποίο προέρχεται από το τουρκικό *yok* που μόλις μελετήσαμε. Πέρα από το *γιόκ*, η Ελληνική έχει τις λέξεις *τέλος* και *μηδέν* που συντάσσονται επίσης με ονοματική φράση (ΟΦ) και δηλώνουν την παντελή απουσία της δήλωσής τους:

27. Νερό γιόκ!

28. Κοροϊδία τέλος!

29. Συμμετοχή μηδέν!

Πέρα από την προτασιακή άρνηση που απαντάται σε όλες τις γλώσσες

του κόσμου (Horn 1989), οι τρεις γλώσσες που μελετάμε παρουσιάζουν ειδικές δομές άρνησης που δεν αφορούν (αποκλειστικά) το ρήμα της πρότασης.

Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν τα δεσμευμένα μορφήματα *δυσ-* και *α-* των Ελληνικών:

30. Εύκολη ≠ δύσκολη/δυσκολεύω

31. Γνωστή/γνωρίζω ≠ άγνωστη/αγνοώ

Τα Εβραϊκά δεν διαθέτουν δεσμευμένα μορφήματα αυτού του τύπου. Η Τουρκική διαθέτει αρνητικά επιθήματα, όπως το *-s/z*, που προσκολλώνται σε ονομαστικές ρίζες. Το αποτέλεσμα είναι ένα επίθετο.

32. Bir su-suz memleket

Μια νερό-χωρίς περιοχή

«Μια άνυδρη περιοχή.»

Τέλος, η Ελληνική, η Τουρκική και η Εβραϊκή διαθέτουν αρνητικά μόρια τα οποία έχουν μέσα στο σημασιολογικό τους πεδίο μια ολόκληρη πρόταση ή ένα συστατικό αυτής. Τα Ελληνικά, για παράδειγμα, διαθέτουν το μόριο *όχι*:

33. -Ήρθε ο Γιάννης στη συνέλευση;

-Όχι (δεν ήρθε ο Γιάννης στη συνέλευση).

Διαγλωσσικά, αυτά τα μόρια χρησιμοποιούνται στην εκφορά της αντιθετικής άρνησης (contrastive negation), δηλαδή της άρνησης που δηλώνει αντίθεση ή απόρριψη των προηγούμενων προτάσεων, και στις λεγόμενες επιβεβαιωτικές ερωτήσεις (tag-questions):

34. Ali deđil Hasan geldi.

Αλί όχι Ηασάν έρχομαι-ΠΑΡΕΛΘ

«Όχι ο Αλί, αλλά ο Χασάν, ήρθε.»

35. Ali hasta, deđil mi?

Αλί άρρωστος δεν αυτός

«Ο Αλί είναι άρρωστος, όχι;»

Τα Εβραϊκά διαθέτουν το *לן - הלן /lo - ela/* για την έκφραση της αντιθετικής άρνησης.

36. Lo rami ela dani ba.

Όχι Ράμι αλλά Ντάνι έρχομαι-ΠΑΡΕΛΘ

«Όχι ο Ράμι, αλλά ο Ντάνι ήρθε.»

Το *lo* μπορεί να έχει μια ολόκληρη πρόταση μέσα στο σημασιολογικό του πεδίο:

37. -At mefaxedet mi-ha-klavim?

Εσύ φοβάσαι από τα σκυλιά;

«Φοβάσαι τα σκυλιά;»

-Lo ani lo mefaxedet mi- ha-klavim

Όχι εγώ δεν φοβάμαι από τα σκυλιά

«Όχι, δεν φοβάμαι τα σκυλιά.»

Η συγκριτική-διαγλωσσική μελέτη της έκφρασης της άρνησης καταδεικνύει ότι πρόκειται για ένα γλωσσικό φαινόμενο που αφορά πολλές γλώσσες. Το ιδιαίτερα ενδιαφέρον χαρακτηριστικό του είναι η ποικιλομορφία του. Σε κάποιες γλώσσες εμφανίζεται υπό τη μορφή μορίων (ανεξάρτητων δηλαδή μορφημάτων) ενώ σε άλλες εκφράζεται από εξαρτημένα μορφήματα που προσκολλώνται σε ρηματικές ή άλλες ρίζες. Επιπλέον, κάποιες γλώσσες χρησιμοποιούν παραπάνω από ένα λεξικό στοιχείο για την έκφραση της προτασιακής άρνησης. Τέλος, οι γλώσσες του κόσμου περιέχουν ειδικά μορφολογικά στοιχεία τα οποία εξειδικεύονται σε συγκεκριμένα προτασιακά περιβάλλοντα (π.χ. απουσία συνδετικού ρήματος) ή έχουν συγκεκριμένη σημασία (π.χ. πιθανότητα).

Τα παραπάνω είναι μερικά μόνο από τα χαρακτηριστικά του γλωσσικού φαινομένου της άρνησης που το αναδεικνύει ως ένα από τα πιο ενδιαφέροντα φαινόμενα μελέτης της σύγχρονης γλωσσολογικής θεωρίας αλλά και ως ένα από τα πιο περίπλοκα γλωσσικά φαινόμενα τα οποία θα πρέπει να μελετήσουν οι ειδικοί της γλωσσικής πολιτικής στην Ελλάδα. Η ύπαρξη διαφορετικών αρνητικών δομών στην Ελληνική, Τουρκική και Εβραϊκή προβλέπει την ύπαρξη δυσκολιών στην εκμάθηση της Ελληνικής από τουρκόφωνους και εβραϊόφωνους ομιλητές. Από την άλλη, η ύπαρξη ομοιοτήτων όπως είναι η σειρά των όρων της αρνητικής πρότασης στην Ελληνική και την Εβραϊκή και η ύπαρξη κοινών δομών για την έκφραση της αντιθετικής άρνησης καθιστά ένα καλό παιδαγωγικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο θα πρέπει να στηριχτεί οποιοδήποτε εγχείρημα πάνω στη διδασκαλία της Ελληνικής ως δεύτερης από τουρκόφωνους και εβραϊόφωνους.

3. ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΑ

3.1. Εισαγωγή

Σε αυτή την παράγραφο θα εξετάσουμε δυο ευρέως διαδεδομένα γλωσσικά φαινόμενα που σχετίζονται με το φαινόμενο της άρνησης: τη συμφωνία

της άρνησης και τη διπλή άρνηση (βλ. Giannakidou 2000 και Vlachou 2000 για την άρνηση της Ελληνικής). Και τα δυο αυτά φαινόμενα είναι ενδιαφέροντα για τον τομέα της γλωσσικής πολιτικής καθώς ο αριθμός εμφάνισης αρνητικών στοιχείων «ξεγελά» πολλές φορές τον αλλόφωνο ομιλητή.

Αρνητικά στοιχεία είναι τα στοιχεία εκείνα που μπορούν να εκφράσουν από μόνα τους άρνηση, χωρίς να είναι απαραίτητη η συνεμφάνιση άλλων αρνητικών στοιχείων. Το πιο διαδεδομένο τεστ για να ελέγξει κανείς αν ένα όρισμα ή προσάρτημα (και όχι προτασιακός τελεστής όπως είναι οι *den*, *-me/ma-* και *lo*) είναι αρνητικό είναι να δει αν μπορεί να αποτελέσει αρνητική απάντηση σε ερώτηση. Τα στοιχεία *κανένας* της Ελληνικής καθώς και τα *klum* και *Af eHad* της Εβραϊκής είναι τέτοια στοιχεία:

38. -Βλέπεις κάποιον να έρχεται;

-Κανέναν.

39. -Mi ba?

Ποιος ήρθε;

-Af eHad.

Κανέναν.

40. -Ma nafal?

Τι έπεσε;

-Klum.

Τίποτα.

Όπως σημειώνει ο Glinert (2005), οι καθαρολόγοι της εβραϊκής γλώσσας χρησιμοποιούν τον αρνητικό προτασιακό δείκτη ακόμη και με το *klum*. Σε καμία περίπτωση όμως η παρουσία του δεν είναι απαραίτητη:

41. -Ma haya sham?

Τι ήταν εκεί

«Τι ήταν εκεί;»

42. -Lo klum.

ΑΡΝ τίποτα

«Τίποτα.»

Υπάρχουν όμως και κάποιες λέξεις οι οποίες απαντώνται μόνο σε αρνητικές προτάσεις. Τέτοιες λέξεις είναι οι παρακάτω: *kóleshehu* «κανένα» (προσδιοριστής), *me uma/davar* «τίποτα», *leolam/meolam* «ποτέ», *ish* «κανένας», *klal* «καθόλου», *be-shum ófen* «σε καμία περίπτωση». Συνεπώς, αυτές οι λέξεις κατατάσσονται στην κατηγορία των αρνητικών στοιχείων πολικότητας (Levy 2008), τα οποία δεν θα εξετάσουμε εδώ.

Η Τουρκική δεν διαθέτει λέξεις σημασιολογικές ισοδύναμες με τα *κανένας* και *τίποτα* που να απαντάνε μόνες τους σε ερώτηση:

43. -Dün sinema- ya kim git- ti?
Χθες σινεμά-ΔΟΤ ποιος πηγαίνω-ΠΑΡΕΛΘ
«Ποιος πήγε σινεμά χθες;»
-*Hiçkimse.
Κανένας
44. -Sen ne-ler bil-ir-sin?
Εσύ-ΟΝΟΜ τι-ΠΛΗΘ γνωρίζω-ΑΟΡ-ΣΥΜΦ
«Εσύ τι γνωρίζεις;»
- *Hiç birşey.
Τίποτα.

3.2 Συμφωνία της άρνησης

Η συμφωνία της άρνησης (Baker 1970) είναι ένα από τα δυο σημασιολογικά φαινόμενα που σχετίζονται με την πολλαπλή εμφάνιση αρνητικών στοιχείων μέσα σε μια πρόταση. Αυτός ο όρος αφορά το φαινόμενο κατά το οποίο οι πολλαπλές παρουσίες αρνητικού στοιχείου καταλήγουν σε μια σημασιολογική άρνηση. Παρατηρήστε το παρακάτω ζεύγος παραδειγμάτων:

38. Δεν είδα.
39. Δεν είδα κανέναν.

Στην πρόταση (38), έχουμε μια προτασιακή άρνηση (*δεν*) και η πρόταση ερμηνεύεται κανονικά με μια άρνηση: *δεν ισχύει ότι είδα κάποιον*. Στην πρόταση (39), έχουμε δυο αρνητικά στοιχεία (*δεν, κανέναν*). Παρόλα αυτά, η πρόταση αυτή ερμηνεύεται πάλι με μια άρνηση: *δεν ισχύει ότι είδα κάποιον*. Η τελευταία πρόταση είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα του φαινομένου της συμφωνίας της άρνησης.

Στα Ελληνικά, οι εκφράσεις που συμμετέχουν σε αυτό το φαινόμενο είναι κυρίως εκφράσεις της σειράς των αοριστολογικών *κανένας, τίποτα, ποτέ, καθόλου*:

40. Δεν είδα κανέναν.
41. Δεν είδα τίποτα.
42. Δεν είδα ποτέ το Γιώργο στην τάξη.
43. Δεν είδα καθόλου σινεμά τον προηγούμενο μήνα.

Στην Τουρκική δεν εμφανίζεται το φαινόμενο της συμφωνίας της άρνησης (παράδειγματα από Göksel & Kerslake 2005). Ενώ δηλαδή το (44) θα έπρεπε να σημαίνει ότι δεν καταλαβαίνω γιατί οι άνθρωποι δυσκολεύονται, τελικά οι δυο αρνήσεις εξουδετερώνονται και η πρόταση σημαίνει *μα και φυσικά καταλαβαίνω γιατί οι άνθρωποι δυσκολεύονται σε αυτές τις εξετάσεις*.

44. Bu sınavlarda neden bu kadar güçlük çekildiğini **anla-mi-yor değil-im**.
Καταλαβαίνω-APN-ΕΞΑΚ APN-1EN

«Δεν ισχύει ότι δεν καταλαβαίνω γιατί οι άνθρωποι δυσκολεύονται σε αυτές τις εξετάσεις.»

Αντιθέτως, στα Εβραϊκά, όπως και στα Ελληνικά, εμφανίζεται το φαινόμενο της συμφωνίας της άρνησης:

45. Al tagidi klum
Μην λέω-2EN-ΘΗΛ τίποτα
«Μην πεις τίποτα.»

46. Meolam lo heclavnu ish
Πότε-APN APN 1ΠΛΗΘ-προσβάλλω-ΠΑΡΕΛΘ κανένας
«Δεν προσβάλαμε ποτέ κανέναν.»

1.3. Διπλή άρνηση

Η διπλή άρνηση είναι το φαινόμενο κατά το οποίο δυο αρνήσεις καταλήγουν σε μια κατάφαση. Η Αγγλική είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα γλώσσας που διαθέτει το φαινόμενο της διπλής άρνησης:

47. Nobody said nothing.
Κανένας είπε τίποτα
«Όλοι είπαν κάτι.»

Στην Ελληνική δεν είναι διαδεδομένο το φαινόμενο της διπλής άρνησης ενδοπροτασιακά, όταν δηλαδή τα αρνητικά στοιχεία βρίσκονται στην ίδια πρόταση:

48. Κανένας δεν είπε τίποτα.
α. *Όλοι είπαν κάτι
β. Κανένας δεν είπε κάτι.

49. Δεν ισχύει ότι δεν έφαγα μήλο.
= Έφαγα μήλο.

Στα Εβραϊκά δεν παρατηρείται το φαινόμενο της διπλής άρνησης. Στην Τουρκική έχουμε το φαινόμενο της διπλής άρνησης (McKenzie 2006, Göksel & Kerslake 2005) όταν η αρνητική πρόταση περιέχει το *değil*.

50. Elma-yi ye-me-di-m değil.

Μήλο-ΑΙΤ τρώω-ΑΡΝ-ΠΑΡΕΛΘ-1ΕΝ ΑΡΝ

«Δεν ισχύει ότι δεν έφαγα μήλο».

51. Herhalde böyle önemli bir konuda ona akıl **danışmayacak değiliz**.

«Δεν ισχύει ότι δεν θα ρωτήσουμε την άποψή του σε ένα θέμα τόσο σημαντικό όσο είναι αυτό.»

= «Και φυσικά θα ρωτήσουμε την άποψή του σε ένα θέμα τόσο σημαντικό όσο είναι αυτό.»

Συνοπτικά, μεγάλες διαφορές παρουσιάζουν η Ελληνική, η Εβραϊκή και η Τουρκική και στο σημασιολογικό τους επίπεδο, όσον αφορά το φαινόμενο της άρνησης. Πιο συγκεκριμένα, ενώ το φαινόμενο της συμφωνίας της άρνησης εμφανίζεται στην Ελληνική και την Εβραϊκή, απουσιάζει από την Τουρκική. Επιπλέον, ενώ η Ελληνική και η Τουρκική εμφανίζει το φαινόμενο της διπλής άρνησης, αυτό το φαινόμενο απουσιάζει πλήρως από την Εβραϊκή.

4. ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

Η συγκριτική-διαγλωσσική μελέτη της έκφρασης της άρνησης καταδεικνύει ότι πρόκειται για ένα γλωσσικό φαινόμενο που αφορά πολλές γλώσσες. Το ιδιαίτερα ενδιαφέρον χαρακτηριστικό του είναι η ποικιλομορφία του. Σε κάποιες γλώσσες εμφανίζεται υπό τη μορφή μορίων (ανεξάρτητων δηλαδή μορφημάτων) ενώ σε άλλες εκφράζεται από εξαρτημένα μορφήματα που προσκολλώνται σε ρηματικές ή άλλες ρίζες. Επιπλέον, κάποιες γλώσσες χρησιμοποιούν παραπάνω από ένα λεξικό στοιχείο για την έκφραση της προτασιακής άρνησης. Τέλος, οι γλώσσες του κόσμου περιέχουν ειδικά μορφολογικά στοιχεία τα οποία εξειδικεύονται σε συγκεκριμένα προτασιακά περιβάλλοντα (π.χ. απουσία συνδετικού ρήματος) ή έχουν συγκεκριμένη σημασία (π.χ. πιθανότητα).

Διαφορές παρουσιάζουν οι τρεις αυτές γλώσσες και στο σημασιολογικό τους επίπεδο, όσον αφορά το φαινόμενο της άρνησης. Πιο συγκεκριμένα, ενώ το φαινόμενο της συμφωνίας της άρνησης εμφανίζεται στην Ελληνική και την Εβραϊκή, απουσιάζει από την Τουρκική. Επιπλέον, ενώ η Ελληνική και η Τουρκική εμφανίζει το φαινόμενο της διπλής άρνησης, αυτό το φαινό-

μενο απουσιάζει πλήρως από την Εβραϊκή.

Τα παραπάνω είναι μερικά μόνο από τα χαρακτηριστικά του γλωσσικού φαινομένου της άρνησης που το αναδεικνύει ως ένα από τα πιο ενδιαφέροντα φαινόμενα μελέτης της σύγχρονης γλωσσολογικής θεωρίας αλλά και ως ένα από τα πιο περίπλοκα γλωσσικά φαινόμενα τα οποία θα πρέπει να μελετήσουν οι ειδικοί της γλωσσικής πολιτικής στην Ελλάδα. Η ύπαρξη διαφορετικών αρνητικών δομών στην Ελληνική, Τουρκική και Εβραϊκή προβλέπει την ύπαρξη δυσκολιών στην εκμάθηση της Ελληνικής από τουρκόφωνους και εβραϊόφωνους ομιλητές. Από την άλλη, η ύπαρξη ομοιοτήτων όπως είναι η σειρά των όρων της αρνητικής πρότασης στην Ελληνική και την Εβραϊκή και η ύπαρξη κοινών δομών για την έκφραση της αντιθετικής άρνησης καθιστά ένα καλό παιδαγωγικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο θα πρέπει να στηριχτεί οποιοδήποτε εγχείρημα πάνω στη διδασκαλία της Ελληνικής ως δεύτερης από τουρκόφωνους και εβραϊόφωνους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Baker, Charles. L. 1970. Double negatives. *Linguistic inquiry* 1: 169-186.
- Βλάχου, Ευαγγελία. 2011. *Θέματα σημασιολογίας*. Πανεπιστημιακές σημειώσεις. Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Giannakidou, Anastasia. 2000. Negative...concord? Στο *Natural language and linguistic theory*. 457-523.
- Glinert, Lewis. 2005. *Modern Hebrew: an essential grammar*. 3rd edition, London: Routledge.
- Göksel, Asli & Kerslake, Celia. 2005. *Turkish: a comprehensive grammar*. London: Routledge.
- Horn, Laurence R. 1989. *A natural history of negation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Καραντζόλα, Ελένη. 1996. Ευρωπαϊκός γλωσσικός σχεδιασμός και γραπτή μορφή της Νέας Ελληνικής. Στο *Η ελληνική γλώσσα στη διευρυμένη Ευρωπαϊκή Ένωση: Γλωσσικός πλουραλισμός και εθνοκεντρισμός*, 95-102.
- Καραντζόλα, Ελένη et al. 2001. *Γλωσσική ετερότητα στην Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Καραντζόλα, Ελένη & Ασημάκης Φλιάτουρας. 2004. *Γλωσσική αλλαγή*. Αθήνα: Νήσος.
- Levy, Alissa. 2008. Towards a unified approach of the semantics of “any”. PhD dissertation. Bar-Ilan University.
- Mc Kenzie, Andrew. 2006. Fixing the scope of sentential negation in Turkish.
- Poppe, Nicholas. 1965. *Introduction to altaic linguistics*. Wiesbaden: Otp Harrassowitz.
- Σελλά-Μάζη, Ελένη. 2004. *Στοιχεία αντιπαραβολικής γραμματικής Ελληνικής-*

Τουρκικής. Εκδόσεις Παπαζήση.
Vlachou, Evangelia. 2000. *L'analyse sémantique de sans et de ses équivalents en grec
choris et dhixos*. Μεταπτυχιακή εργασία. Université de Paris 7.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΩΝ ΙΔΙΩΤΙΣΜΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΩΣ ΔΕΥΤΕΡΩΝ/ΞΕΝΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΑΛΑΝΤΟΜΟΣ

Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι κοινά αποδεκτό ότι όσο πιο εμπλουτισμένο είναι το λεξιλόγιο που διαθέτει ένας ομιλητής, τόσο πιο αποτελεσματική και επιτυχής θα καταστεί η επικοινωνία του σε διάφορα περιβάλλοντα (Μήτσης, 2004). Λαμβάνοντας υπόψη την καθημερινή γλωσσική πρακτική, αποδεικνύεται ότι το λεξιλόγιο μιας γλώσσας δεν αποτελείται μονάχα από μονολεκτικές λέξεις, αλλά και από συνδυασμούς λέξεων με ιδιαίτερη μορφοσυντακτική δομή και σημασιολογική λειτουργία. Αντιπροσωπευτικές περιπτώσεις τέτοιων συνδυασμών στην ελληνική αποτελούν οι ακόλουθες εκφράσεις: *χαίρω πολύ, μου τη δίνει, φαρδός πλατύς, εμείς κι εμείς, έλα Χριστέ και Παναγιά, όποιος βιάζεται σκοντάφτει, βγάζω τα μάτια μου, πετώ στα σύννεφα, βγάζω γλώσσα, λέξη-κλειδί, παίρνω τα (ε)πάνω μου*. Αντίστοιχα παραδείγματα πολυλεξικών συνδυασμών στην τουρκική είναι τα εξής: *yanaş yanaş* «αργά-αργά», *yalı vermek* «δίνω δρόμο» (=διώχνω), *hiç olmazsa* «τουλάχιστον», *sağiri yapıyorum* «κάνω τον κουφό», *afiyet olsun* «καλή όρεξη», *kafa ütölemek* «παίρνω τα αυτιά κάποιου/ας», *bir taşla iki kuş vurmak* «μ' έναν σμπάρο δύο τρυγόνια» κ.ο.κ. (Γαλαντόμος, 2008· Hakir, 2006· Symeonidis, 1991).

Αυτοί οι πολυλεξικοί συνδυασμοί πιστοποιούν την ύπαρξη δύο αντίθετων πόλων στη γλώσσα, αφενός την ελευθερία και αφετέρου τους περιορισμούς στη συνδυαστικότητα των λέξεων μεταξύ τους (Μότσιου, 1987). Ο Sinclair (1991), για να περιγράψει τις δύο αυτές τάσεις, διατύπωσε την *Αρχή της Ανοιχτής Επιλογής* (The open-choice principle) και την *Αρχή του Ιδιωτισμού* (The idiom principle). Η ύπαρξη και η λειτουργία των δύο αυτών αρχών

στη γλώσσα επιβεβαιώνεται και πειραματικά. Ειδικότερα, η Ergman (2007) διερευνώντας τις παύσεις των ομιλητών στον συνεχή λόγο διαπίστωσε ότι αυτές ήταν σπάνιες όταν επρόκειτο να ανακληθούν από τη μνήμη στοιχεία συνδυασμών λέξεων που εκλαμβάνονταν ως αδιάσπαστοι.

Η διάκριση των πολυλεξικών συνδυασμών από τις απλές λέξεις είναι εφικτή επί τη βάση τριών κριτηρίων. Αυτά είναι η καθιέρωση (institutionalization), δηλ. ο βαθμός εξοικείωσης των ομιλητών με μια έκφραση, η σταθεροποίηση (fixedness), δηλ. ο βαθμός παγίωσης και η μη συνθετικότητα (non-compositionality), δηλ. αν η σημασία μιας πολυλεξικής έκφρασης μπορεί να εξαχθεί από τη σημασία των επιμέρους συστατικών στοιχείων ή όχι (Moon, 1997).

Στον τομέα της εκμάθησης μιας δεύτερης/ξένης γλώσσας, η σωστή και ενδεδειγμένη χρήση των πολυλεξικών συνδυασμών συνδέεται με επίπεδο σχεδόν ταυτόσημο με αυτό ενός φυσικού ομιλητή της γλώσσας-στόχου (Yorio, 1989). Ενδεικτικά, ο Liontas (2002) κάνει λόγο για *ιδιωτισμική ικανότητα* (idiomatic competence) προκειμένου να αναφερθεί στον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζει η γνώση των ιδιωτισμών στην επικοινωνιακή ικανότητα ενός διδασκομένου μια δεύτερη/ξένη γλώσσα. Ωστόσο οι ιδιωτισμοί αποτελούν σοβαρό εμπόδιο στην παραγωγή αποδεκτού λόγου ακόμα και για διδασκομένους με υψηλό επίπεδο γλωσσομάθειας (Marton, 1977). Οι Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Ευθυμίου (2006) αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι αυτού του είδους οι εκφράσεις συνιστούν πρόκληση για τη διδακτική των γλωσσών, καθώς δεν μπορούν να μεταφραστούν εύκολα, δεν υφίσταται πάντοτε ισοδύναμη έκφραση (ενν. στη μητρική γλώσσα των διδασκομένων) και δεν εμφανίζουν κάποιο εξωτερικό στοιχείο που να φανερώσει το ιδιαίτερο καθεστώς τους.

2. ΟΙ ΙΔΙΩΤΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ

Η περιγραφή και η ταξινόμηση των πολυλεξικών συνδυασμών της ελληνικής αποτελούν ένα αρκετά σύνθετο εγχείρημα. Ενδεικτικά, οι Κλαίρης & Μπαμπινιώτης (2005) κάνουν λόγο για περιφραστικά ρήματα, τα οποία αποτελούνται από παγιωμένες ενότητες κυμαινόμενου βαθμού. Οι Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Ευθυμίου (2006) αναφέρουν ότι ανάμεσα στις μονολεκτικές λεξικές μονάδες, στα πολυλεκτικά σύνθετα και στις ελεύθερες ακολουθίες λέξεων βρίσκονται οι *στερεότυπες εκφράσεις*, δηλ. λεξικοί συνδυασμοί με κυμαινόμενο βαθμό δέσμευσης. Αντίστοιχα, ο Μήτσης (2004) διακρίνει τέσσερα είδη συνεκφορών λέξεων ή λεξιλογικών συνάψεων. Αυτές είναι οι *συνήθεις συνάψεις* (π.χ. *ο Γιάννης κόβει ξύλα*), οι *σταθερές* ή

παγιωμένες συνεκφορές (π.χ. *χρόνια πολλά, εξ ορισμού*), οι *συνάψεις με μεταφορική σημασία* (π.χ. *κόβω τα φτερά κάποιου*) και οι *ιδιωτισμοί ή ελληνισμοί* (π.χ. *τίναξε τα πέταλα*) (για πρόσθετες ταξινομήσεις βλ. π.χ. Μότσιου, 1987· Συμεωνίδης, 2000).

Η ύπαρξη διαφορετικών προσεγγίσεων, αλλά και διαφορετικής ορολογίας υποχρεώνουν εκ των πραγμάτων τον κάθε ερευνητή στην αναζήτηση ευέλικτων και εφαρμόσιμων ταξινομήσεων, οι οποίες θα καλύπτουν, ει δυνατόν, την πλειονότητα των πολυλεξικών συνδυασμών. Έτσι, στηριζόμενοι στη συλλογιστική των Μήτση (2004), Κλαίρη & Μπαμπινιώτη (2005) και Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Ευθυμίου (2006) υιοθετούμε τον όρο *ιδιωτισμός* για τους πολυλεξικούς συνδυασμούς εκ των οποίων ο ένας όρος είναι υποχρεωτικά ρήμα (π.χ. *κοννώ το δαχτυλάκι μου*). Η κατηγορία των ιδιωτισμών δεν είναι ενιαία, αλλά μπορούμε να διακρίνουμε τους αμιγείς ιδιωτισμούς, όπου τα συστατικά του ιδιωτισμού δεν συνεισφέρουν στη συνολική σημασία (π.χ. *μου τη δίνει*), τους ιδιωτισμούς, οι οποίοι βασίζονται στους μηχανισμούς της μεταφοράς και της μετωνυμίας (π.χ. *τρών την ημέρα μου, βάζω ένα χέρι*) και τους ιδιωτισμούς που βασίζονται στη συμβατική/συλλογική γνώση των ομιλητών της ελληνικής (π.χ. *κάνω (κάποιον) Χριστό*) Από το άλλο μέρος, για τις υπόλοιπες εκφράσεις που εμφανίζουν σταθερότητα και μονιμότητα διατηρούμε τον όρο *στερεότυπες εκφράσεις*. Στη θεώρησή μας, αυτός ο όρος περιλαμβάνει τις ρήσεις (π.χ. *«δυστυχώς επτωχεύσαμεν», Χ. Τρικούπης*), τα γνωμικά (π.χ. *όποιος πάει αργά, φτάνει μακριά*), τις λόγιες εκφράσεις (π.χ. *κατ' επίφασιν*), τις κοινωνικές φόρμουλες (π.χ. *χαίρω πολύ*), τις μεταγλωσσικές εκφράσεις (π.χ. *με άλλα λόγια*) και τους συνδετικούς μηχανισμούς (π.χ. *να πούμε*) (Γαλαντόμος, 2008).

Όσον αφορά στους πολυλεξικούς συνδυασμούς της τουρκικής, οι Oflazer, Hetinoğlu, & Say (2004) αναγνωρίζουν τέσσερις κατηγορίες. Αυτές είναι οι *λεξικοποιημένες συνάψεις* (lexicalized collocations) (=όλα τα συστατικά στοιχεία του πολυλεξικού συνδυασμού είναι σταθεροποιημένα, δηλ. δεν επιδέχονται μεταβολές) (π.χ. *hiç olmazsa* «τουλάχιστον»), οι *ημιλεξικοποιημένες συνάψεις* (semi-lexicalized collocations) (=κάποια από τα συστατικά στοιχεία του πολυλεξικού συνδυασμού μπορούν να διαφοροποιηθούν επί τη βάση κλιτικών και παραγωγικών μορφολογικών διαδικασιών) (π.χ. *kafayı yedim* «μου σάλεψε»), οι *μη-λεξικοποιημένες συνάψεις* (non-lexicalized collocations) (=η σύναψη δημιουργείται με την επανάληψη του αρχικού στοιχείου) (π.χ. *yanaş yanaş* «αργά-αργά») και οι *πολυλεξικές ονομαστικές οντότητες* (multi-word Named-entities) (=πολυλεξικοί συνδυασμοί που αναφέρονται σε πρόσωπα, οργανισμούς και θεσμούς) (π.χ. *Türkiye Büyük Millet Meclisi* «η Τουρκική Μεγάλη Εθνοσυνέλευση»). Με βάση την

ανάλυση για τους πολυλεξικούς συνδυασμούς της ελληνικής, αντικείμενο της εργασίας μας θα αποτελέσουν οι ημι-λεξικοποιημένες συνάψεις, εκ των οποίων το ένα συστατικό στοιχείο είναι ένα ρήμα και οι οποίες βρίσκονται εγγύτερα στους ιδιωτισμούς της ελληνικής (με το προαναφερθέν περιεχόμενο).

3. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ

Η εκπαιδευτική πρακτική έχει αποδείξει ότι οι πιο συνήθεις προσεγγίσεις για τη διδασκαλία των ιδιωτισμών είναι η περιθωριοποίησή τους, η αποφυγή της διδασκαλίας τους ή η μερική διδακτική αντιμετώπισή τους. Με άλλα λόγια, διαπιστώνεται ότι η διδασκαλία ιδιωτισμών, αλλά και μεταφορικών σημασιών λέξεων δεν εντάσσονται στους άμεσους διδακτικούς στόχους των διδασκόντων (Danesi, 1992).

Παρόλα αυτά, στη σχετική βιβλιογραφία έχουν κατατεθεί διάφορες μέθοδοι διδασκαλίας των στερεότυπων εκφράσεων μιας δεύτερης γλώσσας, οι οποίες μεμονωμένα ή/και συνδυαστικά θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για τη διδακτική προσέγγιση των ιδιωτισμών της ελληνικής και της τουρκικής. Για παράδειγμα, ο Μήτσης (2004) συνιστά η διδασκαλία των ιδιωτισμών (=στερεότυπες εκφράσεις) να γίνεται με βάση τη θεματική ενότητα στην οποία εντάσσονται (π.χ. στην ενότητα για την παιδεία και αντλώντας παραδείγματα από την ελληνική θα μπορούσαν λ.χ. να διδαχτούν οι ιδιωτισμοί *(δεν) τα παίρνει, πιάνει πουλιά στον αέρα, μένω πίσω*). Επίσης, οι Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Ευθυμίου (2006) προτείνουν η διδασκαλία των στερεότυπων εκφράσεων να στηρίζεται σε αρχικό στάδιο στην απομνημόνευση και έπειτα να ακολουθεί ο σχολιασμός και η ανάλυσή τους.

Αναφορικά με τα κριτήρια επιλογής των ιδιωτισμών που θα διδαχτούν, οι Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Ευθυμίου (2006) αναφέρουν ότι κατά προτεραιότητα θα πρέπει να διδαχτούν οι στερεότυπες εκφράσεις με τη μεγαλύτερη συχνότητα, όσες με βάση τη διεξαχθείσα ανάλυση αναγκών εμπίπτουν στα άμεσα ενδιαφέροντα των διδασκομένων, αλλά και όσες μεταφράζονται πιστά ή κατά προσέγγιση στην πρώτη γλώσσα των μαθητών. Η πρόταση αυτή βασίζεται στον αποφασιστικό ρόλο που διαδραματίζει η μητρική γλώσσα ενός διδασκομένου και η οποία αν εμφανίζει ομοιότητες με τη γλώσσα-στόχο θα διευκολύνει την εκμάθηση (Granger, 1998). Παρόμοια κριτήρια αναγνωρίζονται και στην ανάλυση της Irujo (1986) με την προσθήκη, ωστόσο, του χρηστικού επιπέδου και της απλής μορφής. Ειδικότερα, η Irujo (ό.π.) θεωρεί ότι ίσως θα ήταν αντιπαραγωγικό η διδασκαλία να εστιάζει σε εκφράσεις που συνδέονται με συγκεκριμένα υφολογικά επίπεδα

(π.χ. *σλανγκ*), ενώ αναφέρει ότι όσες στερεότυπες εκφράσεις εμφανίζουν σύνθετη γραμματική δομή είναι κατά κανόνα πιο δύσκολες και θα πρέπει να διδάσκονται σε μεταγενέστερα στάδια γλωσσομάθειας.

Κατά τη διδασκαλία των ιδιωτισμών της ελληνικής και της τουρκικής δεν θα πρέπει να λανθάνει της προσοχής μας και η ύπαρξη του Βαλκανικού γλωσσικού συνασπισμού (*Balkan Sprachbund*), ο οποίος αναμένεται να επηρεάσει την εκμάθησή τους. Ο Βαλκανικός γλωσσικός συνασπισμός αναφέρεται στα κοινά στοιχεία που εμφανίζουν οι βαλκανικές γλώσσες λόγω της γεωγραφικής και εν γένει πολιτισμικής γειτνίασης (Anttila, 1989). Τέτοια στοιχεία είναι ο περιφραστικός σχηματισμός του μέλλοντα και η ύπαρξη σημαντικού αριθμού κοινών στερεότυπων εκφράσεων και μεταφραστικών δανείων (McMahon, 2003).

Η προέλευση των ομοιοτήτων που εμφανίζουν οι βαλκανικές γλώσσες σχετικά με την ύπαρξη παρόμοιων στερεότυπων εκφράσεων είναι δύσκολο να καθοριστεί με ακρίβεια. Ο Symeonidis (1997) θεωρεί ότι οι περισσότερες στερεότυπες εκφράσεις ανάγονται στην τουρκική, επειδή η συγκεκριμένη γλώσσα εμφανίζεται να διαθέτει μεγάλο τμήμα των ιδιωτισμών που συναντώνται στις υπόλοιπες βαλκανικές γλώσσες. Η Assenova (1993), ωστόσο διατυπώνει τις επιφυλάξεις της, επειδή πιστεύει ότι αφενός η μαρτυρία μιας στερεότυπης έκφρασης σε πολλές βαλκανικές γλώσσες δεν αποτελεί τεκμήριο ότι η γλώσσα προέλευσης είναι η τουρκική και αφετέρου τον ρόλο αυτό (δηλ. της γλώσσας προέλευσης μιας στερεότυπης έκφρασης) μπορεί να τον επωμιστεί και η ελληνική, η οποία αποτελεί σημαντική πηγή δανεισμού. Ενδεικτικά παραδείγματα αντίστοιχων σημασιολογικά και μορφολογικά ιδιωτισμών στην ελληνική και την τουρκική παρατίθενται παρακάτω:

ΕΛΛΗΝΙΚΗ *κάνω το κέφι μου*-ΤΟΥΡΚΙΚΗ *keyifi yapmak*
 ΕΛΛΗΝΙΚΗ *χαλώ χατίρι*-ΤΟΥΡΚΙΚΗ *hatirini bozmak*
 ΕΛΛΗΝΙΚΗ *του βγήκε το όνομα*-ΤΟΥΡΚΙΚΗ *ismi cikti*
 ΕΛΛΗΝΙΚΗ *δίνω δρόμο (=διώχνω)*-ΤΟΥΡΚΙΚΗ *yol vermek* (Symeonidis, 1991).

Λαμβάνοντας υπόψη την ύπαρξη του Βαλκανικού γλωσσικού συνασπισμού, ο σχεδιασμός δραστηριοτήτων για τη διδασκαλία των στερεότυπων εκφράσεων της ελληνικής και της τουρκικής θα μπορούσε να κινηθεί προς δύο κατευθύνσεις. Πρώτον, τη διδασκαλία των στερεότυπων εκφράσεων με τα ανωτέρω χαρακτηριστικά (δηλ. δομική και σημασιολογική αντιστοιχία) και δεύτερον, τη διδασκαλία όσων στερεότυπων εκφράσεων δεν διαθέτουν αντίστοιχες εκφράσεις στη μητρική γλώσσα των διδασκομένων (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Ευθυμίου, 2006).

Παράλληλα με τις προαναφερθείσες διδακτικές προσεγγίσεις έχει αποδειχτεί ότι θετικό ρόλο διαδραματίζει και η μεθοδολογία της Γνωστικής Γλωσσολογίας (Cognitive Linguistics) και ειδικότερα ο κλάδος της, ο οποίος τα τελευταία χρόνια αναφέρεται στη σχετική βιβλιογραφία ως Εφαρμοσμένη Γνωστική Γλωσσολογία (Applied Cognitive Linguistics) (π.χ. Boers, 2000· Γαλαντόμος, 2008· Kfvencses & Szabó, 1996). Σημαντική θέση στη Γνωστική Γλωσσολογία κατέχει ο ρόλος και η λειτουργία της μεταφοράς (metaphor). Υποστηρίζεται ότι η μεταφορά είναι διάχυτη στην καθημερινή γλωσσική πρακτική και διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο στον τρόπο που ο άνθρωπος εξωτερικεύει τις ενδόμυχες σκέψεις του, αλληλεπιδρά με άλλους ανθρώπους και βιώνει την περιβάλλουσα πραγματικότητά του (Lakoff & Johnson, 1980/2003). Παράλληλα, η μεταφορά ορίζεται ως «η κατανόηση μιας εμπειριακής περιοχής [...] με όρους μιας πολύ διαφορετικής εμπειριακής περιοχής» (Lakoff, 1993: 206). Ο ορισμός αυτός αποδίδεται ως εξής: ΜΙΑ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ (Α) είναι ΜΙΑ ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΟΧΗ (Β). Το σχήμα αυτό συνιστά ό,τι στη γνωστική πρακτική είναι γνωστό ως *εννοιολογική μεταφορά* (conceptual metaphor) και καταγράφεται με μικρά κεφαλαία γράμματα (Kfvencses, 2002).

Καθοριστικό ρόλο στην εξέταση, ανάλυση και διδασκαλία των στερεότυπων εκφράσεων στο πλαίσιο της γνωστικής θεώρησης διαδραματίζει η έννοια της *κινητροδότησης* (motivation). Ο Lakoff (1987) θεωρεί ότι μια γλωσσική δομή είναι κινητροδοτούμενη (motivated) όταν δεν είναι εντελώς προβλέψιμη, αλλά ούτε και εντελώς αυθαίρετη. Για παράδειγμα, στη στερεότυπη έκφραση της ελληνικής *τα βλέπω μαύρα* δεν είναι δυνατόν να προβλεφθεί γιατί το επίθετο εμφανίζεται στον πληθυντικό αριθμό. Από το άλλο μέρος, είναι εφικτό να ερμηνευθεί γιατί η απογοήτευση συνδέεται με την έλλειψη του φωτός (Kfvencses, 2002· Lakoff, 1987).

Ο Kfvencses (2002) αναφέρει ότι οι γνωστικοί μηχανισμοί που κινητροδοτούν στη γλώσσα την παρουσία συγκεκριμένων στερεότυπων εκφράσεων είναι τρεις. Αυτοί είναι η μεταφορά, η μετωνυμία και η συμβατική/συλλογική γνώση (conventional knowledge) (Kfvencses, 2002). Έτσι, η στερεότυπη έκφραση *δεν τα μασάω αυτά* ανάγεται στην εννοιολογική μεταφορά ΟΙ ΙΔΕΕΣ ΕΙΝΑΙ ΤΡΟΦΗ. Η στερεότυπη έκφραση *σέκομαι στα πόδια μου* σχετίζεται με την εννοιολογική μετωνυμία ΤΑ ΠΟΔΙΑ ΑΝΤΙ ΤΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ, ενώ η στερεότυπη έκφραση *κάνω τον χωροφύλακα* συνδέεται με τη συμβατική/συλλογική γνώση των ομιλητών της ελληνικής για το ρόλο και τη λειτουργία των σωμάτων ασφαλείας σε παλαιότερες χρονικές περιόδους. Ενδεικτικά παραδείγματα ιδιωτισμών της ελληνικής και της τουρκικής που βασίζονται σε λανθάνουσες μεταφορές ή μετωνυμίες (και ταυτόχρονα εμ-

φρανίζουν δομική και σημασιολογική αντιστοιχία) είναι τα ακόλουθα:

ΕΛΛΗΝΙΚΗ *σηκώνω κεφάλι*-ΤΟΥΡΚΙΚΗ *baş kaldırmak*
 ΕΛΛΗΝΙΚΗ *κάνω τον κουφό*-ΤΟΥΡΚΙΚΗ *sağiri yapıyorum*
 ΕΛΛΗΝΙΚΗ *τα καταπίνω όλα*-ΤΟΥΡΚΙΚΗ *hepisini yutmak*
 ΕΛΛΗΝΙΚΗ *βάζω φιτίλια*-ΤΟΥΡΚΙΚΗ *fıtil koymak*
 ΕΛΛΗΝΙΚΗ *δεν τρώω άχυρο*-ΤΟΥΡΚΙΚΗ *saman yememek* (Symeonidis, 1991).

Η πρακτική διάσταση της γνωστικής συλλογιστικής μπορεί να αποτυπωθεί στην παραγωγή διδακτικού υλικού δομημένο επί τη βάσει εννοιολογικών μεταφορών ή/και μετωνυμιών. Το εγχείρημα αυτό θα παράσχει την ευκαιρία για σύγκριση των εννοιολογικών συστημάτων της ελληνικής και της τουρκικής προκειμένου να καταδειχτούν οι ομοιότητες και οι διαφορές που υφίστανται ανάμεσα στις δύο γλώσσες (για παραγωγή διδακτικού υλικού για την έννοια του θυμού στην ελληνική βλ. Andreou & Galantomos, 2006).

Η επιτυχής, ωστόσο, εφαρμογή των θεωρητικών παραμέτρων της Εφαρμοσμένης Γνωστικής Γλωσσολογίας είναι εφικτή επί τη βάσει τριών βασικών παραδοχών/προϋποθέσεων. Πρώτον, την εξοικείωση των διδασκόντων και των διδασκομένων με τις θεωρητικές αρχές της Εφαρμοσμένης Γνωστικής Γλωσσολογίας. Δεύτερον, την αντιμετώπιση της συγκεκριμένης μεθόδολογίας ως συμπληρωματικής με ό,τι θεωρείται σήμερα παραδοσιακό στη γλωσσική διδασκαλία (Boers, 1999), ενώ (τρίτον) φαίνεται ότι μπορεί να εφαρμοστεί σε ορισμένες κατηγορίες διδασκομένων, όπως είναι οι ενήλικοι μεσαίου επιπέδου γλωσσομάθειας (Boers, 2004). Ωστόσο, νεότερα ερευνητικά δεδομένα (π.χ. Piquer Pngiz, 2008) έχουν αποδείξει ότι η γνωστική τεχνική είναι εφαρμόσιμη και σε παιδιά ηλικίας έως έντεκα (11) ετών, τα οποία βρίσκονταν σε αρχικά επίπεδα γλωσσομάθειας.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ανακεφαλαιώνοντας, στην εργασία αυτή αναφερθήκαμε στη διδασκαλία των ιδιωτισμών της ελληνικής και της τουρκικής ως δεύτερων/ξένων γλωσσών. Το λεξιλόγιο μιας γλώσσας δεν αποτελείται μονάχα από απλές λέξεις, αλλά και από συνδυασμούς λέξεων με ιδιαίτερη συντακτική, μορφολογική και σημασιολογική συμπεριφορά. Ο σύνθετος χαρακτήρας αυτών των πολυλεξικών συνδυασμών δικαιολογεί και την ασυμφωνία των ερευνητών ως προς την ορολογία, την ταξινόμηση και την περιγραφή τους. Σε περιβάλλοντα εκμάθησης μιας δεύτερης/ξένης γλώσσας η γνώση και χρήση σημαντικού αριθμού στερεότυπων εκφράσεων συνδέονται με υψηλά επίπεδα

δα επικοινωνιακής ικανότητας. Σε αυτό το πλαίσιο, η διδασκαλία των ιδιωτισμών της ελληνικής και της τουρκικής εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον εξαιτίας των πολλών αντίστοιχων σημασιολογικά και μορφολογικά ιδιωτισμών που εν μέρει συνδέονται και με την ύπαρξη του Βαλκανικού γλωσσικού συνασπισμού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α., & Ευθυμίου, Α. (2006). *Οι Στερεότυπες Εκφράσεις και η Διδακτική της Νέας Ελληνικής ως Δεύτερης Γλώσσας*. Αθήνα: Πατάκης.
- Andreou, G., & Galantomos, I. (2006). Πρόταση διδασκαλίας των μεταφορών και των ιδιωτισμών της νέας ελληνικής ως ξένης γλώσσας-Proposition for teaching metaphors and idioms of Modern Greek as a foreign language. *Investigationes Linguisticae*, 13. Ανασύρθηκε στις 10 Αυγούστου, 2013, από <http://www.staff.amu.edu.pl/~inveling/index.php?direct=88>
- Anttila, R. (1989). *Historical and Comparative Linguistics* (2nd Rev. ed.). Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Assenova, P. (1993). Gr. *δεμένος*. Parallèles balkaniques et origines mythologiques. *MEΓ*, 14, 510-524.
- Boers, F. (1999). Learning Vocabulary Through Metaphor Awareness. *Itudes et Travaux*, 3, 53-65.
- Boers, F. (2000). Metaphor Awareness and Vocabulary Retention. *Applied Linguistics*, 21, 553-571.
- Boers, F. (2004). Expanding Learners' Vocabulary Through Metaphoric Awareness: What Expansion, What Learners, What Vocabulary? In M. Achard & S. Niemeier (Eds.), *Cognitive Linguistics, Second Language Acquisition, and Foreign Language Teaching* (pp. 211-232). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Γαλαντόμος, Ι. (2008). *Η διδασκαλία των μεταφορών και των ιδιωτισμών της νέας ελληνικής ως ξένης/δεύτερης γλώσσας*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος.
- Hakir, Π. (2006). Socio-Pragmatic Problems in Foreign Language Teaching. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 2(2), 136-146.
- Danesi, M. (1992). Metaphorical Competence in Second Language Acquisition and Second Language Teaching: The Neglected Dimension. In J.E. Alatis (Ed.), *Language, Communication and Social Meaning* (pp. 489-500). Washington, DC: Georgetown University Press.
- Granger, S. (1998). Prefabricated Patterns in Advanced EFL Writing. Collocations and Formulae. In A.P. Cowie (Ed.), *Phraseology: Theory, Analysis and Applications* (pp. 145-160). Oxford: OUP.
- Erman, B. (2007). Cognitive processes as evidence of the idiom principle. *International Journal of Corpus Linguistics*, 12, 25-53.

- Irujo, S. (1986). A piece of cake: learning and teaching idioms. *ELT Journal*, 40, 236-242.
- Κλαίρης, Χρ., & Μπαμπινιώτης, Γ. (2005). *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομο-λεειτουργική-Επικοινωνιακή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Kovecses, Z. (2002). *Metaphor. A Practical Introduction*. Oxford: OUP.
- Kovecses, Z., & Szabo, P. (1996). Idioms: A View from Cognitive Semantics. *Applied Linguistics*, 17, 326-355.
- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1993). The contemporary theory of metaphor. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and Thought* (pp. 202-251) (2nd ed.). Cambridge: CUP.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980/2003). *Metaphors We Live By*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Liontas, J. (2002). Exploring second language learners' notions of idiomaticity. *System*, 30, 289-313.
- Marton, W. (1977). Foreign vocabulary learning as problem number one of foreign language teaching at the advanced level. *Interlanguage Studies Bulletin*, 2(1), 33-47.
- McMahon, A.M.S. (2003). *Ιστορική Γλωσσολογία. Η Θεωρία της Γλωσσικής Μεταβολής* (Μ. Μητσιάκη & Α. Φλιάτουρας, μετάφραση). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Μήτσης, Ν. (2004). *Η Διδασκαλία της Γλώσσας υπό το Πρίσμα της Επικοινωνιακής Προσέγγισης. Εισαγωγή στη θεωρία και τις τεχνικές του επικοινωνιακού μοντέλου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Moon, R. (1997). Vocabulary connections: multi-word items in English. In N. Schmitt & M. McCarthy (Eds.), *Vocabulary. Description, Acquisition and Pedagogy* (pp. 40-63). Cambridge: CUP.
- Μότσιου, Β. (1987). Ελευθερία και Δέσμευση στη Γλώσσα (η περίπτωση των ιδιωτισμών). *ΔΩΔΩΝΗ: Φιλολογία*, 16, 231-255.
- Oflazer, K., Hetinoğlu, Φ., & Say, B. (2004). Integrating Morphology with Multiword Expression Processing in Turkish. In *Second ACL Workshop on Multiword Expressions: Integrating Processing* (pp. 64-71).
- Piquer Pvriz, A.M. (2008). Reasoning figuratively in early EFL: Some implications for the development of vocabulary. In F. Boers & S. Lindstromberg (Eds.), *Cognitive Linguistic Approaches to Teaching Vocabulary and Phraseology* (pp. 219-240). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: OUP.
- Symeonidis, Ch. (1991). Bulgarische und Griechische Semantische Entlenungen (Calques) aus den Türkischen am Beispiel einiger Verben. In *Actes du 5e colloque organize par l' Institut des Etudes Balqaniques de Thessaloniki et de l' Institut d' Etudes Balqaniques de l' Académie Bulgare des Sciences a Thessaloniki et Jannina* (pp. 425-430). Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.
- Symeonidis, Ch. (1997). Türkisch-griechische phraseologische Isoglossen anhand

von Bezeichnungen für menschliche Körperteile und Organe. *Zeitschrift für Balkanologie*, 33, 76-90.

Συμεωνίδης, Χ.Π. (2000). *Εισαγωγή στην ελληνική φρασεολογία*. Θεσσαλονίκη: Κώδικας.

Yorio, C.A. (1989). Idiomaticity as an indicator of second language proficiency. In K. Hyltenstam & L.K. Obler (Eds.), *Bilingualism Across the Lifespan. Aspects of acquisition, maturity, and loss* (pp. 55-72). Cambridge: CUP.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ¹

ΜΑΡΙΑΝΘΗ ΓΕΩΡΓΑΛΙΔΟΥ & ΒΕΡΑΝΝΑ ΚΥΠΡΙΩΤΗ

Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε αυτή τη μελέτη εξετάζεται ο ρόλος του αφηγηματικού λόγου στην κατασκευή της ιδιαίτερης ταυτότητας μελών *κοινοτήτων ετερότητας* οι οποίες διαφοροποιούνται σημαντικά από το εκάστοτε εθνικό στερεότυπο. Τα μέλη των κοινοτήτων της ετερότητας διαμορφώνουν κατά τρόπο δυναμικό συνείδηση της διακριτής τους ταυτότητας και της ιστορικής τους διαδρομής, εν πολλοίς αφηγούμενα τα συμβάντα και τις εμπειρίες της κοινής τους ζωής. Αυτό συμβαίνει σε ένα περιβάλλον συνύπαρξης κοινοτήτων διαφορετικών ως προς τα εθνοτικά, γλωσσικά και θρησκευτικά τους χαρακτηριστικά και των διαρκών μεταβολών των ιστορικών και πολιτικών συγκυριών σε ό,τι αφορά τα κυρίαρχα κράτη στα εθνικά όρια των οποίων αυτές διαβιούν.

Σε αυτό το πλαίσιο εξετάζεται ο λόγος της κοινότητας των τουρκόφωνων Μουσουλμάνων της Ρόδου και των Ελλήνων της Ίμβρου ως προς το είδος, το περιεχόμενο και τη συνομιλιακή διαπραγμάτευση των αφηγηματικών κειμένων που καταγράφονται κατά τη διάρκεια συνεντεύξεων με θέμα την ιστορική διαδρομή των αντίστοιχων κοινοτήτων κατά τον 20^ο αιώνα και τις προσωπικές επιλογές και εμπειρίες μελών τους. Αποσπάσματα ιστοριών ζωής μελών της τουρκόφωνης Ροδιακής κοινότητας αντιπαραβάλλονται με αντίστοιχες αφηγήσεις μελών της κοινότητας των Ιμβριών ελληνικής καταγωγής (Τσιμουρής 2007), ώστε να καταδειχθούν οι ενδεχόμενες αναλογίες που διατρέχουν το λόγο των δύο κοινοτήτων. Η συζήτηση των αφηγήσεων

---

¹ Το κεφάλαιο αυτό αποτελεί τη συνέχεια της διερεύνησης της σχέσης του αφηγηματικού λόγου με την ταυτότητα που παρουσιάστηκε στο Γεωργαλίδου, Μ. 2012. “Κοινότητες και αφηγήσεις. Η συγκριτική θεώρηση της περίπτωσης των Μουσουλμάνων της Ρόδου”. *Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική. Η Μεσόγειος και ο Κόσμος Χθες και Σήμερα*, 24, 87-95. 3.

γίνεται στο πλαίσιο της Ανάλυσης Λόγου (Discourse Analysis) και των θεωρητικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων του προφορικού αφηγηματικού λόγου.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται στοιχεία που αφορούν την ιστορική παρουσία των κοινοτήτων της Ρόδου και της Ίμβρου κατά τον 20^ο αιώνα (ενότητα 2), οι βασικοί θεωρητικοί άξονες για τη μελέτη του αφηγηματικού λόγου (ενότητα 3), τα κείμενα και η ανάλυση τους (ενότητα 4), και τα συμπεράσματα της μελέτης (ενότητα 5).

2. ΟΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΟΓΕΝΩΝ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΩΝ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΗΣ ΊΜΒΡΟΥ

Οι Μουσουλμάνοι της Ρόδου εγκαταστάθηκαν στο νησί μετά την κατάκτησή του από τον Σουλεϊμάν στα 1522. Κατοίκησαν κυρίως στο Κάστρο, τη σημερινή Παλιά Πόλη, και σε περιοχές της υπαίθρου. Το 1912, όταν οι Ιταλοί κατέλαβαν τα Δωδεκάνησα, αναγνωρίστηκαν ως μια εκ των τριών θρησκευτικών κοινοτήτων με δικαίωμα εκλογής δικών τους συμβουλίων. Μετά την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου με την Ελλάδα, το 1947, οι Μουσουλμάνοι Ιταλοί υπήκοοι έγιναν αυτοδίκαια Έλληνες υπήκοοι. Αν και δεν αναγνωρίστηκαν ως μεινότητα, με το σκεπτικό ότι τέτοια υποχρέωση δεν προέκυπτε από τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923), ίσχυαν γι' αυτούς ειδικές ρυθμίσεις με βάση τις οποίες λειτούργησαν εννέα κοινοτικά σχολεία, καθώς και τα Βακουφικά συμβούλια. Το 1972 καταργήθηκε *de facto* η διδασκαλία της Τουρκικής γλώσσας στα κοινοτικά σχολεία, τα οποία σταδιακά εγκαταλείφθηκαν. Επίσης, κατά την ίδια χρονική περίοδο και σε σχέση με τα γεγονότα της Κύπρου, καταγράφεται ένα σημαντικό κύμα εξόδου μελών της κοινότητας από την Ελλάδα και εγκατάστασης κυρίως στην Τουρκία. Σήμερα, η Τουρκική γλώσσα χρησιμοποιείται κυρίως για την προφορική επικοινωνία εντός κοινότητας και παρατηρούνται σημαντικές διαφορές ως προς τη χρήση της Ελληνικής και της Τουρκικής σε σχέση με την ηλικία, την καταγωγή, τον τόπο διαμονής (πόλη, ύπαιθρος) και την εμπλοκή σε διαφορετικά κοινωνικά δίκτυα (Georgalidou et.al. 2011).

Σε ό,τι αφορά την ελληνική κοινότητα της Ίμβρου, αντίστοιχα σημεία σταθμοί αποτελούν η παραχώρηση του νησιού στην Ελλάδα το 1912 (μαζί με την Τένεδο), η οποία επικυρώθηκε με τη Συνθήκη των Σεβρών (1920), και η ακόλουθη προσαρτήσή του στην Τουρκία με τη Συνθήκη της Λωζάννης μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922. Παρότι με τη συνθήκη παραχωρήθηκε στο νησί διοικητική αυτονομία και υπήρξαν εγγυήσεις για την προστασία ανθρώπων και αγαθών καθώς και μέριμνα για την εκπαίδευ-

ση και τη θρησκευτική ελευθερία, το μεγαλύτερο μέρος των 7.000 κατοίκων ελληνικής καταγωγής εγκατέλειψε το νησί έως τη δεκαετία του '70. Σε αυτό συνετέλεσε το κλείσιμο των ελληνικών σχολείων, η απαλλοτρίωση σημαντικού μέρους της καλλιεργήσιμης γης, ο περιορισμός της θρησκευτικής ελευθερίας, η εγκατάσταση ανοιχτών ποινικών φυλακών και τα βίαια επεισόδια που επακολούθησαν. Αυτά προκάλεσαν τον αναγκαστικό εκπατρισμό των κατοίκων ελληνικής καταγωγής με αποτέλεσμα σήμερα στο νησί να παραμένουν περίπου 230 γέροντες (Τσιμουρής 2007²).

Στο πλαίσιο αυτών των ιστορικών συγκυριών εξετάζονται στη συνέχεια α) αποσπάσματα ιστοριών ζωής μελών της κοινότητας των τουρκόφωνων που ζουν μόνιμα είτε στη Ρόδο είτε στη Σμύρνη, οι οποίες καταγράφηκαν κατά τη διάρκεια δύο εθνογραφικού τύπου κοινωνιογλωσσολογικών μελετών (Γεωργαλίδου 2004, Γεωργαλίδου & Κυπριώτη 2013) και β) αποσπάσματα από αφηγήσεις Ιμβριών, οι οποίες καταγράφηκαν στο πλαίσιο μιας ανθρωπολογικής μελέτης κοινοτήτων Ιμβριών μόνιμα εγκατεστημένων στην Ελλάδα και αυτών που παρέμειναν στο νησί (Τσιμουρής 2007).

3. ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ

Κατά τον 20^ο αιώνα η αφήγηση γίνεται ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα στην ανθρωπιστική/ επιστημονική σκέψη καθώς και στην επιστήμη της Γλωσσολογίας, για την οποία αποτελεί ένα από τα πλέον μελετημένα κειμενικά είδη. Αρχικά, στο πλαίσιο της δομιστικής προσέγγισης, αναζητούνται τα καθολικά χαρακτηριστικά των λαϊκών παραμυθιών και των μύθων³. Στη συνέχεια όμως, με αφορμή σημαντικές μελέτες στο χώρο της αστικής -κατά κύριο λόγο- διαλεκτολογίας και της εθνογραφίας, το ενδιαφέρον στρέφεται στην ανάλυση των *καθημερινών προσωπικών αφηγήσεων* (personal experience narratives) και των *ιστοριών ζωής* (life stories) όπως αυτές καταγράφονται αυτούσιες στο πλαίσιο της εθνογραφικής/ κοινωνιογλωσσολογικής έρευνας. Ως *αφήγηση* ορίζεται ο λόγος κατά τον οποίο μια αλληλουχία φράσεων αντιστοιχεί σε μια αλληλουχία γεγονότων τα οποία πραγματικά συνέβησαν (Labov & Waletzky 1967, Labov 1972), με κάθε *ελάχιστο αφήγηση* (minimal narrative) –εξ ορισμού– να περιλαμβάνει τουλάχιστον δύο αφηγηματικές φράσεις οι οποίες δεν μπορούν να αναδιαταχθούν χωρίς να αλλάξει η χρονολόγηση των γεγονότων. Τα *αφήγματα*, τα οποία εν πολ-

² Για τη λεπτομερή συζήτηση των συνθηκών εκπατρισμού και εγκατάστασης των Ιμβριών στην Ελλάδα βλ. Τσιμουρής 2008.

³ Βλ. Vladimir Propp 1968, Claude Levi-Strauss 1963, Roland Barthes 1972.

λοίς αντιστοιχούνται με τις *καθημερινές προφορικές αφηγήσεις*, αποτελούν τμήμα του αυθόρμητου προφορικού συνομιλιακού λόγου ή μέρη ιστοριών ζωής μέσα ή έξω από το πλαίσιο εθνογραφικών συνεντεύξεων. Τα βασικά αφηγηματικά κειμενικά είδη συνοψίζονται στα εξής:

- Καθημερινή προφορική αφήγηση (PEN- Personal Experience Narrative, Labov & Waletzky 1967): Σύντομα αφηγηματικά κείμενα ενταγμένα στη ροή της συνομιλίας.
- Ιστορίες Ζωής (Life Stories⁴, Linde 1993): Εκτενή αφηγηματικά κείμενα τα οποία συχνά παράγονται στο πλαίσιο της εθνογραφικής συνέντευξης και περιλαμβάνουν *αφηγήματα* (αυτοτελή ή επαναλαμβανόμενα επεισόδια από τη ζωή του αφηγητή), *χρονικά* (αλληλουχίες γεγονότων) και *επεξηγηματικά* μέρη.
- Προφορική ιστορία (Oral History): Η προσωπική διαδρομή αφηγητών σε σχέση με συγκυρίες και γεγονότα ως μέσο προσέγγισης της Ιστοριογραφίας.
- Μύθοι/ Παραμύθια/ Λογοτεχνικά αφηγηματικά κείμενα.

Στο πλαίσιο της επιστήμης της Γλωσσολογίας και συγκεκριμένα της Ανάλυσης Λόγου και της Ανάλυσης Συνομιλίας εξετάζονται κατά κύριο λόγο τα δύο πρώτα αφηγηματικά κειμενικά είδη με έμφαση α) στα δομικά χαρακτηριστικά τους, β) τα γλωσσικά μέσα της κατασκευής τους και γ) τη θέση και συνομιλιακή διαπραγματέυσή τους κατά τη ροή φυσικών συνομιλιών.

Η δυναμική σχέση της *καθημερινής προφορικής αφήγησης* και της *ιστορίας ζωής* με τη διαρκή ανάγκη των αφηγητών να προσδώσουν συνοχή στη ζωή τους μιλώντας για αυτήν (Rosen 1988) οδηγεί στη σύνδεση του αφηγηματικού λόγου με την κατασκευή της ταυτότητας των ομιλητών, οι οποίοι προβάλλουν στοιχεία της προσωπικότητάς τους μέσα από τη δράση (συνομιλιακή ή άλλη) που φέρονται να αναλαμβάνουν κατά την αφήγηση, καθώς και τη δράση των συμμετεχόντων σε αυτή, της οποίας συγγραφείς είναι οι ίδιοι. Ως εκ τούτου, τα γεγονότα που περιγράφονται δεν αποτελούν παρά αναπαραστάσεις των πραγματικών, καθώς η εμπειρία που μετασχηματίζεται σε κείμενο υπόκειται στους περιορισμούς της αντίληψης, της μνήμης, των κοινωνικών, πολιτισμικών και πολιτικών συγκυριών, και ενδεχομένως στη διαρκή επίδραση μιας τραυματικής εμπειρίας (Schiffrin 2002: 315). Ο αφηγηματικός λόγος λοιπόν, ιδωμένος μέσα από το πρίσμα της *προσέγγισης της κοινωνικής κατασκευής*⁵ (the social constructionist approach), δεν

⁴ Η η Αυτοβιογράφηση, Rosen 1988 και το Χρονικό, De Fina 2003

⁵ Σε αντίθεση με την ουσιοκρατική προσέγγιση σύμφωνα με την οποία η ταυτότη-

λειτουργεί ως καθρέφτης ο οποίος αντανακλά τη στατική και αμετάβλητη ταυτότητα των ατόμων. Αντίθετα,

αποτελεί τον διαμεσολαβητικό παράγοντα ο οποίος συμβάλλει δραστη-
κά στην οικοδόμηση και σύσταση των ταυτοτήτων και των κοινωνικών
γεγονότων, εφόσον οι ταυτότητες δεν υφίστανται οντολογικά, αλλά απο-
τελούν πράξεις οι οποίες αναδύονται διεπιδραστικά σε συγκεκριμένα
πλαίσια.

(Αρχάκης & Τσάκωνα 2011: 33-40).

Αποτελεί, ως εκ τούτου, συστατικό στοιχείο της δυνατότητας των ομι-
λητών/ αφηγητών να διαχειρίζονται συνομιλιακά ζητήματα σημαντικά για
την συγκρότηση της εικόνας του *εαυτού* (συχνά σε αντιπαράβολη με τον
εκάστοτε *άλλο*) και την κοινοποίησή της στους συνομιλητές τους.

Επιπλέον, με δεδομένη τη δυναμική συμμετοχή της στη συγκρότηση της
ταυτότητας, η αφήγηση αποτελεί μέσο για την επαναδιαπραγμάτευση των
κοινοτικών αξιών, τη διαχείριση της κανονικότητας, της απόκλισης και της
ανατροπής (Bruner 1990) και ως εκ τούτου παράγοντα βιωσιμότητας μιας
πολιτισμικής κοινότητας. Στην περίπτωση των κοινοτήτων της ετερότητας
η συλλογική ταυτότητα διαμορφώνεται σε ένα πρώτο επίπεδο ανάγνωσης
με βάση το δίπολο *εμείς και οι άλλοι*, όπως αυτό αναδύεται αντιπαραθετι-
κά μέσα από αφηγούμενες δράσεις. Ταυτόχρονα όμως, όπως συμβαίνει σε
κάθε κοινότητα, αντιθετικά δίπολα όμορων ταυτοτήτων την αναδεικνύουν
ως ένα δυναμικό σύνολο ανθρώπων χωρίς παγιωμένες κοσμοαντιλήψεις τις
οποίες μοιράζονται στον ίδιο βαθμό όλα τα μέλη του. Διαδικασίες αλλαγής,
συγκλίσεις και αποκλίσεις, οι οποίες αφορούν δυναμικές που αναπτύσσο-
νται εντός και εκτός της ομάδας, διαρκώς επανακαθορίζουν τις ταυτότητες
των μελών της και τις σχέσεις τους με το ενδοκοινοτικό και εξωκοινοτικό
περιβάλλον τους. Αυτό το γεγονός γίνεται εμφανές κατά την εκφορά του
μειονοτικού αφηγηματικού λόγου, ο οποίος αποτελεί όχημα κατασκευής
και διαχείρισης δυναμικών -και όχι σε κάθε περίπτωση συμβατών με τα κυ-
ρίαρχα στερεότυπα- ταυτοτήτων ετερότητας (Γεωργαλίδου 2004). Στο πλαί-
σιο αυτής της συζήτησης εξετάζουμε τα προφορικά αφηγηματικά κείμενα
που παραθέτουμε στη συνέχεια.

4. ΚΕΙΜΕΝΑ/ ΑΝΑΛΥΣΗ

Στο σύνολο των αποσπασμάτων που παρατίθενται αναδεικνύονται δια-

---

τα των ανθρώπων συνίσταται στα εγγενή και πάγια χαρακτηριστικά τους.

φορετικές- συγκρουσιακές μεν, αλλά με έναν τρόπο συμπληρωματικό- πτυχές της μειονοτικής ταυτότητας. Τα πρώτα δύο αποσπάσματα αναφέρονται στη σχέση των αφηγητών με τον τόπο καταγωγής τους, τη γειτονιά και τους ανθρώπους της. Με βάση το δίπολο *εμείς* και οι *άλλοι*, το οποίο αναδύεται έμμεσα μέσα από τη δράση, συνομιλιακή ή μη, των συμμετεχόντων στα γεγονότα που περιγράφονται (την πρόσκληση/ απόσπασμα 1 και την απόδοση τιμής στο νεκρό/ απόσπασμα 2), κατασκευάζεται η σχέση αμοιβαίου σεβασμού και αποδοχής ανάμεσα σε μέλη διαφορετικής εθνοτικής προέλευσης της ευρύτερης κοινότητας.

Το αφήγημα⁶ που παρεμβάλλεται στη ροή της ιστορίας ζωής των Ροδίων Μουσουλμάνων του αποσπάσματος (1) και αφορά ένα τηλεφώνημα από μια άγνωστη στη αφηγήτρια φίλη της μητέρας της από την Κρήτη, πιστοποιεί μέσω του *μεταφερόμενου ευθύ λόγου* της παλιάς γειτόνισσας (σειρά 6: *α, πόσο στεναχωρήθηκα, κι όταν θα 'ρθετε, ελάτε στην Κρήτη, ελάτε, ήρθε ο Αλή στην Κρήτη και δεν ήρθε να μας βρει*) τη φιλική συνύπαρξη των δύο κοινοτήτων (Ελλήνων Χριστιανών και τουρκογενών Μουσουλμάνων).

(1)⁷

(Ρόδιοι Μουσουλμάνοι, Γεωργαλίδου 2004)

1. Μ: Επειδή κι απ' τη φύση μου και από τη φύση μου, τουλάχιστον εγώ και το ίδιο κι η Γκιουλσάχ. Είμαστε πρώοι άνθρωποι [εν πάσει περι//]
2. Γκ: [Εμείς η αλήθεια] και τότε στα δύσκολα χρόνια εδώ πέρα που [ήμασταν//]
3. Μ: [δε βρέθηκε] κάποιος μου [να πει ξέρεις//]

⁶ Με πλάγια γραφή επισημαίνεται η αφήγηση συγκεκριμένων περιστατικών με τα οποία τεκμηριώνεται η αξιολόγηση από πλευράς αφηγητών της δράσης του *εαυτού* και του εκάστοτε *άλλου*.

⁷ Τα σύμβολα μεταγραφής που χρησιμοποιούνται για τα αποσπάσματα 1, 4, 5, 8, 9 & 11 έχουν ως εξής:

/: αυτοδιόρθωση

//: διακοπή

(.): παύση

(()): εξωγλωσσική πληροφορία

υπογραμμισμένο απόσπασμα: υψηλός επιτονισμός

ΚΕΦΑΛΑΙΑ: δυνατή ομιλία

=: ταχύτατη εναλλαγή των ομιλητών/τριών

[ ]: ταυτόχρονη ομιλία

<x>: μη κατανοητή λέξη ή φράση

Για τα υπόλοιπα αποσπάσματα διατηρείται η μορφή που έχουν στο πρωτότυπο (Τσιμουρής 2008).

4. Γκ. [δε- δεν είχαμε] αντιμέτωπο κανέναν ούτε απ' την οικογένεια τη δική μου, της μαμάς μου, τη μαμά μου ξέρεις πόσο εκεί στη γειτονιά, δε ξέρω, να πας εκεί τώρα αυτή τη στιγμή στης μαμάς μου τη γειτονιά να σου πω και να πας να βρεις μερικές γειτόνισσες//
5. Μ: Να πεις [η Εμινέ ας πού//]
6. Γκ: [και να πεις για την] Εμινέ, που είναι η Εμινέ, τι έγινε, θα σου πούνε μάνα, η Εμινέ έφυγε, πέθανε, ξέρω 'γω, αχ τι καλή γυναίκα που ήτανε, και ξέρω 'γω τι, μα σ' οποιαδήποτε και να πας, θα σου δείξω εγώ από μακριά μερικές οικογένειες Μαριάνθη, να πας να τις ρωτήσεις να τους αρωτήσεις για την Εμινέ. Το τι θα σου πούνε είναι το άλλο πράγμα. Ήτανε μια γυναίκα αξιαγάπητη. Δηλαδή, όλη η γειτονιά της την αγαπούσε και εδώ και κάτω που ήτανε. Λοιπόν, αφού να σου πω, πριν μερικές μέρες με πήρε μια κοπέλα από την Κρήτη για να ρωτήσει τη μητέρα μου, που ήτανε παλιά γειτόνισσα εκεί και ήταν κρητικιά και δουλεύει και στην τράπεζα στην Κρήτη, μου άφησε και τη διεύθυνση της. Η μαμά σου τι κάνει, κι όταν της είπα ότι πέθανε, α, πόσο στεναχωρέθηκα, κι όταν θα 'ρθετε, ελάτε στην Κρήτη, ελάτε, ήρθε ο Αλή στην Κρήτη και δεν ήρθε να μας βρει, κι αυτό. Εγώ ούτε καν θυμήθηκα η αλήθεια, δεν είχα ούτε τη διεύθυνση, αλλά θέλω να σου πω δηλαδή. Τότε και στα δύσκολα χρόνια εμείς δεν είχαμε να αντιμετωπίσουμε τίποτα ας πούμε έτσι λεπτό. Ούτε κανένας ήρθε στην πόρτα μας να, αυτό δε, η αλήθεια ούτε βλάφτουμε ούτε θέλουμε να μας βλάψει κανένας. Είμαστε άνθρωποι που δεν κάνουμε κακό σε κανέναν.

Αντίστοιχα, το χρονικό του αποσπάσματος (2), περιγράφει τη στάση απόδοσης τιμής προς τον Έλληνα νεκρό από τη μεριά των Τούρκων Ιμβριών σε παρατατικό χρόνο, με τον οποίο δηλώνεται η διαρκής επανάληψη αντίστοιχων συμπεριφορών (σειρά 3: *όταν περνούσε νεκρός μέσα από το δρόμο, αυτό τον κεντρικό, στεκόντουσαν προσοχή*). Το αφήγημα κατασκευάζει ταυτότητες αμοιβαίου σεβασμού και αποδοχής του συμπολίτη, ο οποίος προέρχεται μεν από την κοινότητα των άλλων, αλλά η συμπεριφορά του αξιολογείται ως συμβατή με ένα κοινώς αποδεκτό πολιτισμικό σύστημα αξιών (σειρά 3: *Δηλαδή πολιτισμένα πράγματα*).

(2)

(Ιμβριοι, Τσιμουρής 2007: 97)

1. Α.Τ: Αλλά αυτοί τόσο πολύ σεβόντουσαν τους Έλληνες που στις μεγάλες γιορτές της χριστιανοσύνης ερχόντουσαν και αυτοί.
2. Τιμ: Από σεβασμό στους...

3. Α.Τ: *Ναι από σεβασμό για το γεγονός. Ή θυμάμαι, ξέρω 'γώ όταν περνούσε νεκρός μέσα από το δρόμο, αυτό τον κεντρικό, στεκόντουσαν προσοχή. Για πες μου ποιος στέκεται προσοχή; Με τα χέρια τον κουβαλούσαν τότε. Αυτό δεν είναι ανθρωπιά και σεβασμός; Έβγαζαν το καπέλο τους... Δηλαδή πολιτισμένα πράγματα. Οι ποιοι; Οι Τούρκοι που τους λέμε απολίτιστους. Έβγαζαν το καπέλο τους και στέκονταν αμίλητοι και προσοχή.*

Παράλληλα όμως, τα όρια καθίστανται διακριτά και σαφή εφόσον προκύπτει το ζήτημα των μεικτών γάμων. Στα αποσπάσματα (3) και (4) η εγκατάλειψη της κοινότητας και η ενσωμάτωση στην ομάδα των άλλων αποτελεί ένα βασικό στοιχείο παραβίασης του κώδικα αξιών των κοινοτήτων. Η διατήρηση της ετερότητας στην συγκεκριμένη περίπτωση αποτελεί βασικό στοιχείο της αφηγηματικής κατασκευής της ταυτότητας. Οι μεικτοί γάμοι εμμέσως αξιολογούνται ως τουλάχιστον ανεπιθύμητοι (απόσπασμα (3), σειρά 4: *ποιος το θέλει αυτό;*). Ο γάμος με ένα μέλος της κοινότητας των άλλων ξεπερνά τα όρια του εμείς, σηματοδοτεί την ένταξη στην ομάδα των άλλων κι ως εκ τούτου δεν μπορεί παρά να αποβεί αποτυχημένος (απόσπασμα (3), σειρά 2: *κι αυτές χαϊρι δεν είδανε*) και να επιφέρει την αποβολή του παραβάτη από την κοινότητα (απόσπασμα (3), σειρά 5: *Τώρα έρχεται η γενιά της [εννοεί τα παιδιά της]... έρχεται εδώ και γυρεύει κληρονομίες τώρα, και σειρά 8: *Μια σήμερα ήρθε και στην εκκλησιά*). Η παρεμπόδιση ενός τέτοιου γάμου θεωρείται ηθική υποχρέωση της οικογένειας, ακόμα κι αν αυτό σημαίνει την καταπάτηση του δικαιώματος στην εκπαίδευση (απόσπασμα (4), σειρά 9: *Έτσι είναι μαμά μην το λες ((γέλια)) γι αυτό και δε με στείλατε στο Γυμνάσιο να μη ξελογιαστώ να μη ξε/ξε/ξε/ξε//*) κι ένα έγκλημα τιμής (απόσπασμα (3), σειρά 5: *Πήγαν κλείσαν το δρόμο και άμα πέρανε τον τουφέκισαν τον Τούρκο... τον πλήγωσαν*). Η αποτυχία παρεμπόδισης χρεώνεται στην οικογένεια, η οποία δεν κατάφερε να ασκήσει έλεγχο και να πειθαρχήσει τα μέλη της (απόσπασμα (4), σειρά 8: *η νύφη ήταν ζαγάρι*).*

(3)

(Ίμβριοι, Τσιμουρής 2007: 111)

1. Τσιμ: Μεικτούς γάμους είχατε; Είχατε Ρωμιές που παίρναν Τούρκους;
2. Κώστας: Δυο τρεις τέσσερις και αυτές... χαϊρι δεν είδανε
3. Τσιμ: Οι οικογένειές τους το θέλανε;
4. Θανάσης: Όχι, όχι, όχι, δεν το θέλανε. Α, μπα... δεν το θέλανε. Ποιος το θέλει αυτό;
5. Κ: [Μετά από σκέψη] Ο Κ., ο Β., και ο Γ. ...τρεις. Η αδελφή τους

πήρε Τούρκο. Πήγαν κλείσαν το δρόμο και άμα πέραγε τον τουφέκισαν τον Τούρκο... τον πλήγωσαν [...] Αλλά τον πήρε αυτή τον Τούρκο, τον πήρε. Τώρα έρχεται η γενιά της [εννοεί τα παιδιά της]... έρχεται εδώ και γυρεύει κληρονομίες τώρα.

6. Θ: Μάνα Ρωμιά, μπαμπάς Τούρκος.

7. Κ: Και η [...] πήρε Τούρκο και αυτή τι χαϊρι είδε; Η [...] πήρε Τούρκο και αυτή...

8. Θ: *Μια ...* [από αυτές που πήραν Τούρκο] *σήμερα ήρθε και στην εκκλησιά.* Τούτη η Π. [όνομα] Η Π., άλλο «ζαγάρι» [υποτιμητικός χαρακτηρισμός για τα απείθαρχα επιθετικά σκυλιά] και αυτό.

Μέσω της συνεργατικής αφήγησης στο απόσπασμα (3) οι δύο Έλληνες Ύμβριοι ομιλητές κατασκευάζουν την κοινή τους ταυτότητά μέσω των αρνητικών αξιολογικών σχολίων των νεαρών που παρεβλέψαν τον κυρίαρχο κώδικα συμπεριφοράς της κοινότητας. Αντίθετα, στο απόσπασμα (4) η συνομιλιακή κατασκευή κοινοτικών ταυτοτήτων που αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικές γενιές ομιλητριών σε δυναμική αντιπαράθεση, πραγματοποιείται μέσω ανταγωνιστικής αφήγησης. Οι δύο ομιλήτριες, μάνα (Γ) και κόρη (Ν), μέλη της κοινότητας των τουρκογενών Μουσουλμάνων της Ρόδου, αιτιολογούν, η κάθε μια από διαφορετική οπτική γωνία, τη διακοπή του σχολείου από μέρους της κόρης (σειρές 2, 5, 9 & 11). Παρά την άρνηση της μητέρας να αποδεχτεί ως τον λόγο για τον οποίο η κόρη δεν συνέχισε το σχολείο το φόβο ενός μεικτού γάμου (σειρά 10, *ούτε νου μου ήταν αυτό ούτε νου μου τέτοια αλλά:: είναι καλό παιδί ήτανε::*), το αξιολογικό αφηγηματικό σχόλιο *είναι καλό παιδί ήτανε* προσδιορίζει κατ' αντιδιαστολή ως *κακό* ένα παιδί το οποίο θα επιβάρυνε την οικογένειά του με μια τέτοια ανησυχία, επιβεβαιώνοντας εμμέσως το ταμπού ενός μεικτού γάμου.

(4)

(Ρόδιοι Μουσουλμάνοι, Κυπριώτη 2013)

1. Ν: ((γέλια)) Γιατί έμεινα πίσω εγώ;

2. Γ: Ε ποιος θα ξέρω 'γώ τότε πατέρα δουλεύει, ποιος θα 'παιρνε εσένα Τριάντα ένα κοριτσάκι

3. Ν: Ναι [φοβόντουσαν κιόλας να μην πάθω και τίποτα::]

4. Γ: [Παλιά δεν ήταν τέτοια, τώρα όλα μικρά <XX>]

5. Ν: Μετά μικρή παντρεύτηκα γιατί:: ναι ήταν κι αυτό, τώρα να μιλήσουμε κι ανοιχτά, έτσι; Προσπαθούσαν να μας προφυλάξουνε να μην παντρευτούμε Έλληνες.

6. Α: Ναι, μπράβο

7. Ν: Μεγαλώνοντας να ερωτευτούμε και να παντρευτούμε με Έλλη-

- νες [κι έτσι από μικρή θέλανε:: να τα:./]
8. Γ: [Όχι βρε, όχι τέτοια]
9. Ν: Έτσι είναι μαμά μην το λες ((γέλια)) γι αυτό και δε με στείλατε στο Γυμνάσιο να μη ξελογιαστώ να μη ξε/ξε/ξε/ξε//
10. Γ: Ούτε νου μου ήταν αυτό ούτε νου μου τέτοια αλλά:: είναι καλό παιδί ήτανε:: ζητάνε:: [<X> αυτό το παιδί και:: τι να κάνουμε]
11. Ν: [Παιδιά έτσι ήτανε όλες] μικρές μικρές παντρεύου μικρή μικρή καλογερέφου.

Ένα ακόμα πεδίο το οποίο αναδεικνύει αντιστοιχίες στον αφηγηματικό λόγο των ομιλητών των δύο κοινοτήτων αποτελούν οι ιστορικές και πολιτικές συγκυρίες που επηρεάζουν κατά τρόπο δραματικό τις επιλογές τους και οδηγούν ακόμα και στον εκπατριισμό τους. Οι ίδιοι άνθρωποι, στις ίδιες κοινότητες, σε άμεση σχέση με τις εντάσεις ανάμεσα στις κρατικές οντότητες οι οποίες αποτελούν τον τόπο αναφοράς των κοινοτήτων τους, κατασκευάζουν μέσα από την αφήγηση βίαιων περιστατικών τα *δύσκολα χρόνια*. Αναδεικνύονται οι συγκρουσιακές σχέσεις όπως αυτές πιστοποιούνται μέσω της φωνής του *άλλου*, ο οποίος απειλεί (απόσπασμα (5), σειρά 7: *ερχότανε κάτω μαζί μου τα παιδιά, αυτή η γειτόνισσα που σου λέω τους εφώναζε ότι θα φύγετε από 'δω γιατί θα σας σφάξω*), προτρέπει στην άσκηση βίας (απόσπασμα (6), *Του Γιώργη το καφενείο... είχαν κάτι καφενεΐα οι δικοί μας, πήγαν και τα σπάσαν, τα χτύπησαν. Η αστυνομία κρύφτηκε και είτε χτυπάτε*), αλλά και αποτελεί τον ομογενή *άλλο* ο οποίος απαιτεί τη μη απομάκρυνση από τον τόπο καταγωγής μέσω της μη χορήγησης ταξιδιωτικών εγγράφων (απόσπασμα (7), *Γιατί το Ελληνικό Προξενείο δεν τους έδινε βίζα να φύγουνε... θα μείνετε εδώ.*) Η αναφορά στα ταξιδιωτικά έγγραφα αποτελεί κοινό σημείο αναφοράς στις αφηγήσεις και των δύο κοινοτήτων που εξετάζονται (απόσπασμα (7) και απόσπασμα (5), σειρά 7: *τότες δεν είχα υπηκοότητα εγώ*).

(5)

(Ρόδιοι Μουσουλμάνοι στη Σμύρνη, Γεωργαλίδου 2004)

1. Ι: Η ζωή κυλούσε ωραία. Μέχρι το Κυπριακό. Όταν άρχισε το Κυπριακό λίγο εχ τα πράγματα δυσκολευτήκανε. Γιατί είχαμε κάτι γείτονες, ε δε μας άφηναν ησυχία. Μας ετυρανούσανε. Μέχρι που υποχρεωθήκαμε και το μαγαζί το πουλήσαμε.
2. Ε: Γείτονες εννοείτε από [το μ/]
3. Ι: [απ' τα] μαγαζιά εκεί πέρα.
4. Ε: Στο χώρο του μαγαζιού, όχι [στο σπίτι σας]
5. Ι: [Ναι, ναι.] Είχαμε δύο γειτόνους. Η μια

ήτανε γυναίκα και ένας από 'κει ήτανε ε ένα αντρόγυνο. Μας πειρά-
ξανε πάρα πολύ. Υποχρεωθήκαμε και πουλήσαμε το μαγαζί.

6. Ε: Όταν λέτε σας πειράζανε, σας δημιουργούσαν προβλήματα με την
άδεια του μαγαζι[ού με τις αρχές ή <X>/]
7. Ι: [Όχι, όχι, όχι. Ερχότανε] τα παιδιά μου κάτω. Όταν η Χαβά, αυτή
που γνωρίζετε, και <X> ερχότανε κάτω μαζί μου τα παιδιά, αυτή η
γειτόνισσα που σου λέω τους εφώναζε ότι θα φύγετε από 'δω γιατί θα
σας σφάξω. Κι ερχότανε τα παιδιά μου και κλαίγανε. Ερχότανε και
τους έλεγε ότι ξέρετε κάτι; Φύγετε. Δεν είναι μέρος δικό σας αυτό. Να
πάτε στην Τουρκία. Ο άλλος ο γείτονας μου, έβγαζε έξω τα παπούτσια
κι ερχότανε και κολλούσε τα πράγματα πάνω στα δικά μου, που δεν
ήτανε δικό του μέρος, ήταν δικό μου, και μου πέτα τα παπούτσια απ'
το μέρος μου κι έβαζε τα δικά του με/, τα δικά του πράγματα. Αυτό
όμως δεν ήταν η αιτία που ήρθα εγώ στην Τουρκία. Έκλεισα το μαγα-
ζί, πουλήσαμε το μαγαζί, παράμεινα ένα χρόνο στη Ρόδο. Τότες δεν
είχα υπηκοότητα εγώ.

(6)

(Ίμβριοι, Τσιμουρής 2007: 146)

Οι δυσκολίες ήταν με το Κυπριακό. Τότες με το Κυπριακό... Άλλαξαν
όλα. Του Γιώργη το καφενείο... είχαν κάτι καφενεία οι δικοί μας, πήγαν και
τα σπάσαν, τα χτύπησαν. Η αστυνομία κρύφτηκε και είπε χτυπάτε.

(7)

(Ίμβριοι, Τσιμουρής 2007: 119)

Ο κόσμος αναγκάστηκε να φύγει. Ο περισσότερος κόσμος φύγανε ως φυ-
γάδες. Γιατί το Ελληνικό Προξενείο δεν τους έδινε βίζα να φύγουνε... θα
μείνετε εδώ. Αυτοί που είχανε τα μέσα φύγανε, αλλά οι απλοί άνθρωποι δυ-
σκολεύτηκαν πάρα πολύ να φύγουν. Τους έδωσαν βίζα πια όταν το πράγμα
έφτασε στο απροχώρητο.

Η ετερότητα παραμένει σημαντική παράμετρος στην κατασκευή της
ταυτότητας ομιλητών οι οποίοι εντέλει επέλεξαν την εγκατάστασή τους
στον τόπο αναφοράς. Το δίπολο *εμείς και άλλοι* επανακαθορίζεται για να
αποδοθεί στον εκπατρισθέντα που επιδιώκει την εγκατάστασή του στον
τόπο αναφοράς (*εμείς*) και στον ομογενή *άλλο*. Μέσω του μεταφερόμενου
ευθύ λόγου του ομογενή *άλλου* πιστοποιείται ξανά η διαφορετικότητα και
εγκαθίστανται τα όρια της ιδιαίτερης ταυτότητας των Ροδίων τουρκογενών
Μουσουλμάνων (αποσπάσματα (8) & (9)) και των Ιμβριών ελληνικής κα-
ταγωγής (απόσπασμα (10)). Η φωνή του εκάστοτε *άλλου* όμως παραμένει

η φωνή του αφηγητή, ο οποίος με όχημα την αφήγηση επαναλαμβάνόμενων (απόσπασμα (8), σειρά 3: *Είσαι Ελληνίδα. Εσύ είσαι Ελληνίδα. Όταν σου κόψουν τις φλέβες σου εσύ έχεις γαλανό αίμα και απόσπασμα (9), σειρά 2: εδώ καμιά φορά μου λένε ότι πάμε στο τζαμί, ας πούμε, τους λέω ρε δεν έρχομαι γιατί αν έρθω θα πέσει ο μιναρέζ*) ή αυτοτελών (απόσπασμα (10), *Με ρώτησαν εσείς είστε απ' την Τουρκία, Ελληνικά ξέρετε; Είστε βαπτισμένοι; και Και τα παιδιά μου στην Ελλάδα τα είπε ο δάσκαλος τουρκάκια*) συνομιλιακών περιστατικών κατασκευάζει δίπολα συμπεριφοράς και στάσεων μέσω του μεταφερόμενου ευθύ και πλάγιου λόγου, εδραιώνοντας έτσι την ιδιαιτερότητα της συλλογικής του ταυτότητας.

(8)

(Ρόδιοι Μουσουλμάνοι, στη Σμύρνη, Γεωργαλίδου 2004)

1. E: Εε η αντιμετώπιση εδώ όταν πρωτοήρθες πως ήταν;
2. X: Εε σου λέω, *μα όλοι έλεγαν ότι είμαι Ελληνίδα. Μου έλεγαν ότι όταν κόψουν τις φλέβες μου θα τρέξει γαλανό αίμα.*
(γέλιο)
3. X: *Ναι, έτσι μου έλεγαν Είσαι Ελληνίδα. Εσύ είσαι Ελληνίδα. Όταν σου κόψουν τις φλέβες σου εσύ έχεις γαλανό αίμα.*

(8)

(Ρόδιοι Μουσουλμάνοι, στη Σμύρνη, Γεωργαλίδου 2004)

1. E: Μμ μάλιστα. Οπότε (.) Δύο ταυτότητες; Λίγο από 'δω, [λίγο από 'κει;]
2. I: [Λίγο από 'δω,] λίγο από 'κει. Αλλά περισσότερο αισθάνομαι σαν Έλληνας στη ζωή μου ας πούμε, περισσότερο αισθάνομαι σαν Έλληνας γιατί σου λέω αν με ρωτήσει κάποιος που εδώ *καμιά φορά μου λένε ότι πάμε στο τζαμί, ας πούμε, τους λέω ρε δεν έρχομαι γιατί αν έρθω θα πέσει ο μιναρέζ. Δε ξέρω ούτε μια προσευχή να κάνω ούτε τίποτα. Τώρα δε ξέρω ο Θεός πια σε πια κατηγορία πια θα με βάλει* ((γέλιο)). Δε ξέρω.

(9)

(Ίμβριοι, Τσιμουρής 2007: 187)

Όταν πήγα να γράψω το παιδί μου στο σχολείο το βάλανε σε μια τάξη μικρότερη. Με ρώτησαν εσείς είστε απ' την Τουρκία, Ελληνικά ξέρετε; Είστε βαπτισμένοι; Ακούς εσύ [υψώνοντας τη φωνή της με αγανάκτηση]. Και τα παιδιά μου στην Ελλάδα τα είπε ο δάσκαλος τουρκάκια στο σχολείο και ήρθαν στο σπίτι με κλάματα, και εμένα τουρκάλα... Άκου Τουρκάλα!

Στα επόμενα αποσπάσματα αναδεικνύεται ένα ακόμα κοινό στοιχείο στον αφηγηματικό λόγο των υπό εξέταση κοινοτήτων. Αποτυπώνεται η στενή σχέση των μελών τους με τον τόπο καταγωγής τους. Η εγκατάλειψη του τόπου στον οποίο μεγάλωσε κάποιος καταγράφεται αφηγηματικά ως αδιανόητη ενέργεια και, για τον αφηγητή του αποσπάσματος (11), ακόμα και μοιραία (σειρά 8: *Εμέρ, στο καλό, καλό ταξίδι, η Παναγιά μαζί σου, χρόνο δε θα βγάλεις*). Η παραβολή του χρυσού κλουβιού το οποίο μετατρέπεται σε *αγκάθα* (σειρά 8: *λέω του το καρδερίνι εβάλαντο σ' ένα χρυσό κλουβί είκοσι δύο καρατίων, έβλεπε τώρα αυτός καλά καλά, και ήρθε λέω ένας και ρώτηξε τι τυχερό πουλί είσαι στο χρυσό κλουβί, απάντησε λέω το καρδερίνι, λέει εμένα το κλουβί μου λέει είναι αγκάθα να κάτσω πάνω, αυτό είναι λέει το χρυσό*) αποτελεί αντικείμενο αναδιήγησης εφόσον μεταφέρεται ως ευθύς λόγος από ένα προηγούμενο συνομιλιακό πλαίσιο αφήγησης και συνδέεται με την ατυχή κατάληξη του εκπατρισθέντος συνομιλητή εκείνου του επεισοδίου (σειρά 11: *Επήε στον αγύριστο*). Ο γενέθλιος τόπος (απόσπασμα (11), σειρά 14: *στη φυλακή γεννήθηκα, τη φυλακή θυμάμαι*), η πατρίδα (απόσπασμα (12), *καλά ήμουν στη Λήμνο αλλά εγώ ήθελα να πάω να πεθάνω στην πατρίδα*) αποτελεί κοινό τόπο στις αντίστοιχες αφηγήσεις και η παραμονή τους σε αυτή κατασκευάζεται αφηγηματικά ως ζήτημα υψίστης σημασίας συνδεδεμένο με τη ζωή και το θάνατο.

(11)

(Ρόδιοι Μουσουλμάνοι, Κυπριώτη 2013)

1. Σ: Λέω εγώ άμα δεν πάω στη Ρόδο να ανέβω στο τρακτέρ, άμα έρω εδώ σε έξι μήνες είμαι τελειωμένος, κακά τα ψέματα. Θυμάσαι τον Εμέρη; Στην αμυγδαλιά [λίγο] παρά κει με τον γάιδαρο που πουλούσε:: αυτό
2. Θ: [α]
3. Σ: Μου λέει *Σαρρή*, φεύγω, λέω πού πας; Λέει στην *Τουρκία*, τα παιδιά μου είναι εκεί [το σπίτι λέει]
4. Κ: [Αυτός που πουλούσε το γάλα;]
5. Σ: Ναι, ο Εμέρης
6. Κ: Α μας έδινε γάλα, [για πες μου]
7. Β: [Έφυγε;]
8. Σ: Έφυγε, στην *Τουρκία*, λέω του το *καρδερίνι εβάλαντο σ' ένα χρυσό κλουβί είκοσι δύο καρατίων*, έβλεπε τώρα αυτός καλά καλά, και ήρθε λέω ένας και ρώτηξε τι τυχερό πουλί είσαι στο χρυσό κλουβί, απάντησε λέω το *καρδερίνι*, λέει εμένα το κλουβί μου λέει είναι *αγκάθα* να κάτσω πάνω, αυτό είναι λέει το χρυσό, λέω να *Εμέρ, στο καλό*,

καλό ταξίδι, η Παναγιά μαζί σου, χρόνο δε θα βγάλεις, λέει δάκασε, ρε δεν είπα λέω να πεθάνεις, να θυμηθείς τούτα τα λόγια μου.

9. Θ: Και ήρτε πίσω; Ή όχι; Πέθανε;
 10. Κ: Πέθανε;
 11. Σ: Επήε στον αγύριστο
 12. Κ: Σώπα [καλέ]
 13. Β: [Άχου:]
 14. Σ: Δεν είναι καλέ, άλλος ξέρεις τι λέει; *Στη φυλακή γεννήθηκα, τη φυλακή θυμάμαι.*

(12)

(Ίμβριοι, Τσιμουρής 2007: 306-7)

Καλά ήμουν στη Λήμνο αλλά εγώ ήθελα να πάω να πεθάνω στην πατρίδα.

Συνολικά, τα αποσπάσματα από τον αφηγηματικό λόγο των υπό εξέταση κοινοτήτων αναδεικνύουν αντιστοιχίες και αντιδιαστολές κοινές για δύο κοινότητες οι οποίες ιστορικά ταυτίζονται με εθνότητες που συχνά συναντήθηκαν στο πεδίο της σύγκρουσης. Ο αμοιβαίος σεβασμός στο πλαίσιο της συνύπαρξης, οι κοινές παραδοχές και εμπειρίες, ακόμα και οι παράλληλες συγκρούσεις αναδεικνύουν δυναμικά δίπολα τα οποία καταγράφουν περισσότερες ομοιότητες παρά διαφορές στην πορεία των δύο κοινοτήτων. Ο αφηγηματικός λόγος, το χρονικό της ιστορίας ζωής και τα αφηγήματα που τη συνθέτουν αποτελούν το κυρίαρχο μέσο κατασκευής και ανάδειξης της πολυδιάστατης και δυναμικής φύσης των ταυτοτήτων της ετερότητας και αναδεικνύουν τους αφηγητές-τριες ως συγγραφείς της δικής τους ιδιαίτερης πορείας, η οποία αποτελεί το μέρος ενός σύνθετου όλου.

5. ΣΥΖΗΤΗΣΗ/ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Στα αποσπάσματα ιστοριών ζωής που παρατέθηκαν η αφήγηση αυτοτελών ή επαναλαμβανόμενων περιστατικών λειτουργεί επεξηγηματικά, καθώς μέσα από την περιγραφή της δράσης αποσαφηνίζονται οι στάσεις ζωής και τα μοντέλα συμπεριφοράς που αποτελούν αντικείμενο διαπραγμάτευσης στο πλαίσιο της συνομιλίας. Τα αφηγήματα έπονται μιας αλληλουχίας συνεισφορών, κατά τις οποίες οι συνομιλητές διαπραγματεύονται ζητήματα ταυτότητας, και ακολουθούνται από συνεισφορές, με τις οποίες πιστοποιείται η συνάφεια της αφήγησης με το κεντρικό θέμα της προηγηθείσας συζήτησης μέσω της αξιολόγησης, της επανάληψης ή της παράφρασης της αρχικής θέσης. Επιπλέον, τα αφηγήματα αυτοτελών ή επαναλαμβανόμενων περιστατικών που αποτελούν συστατικό στοιχείο των ιστοριών ζωής των

ομιλητών-τριών, εκτενέστερα ή ελάχιστα, εξυπηρετούν το γενικότερο στόχο της συνομιλίας, που είναι η αποσαφήνιση των στάσεων των εμπλεκόμενων στο εκάστοτε περιστατικό, προσφέροντας ένα παράδειγμα δράσης συναφές με την ταυτότητα που οι ομιλητές-τριες κατασκευάζουν για τον εαυτό τους ή προσδίδουν στα άτομα που παρουσιάζονται ως υποκείμενα δράσης παράλληλα με τους ίδιους (Γεωργαλίδου 2004).

Τα γλωσσικά μέσα που χρησιμοποιούνται συνδέονται με την κατασκευή της ταυτότητας με άμεσους και έμμεσους τρόπους. Το συλλογικό *εμείς* έναντι των *άλλων* και οι αναφορές στην εθνοτική ταυτότητα των συμμετεχόντων αποτελούν τους προφανείς δείκτες ένταξης σε συγκεκριμένα δίκτυα ανθρώπων που μοιράζονται μια κοινή ταυτότητα. Η δράση -συνομιλιακή ή άλλη- που φέρονται να αναλαμβάνουν οι συμμετέχοντες στο αφηγούμενο περιστατικό τους καθιστά μεν συγγραφείς της δικής τους ταυτότητας, όμως μέσα από το ερμηνευτικό πρίσμα του εκάστοτε αφηγητή, ο οποίος κατ' ουσία κατασκευάζει την εικόνα του εαυτού του αντιπαραβάλλοντάς την με τις θέσεις που φέρονται να διατυπώνουν οι εκάστοτε *άλλοι*. Και παρά το γεγονός ότι τα κείμενα προέρχονται από δύο φαινομενικά πολύ διαφορετικές κοινότητες, αναδεικνύονται σε αυτά αντίστοιχες αντιδιαστολές ανάμεσα στον *εαυτό* και τον *άλλο*, μέσα από την αφηγηματική κατασκευή των σχέσεων καλής γειτονίας, του ταμπού των μεικτών γάμων, των δύσκολων χρόνων και των συνεπακόλουθων βίαιων περιστατικών, της δυσκολίας της φυγής και της μετεγκατάστασης στον τόπο αναφοράς αλλά και της σχέσης με τον τόπο καταγωγής.

Ίσως μια από τις σημαντικότερες διαστάσεις των κειμένων σε ό,τι αφορά και τις δύο κοινότητες, ο λόγος των οποίων αντιπαραβάλλεται σε αυτή τη μελέτη, είναι ακριβώς η σχέση με τον τόπο καταγωγής -την *πατρίδα* ως βιωμένου τόπου,

ο οποίος όμως βρίσκεται μέσα στα εδαφικά όρια του *σημαντικού άλλου* υπονομεύοντας έτσι τις ιδέες της εθνικής ομοιογένειας και καθαρότητας στα σαφώς προσδιορισμένα σύνορα του κράτους και προκαλώντας τις κυρίαρχες εθνικές κατηγορίες και ταξινομήσεις.

(Τσιμουρή 2007: 306)

Το ερώτημα, λοιπόν, που τίθεται εν κατακλείδι, και ενδεχομένως το ζητούμενο της ανάλυσης του αφηγηματικού λόγου, είναι κατά πόσο είναι δυνατόν η καταγραφή και η συγκριτική ανάλυση των ιστοριών ζωής των μελών *κοινοτήτων εκτός εθνικού τόπου* (Τσιμουρή 2007) -με όλη την πολυπλοκότητα και τη δυναμική διάσταση των ταυτοτήτων που αναδεικνύεται από τα κείμενα; να συνεισφέρουν στην κατανόηση των δυναμικών που διαμορφώ-

νονται μέσα από τη συνύπαρξη με τις κοινότητες της ετερότητας και, ως εκ τούτου, στην αποδοχή του *εαυτού* και του *άλλου* ως μέρους μιας διαδρομής, η οποία ορίζεται τόσο από τις ιστορικο-πολιτικές συγκυρίες, όσο και από την καθημερινή ζωή και τον παραγόμενο λόγο εντός της ευρύτερης κοινότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αρχάκης, Α. & Τσάκωνα, Β. 2011. *Ταυτότητες, Αφηγήσεις και Γλωσσική Εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Barthes, R. 1972. *Mythologies*. Hill & Wang.
- Bruner, J. 1990. *Acts of Meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Γεωργαλίδου, Μ. 2004. “Η αφήγηση: Η συνομιλιακή διαπραγμάτευση ζητημάτων ταυτότητας στο πλαίσιο της δίγλωσσης γλωσσικής κοινότητας των Μουσουλμάνων της Ρόδου”. *Πρακτικά 6th International Conference on Greek Linguistics*.
- Γεωργαλίδου, Μ. 2012. “Κοινότητες και αφηγήσεις. Η συγκριτική θεώρηση της περίπτωσης των Μουσουλμάνων της Ρόδου”. *Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική. Η Μεσόγειος και ο Κόσμος Χθες και Σήμερα*, 24, 87-95. 3.
- Γεωργαλίδου, Μ. & Κυπριώτη, Β. 2013. “Αφήγηση και ταυτότητα: Η περίπτωση των δίγλωσσων στα Ελληνικά και Τουρκικά Μουσουλμάνων της Ρόδου”. Εισήγηση στο 11^ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας, Ρόδος 26-29/9/2013.
- De Fina, A. 2003. *Identity in Narrative: A Study of Immigrant Discourse*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Georgalidou, M., Spyropoulos, V., & H. Kaili. 2011. Spoken varieties of Greek in the bilingual Muslim community of Rhodes. Στο A. Galani & G. Tsoulas (eds.) *Proceedings of the 7th International Conference on Greek Linguistics*. Posted on the website: <http://83.212.19.218/icgl7/Georgalidou-et-al.pdf>.
- Labov, W. & Waletzky, J. 1967. “Narrative Analysis: Oral versions of Personal Experience”. *Essays on the Verbal and Visual Arts*, ed. by J. Helm, 12-44. Seattle: University of Washington Press.
- Levi-Strauss, C. 1963. *Structural Anthropology*. Norwich: Penguin Books.
- Linde, C. 1993. *Life Stories. The Creation of Coherence*. Oxford: Oxford University Press.
- Propp, V. 1968. *The Morphology of Folk Tale*, μτφρ. L. Scott [*Morfologia Skazi*. Leningrad, 1928].
- Rossen, H. 1988. “The Autobiographical Impulse.” In (ed), *Linguistics in Context: Connecting Observation and Understanding*, ed. by D. Tannen, 66-88. Norwood, NJ: Ablex.
- Schieffrin, D. 2002. “Mother and Friends in a Holocaust Life Story”. *Language in Society* 31. 309-353.
- Τομουρής, Γ. 2007. *Ίμβριοι. “Φυγάδες απ’ τον τόπο μας όμηροι στην πατρίδα”*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

Η ΕΚΔΙΚΗΣΗ ΤΩΝ ΗΤΤΗΜΕΝΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ: ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΥ ΔΑΝΕΙΣΜΟΥ ΣΤΙΣ ΓΛΩΣΣΕΣ ΤΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΤΖΟΓΛΟΥ

Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

1. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΣ ΔΑΝΕΙΣΜΟΣ

Όταν μη γλωσσολόγοι κάνουν λόγο για γλωσσικό δανεισμό, τη διαδικασία μεταφοράς δομών και γλωσσικών χαρακτηριστικών/στοιχείων από μια ανθρώπινη γλώσσα σε μια άλλη, συνήθως αναφέρονται σε περιπτώσεις *λεξικού δανεισμού* (lexical borrowing). Πράγματι, τα φαινόμενα μεταφοράς (και –αντίστροφα– επιβίωσης) λεξημάτων (λέξεων) ή λεξικών μορφημάτων από γλωσσικό σύστημα σε γλωσσικό σύστημα αποτελούν κομβικό χαρακτηριστικό της ανθρώπινης γλώσσας, εύκολα αναγνωρίσιμο και εξαιρετικά δημοφιλές. Η μελέτη τέτοιων φαινομένων αποτελεί σύνθετο αντικείμενο τόσο επιστημονικών μελετών¹ όσο και εκλαϊκευτικών εγχειριδίων². Η έρευνα και η αναζήτηση της καταγωγής των λεξημάτων (*ετυμολογία*) αποτελεί αγαπημένη ενασχόληση πολλών, καθώς συνδυάζει τη μελέτη της γλώσσας με την επισκόπηση των κοινωνικών, πολιτιστικών και πολιτικών επιρροών που οδήγησαν στη μεταφορά του δανείου λεξήματος στη γλώσσα-στόχο.

Ωστόσο, πέρα από τον δανεισμό λέξεων, μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει

---

¹ Hock, Hans Heinrich & Brian D. Joseph (1996), *Language history, language change, and language relationship: An introduction to historical and comparative linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα (1994), *Νεολογικός δανεισμός της Νεοελληνικής: άμεσα δάνεια από τη Γαλλική και Αγγλοαμερικανική – Μορφολογική ανάλυση*. Θεσσαλονίκη. Μουσιάδης, Θεόδωρος (2005), *Ετυμολογία: εισαγωγή στη μεσαιωνική και νεοελληνική ετυμολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

² Μεταξύ άλλων, Crystal, David (2006), *Words, words, words*. Oxford: Oxford University Press. Forsyth, Mark (2011), *The etymologicon: a circular stroll through the hidden connections of the English language*. London: Icon Books.

ζει και το φαινόμενο του *γραμματικού δανεισμού* (grammatical borrowing)³, της διαδικασίας μεταφοράς αμιγώς γραμματικών διεργασιών ή στοιχείων από τη γλώσσα-πηγή στη γλώσσα-στόχο του δανεισμού. Οι διεργασίες και τα στοιχεία αυτά είναι δυνατόν να ανήκουν σε οποιοδήποτε επίπεδο γραμματικής ανάλυσης της γλώσσας (φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη). Καθώς τα «υλικά» του γραμματικού δανεισμού δεν είναι τα –εύκολα αναγνωρίσιμα– λέξιματα αλλά οι εκ φύσεως λιγότερο συνειδητοί στον φυσικό ομιλητή γραμματικοί κανόνες ή οι γραμματικές μονάδες (γραμματικά μορφήματα), γίνεται εύκολα κατανοητό το γιατί το φαινόμενο του γραμματικού δανεισμού περνά σχεδόν απαρατήρητο από τους μη ειδικούς. Για τον γλωσσολόγο ερευνητή, όμως, ο γραμματικός δανεισμός παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς αποκαλύπτει τον τρόπο με τον οποίο διεργασίες του «σκληρού πυρήνα» του γλωσσικού συστήματος είναι δυνατόν να φιλοξενηθούν και να λειτουργήσουν με επάρκεια σε ένα διαφορετικό γλωσσικό σύστημα από εκείνο από το οποίο προήλθαν. Πολύ περισσότερο, οι περιπτώσεις γραμματικού δανεισμού αντικατοπτρίζουν τις σχέσεις γειτνίασης ή πολιτιστικής και πολιτικής επαφής των λαών που μιλούν τις γλώσσες οι οποίες συμμετέχουν στη διαδικασία του δανεισμού. Επίσης, η ευκολία με την οποία γραμματικές δομές μεταφέρονται και επιβιώνουν σε γλώσσες συχνά τυπολογικά διαφορετικές από τη γλώσσα-πηγή επιβεβαιώνει τη διαπίστωση ότι οι γλώσσες του κόσμου δεν διαφέρουν σημαντικά η μία από την άλλη στα κεντρικά τους γραμματικά χαρακτηριστικά⁴.

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζουμε δύο φαινόμενα δανεισμού γραμματικών φαινομένων στις γλώσσες της νοτιοανατολικής Μεσογείου. Μάλιστα, εστιάζουμε την προσοχή μας σε περιπτώσεις δανεισμού χαρακτηριστικών από γλώσσα-πηγή η οποία δεν ομιλείται πια στην επικράτεια όπου χρησιμοποιείται η γλώσσα-στόχος. Υπό την έννοια αυτή, το εκάστοτε υπό δανεισμό γραμματικό χαρακτηριστικό της γλώσσας-πηγής μοιάζει να επιβιώνει σε μια περιοχή από την οποία η γλώσσα-πηγή έχει εκλείψει, ή –για να το θέσουμε πιο παραστατικά– θα λέγαμε χαριτολογώντας ότι η γλώσσα-πηγή «εκδικείται» για τη μη χρήση της ως κύριας ή επίσημης γλώσσας σε μια περιοχή όπου κάποτε γινόταν χρήση της, με το να κληροδοτεί ένα χαρακτη-

³ Βλ. Matras, Yaron & Jeanette Sakel, επιμ. (2007), *Grammatical borrowing in cross-linguistic perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter. Aikhenvald, Alexandra Y. & R.M.W. Dixon, επιμ. (2006), *Grammars in contact: a cross-linguistic typology*. Oxford: Oxford University Press.

⁴ Ενδεικτικά: Chomsky, Noam (2000), *New horizons in the study of language and mind*. Oxford: Oxford University Press. Baker, Mark C. (2001), *The atoms of language: the mind's hidden rules of grammar*. New York: Basic Books.

ριστικό της στο γλωσσικό σύστημα της γλώσσας-στόχου.

2. ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΥ ΔΑΝΕΙΣΜΟΥ ΣΤΙΣ ΓΛΩΣΣΕΣ ΤΗΣ ΝΑ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ

A. Αντιστρέφοντας την παράμετρο κεφαλής: Ο ΣΔ 'ki' της Τουρκικής

Η φραστική δομή της τουρκικής γλώσσας ακολουθεί την παραμετρική επιλογή «κεφαλή στο τέλος» (head-final). Σύμφωνα με το Πρότυπο των Αρχών και Παραμέτρων της γενετικής σύνταξης⁵ αυτό σημαίνει ότι στις φράσεις της Τουρκικής οι λεξικές ή γραμματικές κεφαλές έπονται των συμπληρωμάτων τους. Έτσι, για παράδειγμα, η Τουρκική διαθέτει μεταθέσεις (postpositions) αντί προθέσεων (prepositions) (1), παρουσιάζει δομή Ονοματικής Φράσης με γραμμική σειρά [οφ <Συμπλήρωμα> Ο] (2), και έχει ως μη χαρακτηρισμένη σειρά βασικών προτασιακών όρων τη σειρά Υποκείμενο-Αντικείμενο-Ρήμα (ΥΑΡ) (3).⁶

(1)	ben-im	için	
	εγώ-ΤΕΝ.	για	
	«για μένα»		
(2)	Murat'-in	ev-i	
	Μουράτ-ΤΕΝ.	σπίτι-ΚΤΗΣ.	
	«το σπίτι του Μουράτ»		
(3)	Hasan	gazete-yi	oku-du
	Χασάν	εφημερίδα-ΑΙΤ.	-διαβάζω- ΠΑΡΕΛΘ.
	«Ο Χασάν διάβασε την εφημερίδα.»		

Ωστόσο, παρατηρούμε ότι η κανονικότητα αυτή δεν ακολουθείται στην περίπτωση δευτερευουσών προτάσεων που εισάγονται με τον Συμπληρωματικό Δείκτη (ΣΔ) 'ki'. Στις δομές αυτές ο ΣΔ προηγείται της πρότασης την οποία εισάγει, και η όλη πρόταση (μαζί με τον ΣΔ) έπεται του ρήματος του οποίου αποτελεί συμπλήρωμα:

⁵ Chomsky, Noam (1981), *Lectures on government and binding: the Pisa lectures*. The Hague: Mouton.

⁶ Η ύπαρξη της παραμέτρου κεφαλής αμφισβητείται από τον Kayne [Kayne, Richard (1994), *The antisymmetry of syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press]. Καθώς στο άρθρο αυτό δεν εξετάζουμε την ακριβή συντακτική ερμηνεία της κατανομής των φράσεων αλλά το εμπειρικό γεγονός της διαφοράς στην κατευθυντικότητα της κεφαλής [π.χ. στα παραδείγματα (4) και (5)], η ερμηνεία μας είναι συμβατή με οποιαδήποτε από τις δύο απόψεις για τη διαγραμματική δομή των εν λόγω προτάσεων.

της αντιστροφής της παραμέτρου κεφαλής στις δευτερεύουσες προτάσεις της Τουρκικής. Κι αυτό διότι οι γλώσσες που διαθέτουν παραλλαγές αυτού του ΣΔ, είτε ανήκουν στην οικογένεια των τουρκογενών γλωσσών είτε σε εκείνη των ινδοϊρανικών γλωσσών⁹, έχουν σειρά όρων ΥΑΡ και οι φράσεις τους χαρακτηρίζονται από την παραμετρική επιλογή «κεφαλή στο τέλος». Το ίδιο ισχύει και για τη σύγχρονη Περσική αλλά και για την Παλαιά Περσική, απ' όπου κατάγεται ο ΣΔ. Μοιάζουν, επομένως, ως προς αυτό με την Τουρκική και δεν είναι εύκολο να διακρίνουμε την αιτία που προκαλεί την αντιστροφή της παραμέτρου κεφαλής σε προτάσεις όπως η (4) στην Τουρκική. Ωστόσο, μια μικρή λεπτομέρεια ερμηνεύει τη διαφορά: ενώ η Τουρκική έχει συστηματική επιλογή παραμέτρου κεφαλής την τιμή «κεφαλή στο τέλος», δεν ισχύει το ίδιο και με την Περσική. Στη γλώσσα αυτή αρκετές φράσεις ή δομές εμφανίζουν σειρά «κεφαλή στην αρχή». Μια τέτοια δομή είναι και οι συμπληρωματικές προτάσεις που εισάγονται με τον 'ke'¹⁰. Με άλλα λόγια, ο 'ke' της Περσικής εισάγει προτασιακά συμπληρώματα που έπονται του ρήματος και ο ίδιος ο ΣΔ προηγείται του συμπληρώματός του:

- (7) -Kimea goft ke Parviz xune nist
 -Κίμεα είπε ΣΔ Παρβίζ σπίτι δεν.ήταν
 -«Ο Κίμεα είπε ότι ο Παρβίζ δεν ήταν στο σπίτι.»¹¹

Επομένως, η ύπαρξη του ΣΔ 'ki' στην Τουρκική και η συντακτική του συμπεριφορά είναι δυνατόν να ερμηνευθούν ως γραμματικό δάνειο. Μαζί με τον ΣΔ η Τουρκική δανείστηκε από την Περσική και την τιμή της παραμέτρου κεφαλής («κεφαλή στην αρχή») η οποία υφίσταται στην Περσική για τον συγκεκριμένο ΣΔ.

B. Μεταφέροντας ειδήσεις (ενίοτε και σε άλλες γλώσσες)

Οι τουρκογενείς (Turkic) γλώσσες αποτελούν την πηγή δανεισμού μιας ολόκληρης γραμματικής κατηγορίας, εκείνης της μορφολογικής δήλωσης της αυτοπτικότητα (evidentiality). Οι περισσότερες τουρκογενείς γλώσσες, με την Τουρκική σε περίοπτη θέση ανάμεσά τους, διαθέτουν ειδικά γραμματικά ρηματικά μορφήματα με τα οποία δηλώνεται η έμμεση αντίληψη του

⁹ Tucker, E. (2006), «Indo-iranian». Στο Brown, Keith & Sarah Ogilvie (επιμ.), *Concise encyclopedia of languages of the world*. Amsterdam: Elsevier. 531-534.

¹⁰ Taleghani, Azita H. (2008), *Modality, aspect and negation in Persian*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, σελ. 3.

¹¹ Karimi, Simin (2005), *A minimalist approach to scrambling: evidence from Persian*. Berlin: Mouton de Gruyter, σελ. 8.

ομιλούντος για το λεξικό περιεχόμενο του ρηματικού τύπου τον οποίο χρησιμοποιεί. Έτσι, χρησιμοποιώντας το αυτοπτικό μόρφωμα -mİş, η Τουρκική δηλώνει ότι στην πρόταση (8) ο ομιλητής δεν έχει ιδίαν/άμεση αντίληψη για το δηλούμενο από το λεξικό ρήμα, απλώς πληροφορήθηκε ή συμπέρανε ότι η Χαγιάτ γέλασε. Αντίθετα, στην πρόταση (9), η έλλειψη του αυτοπτικού μορφήματος -mİş δηλώνει την άμεση αντίληψη του ομιλητή για το περιγραφόμενο γεγονός.

- (8) Hayat   gül-müş
Χαγιάτ   γελώ-ΑΥΤΟΠΤ.
«Η Χαγιάτ γέλασε.»

[Δηλ. «έμαθα/άκουσα ότι η Χαγιάτ γέλασε (χωρίς να έχω ιδίαν αντίληψη)»]

- (9) Hayat   gül-dü
Χαγιάτ   γελώ-ΠΑΡΕΛΘ.
«Η Χαγιάτ γέλασε.»

[Δηλ. «γνωρίζω (επειδή έχω ιδίαν αντίληψη) ότι η Χαγιάτ γέλασε»]

Η γραμματική κατηγορία της αυτοπτικότητας εμφανίζεται σε αρκετές γλώσσες της Βαλκανικής¹² οι οποίες ομιλούνται σε περιοχές που είτε ανήκαν στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είτε γειτνιάζουν με την Τουρκία (συνήθως: και τα δύο). Αντίστοιχα μορφήματα διαθέτουν, μεταξύ άλλων, και η Αλβανική (10) και η Βουλγαρική (11):

- (10)-Ai   paska   një   leter
αυτός   έχει-ΑΥΤΟΠΤ.   ένα   γράμμα
«Αυτός έχει ένα γράμμα.»¹³

[Δηλ. «έμαθα/άκουσα ότι αυτός έχει ένα γράμμα, χωρίς να έχω ιδίαν αντίληψη»]

- (11)-Todor   imal   červena   kosa
-Τοντόρ   έχει-ΑΥΤΟΠΤ.   κόκκινος   μαλλιά
-«Ο Τοντόρ έχει κόκκινα μαλλιά.»¹⁴

¹² Friedman, Victor A. (2003), «Evidentiality in the Balkans with special attention to Macedonian and Albanian». Στο Aikhenvald, Alexandra Y. & R.M.W. Dixon (επιμ.), *Studies in evidentiality*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 189-218.

¹³ Friedman, Victor A. (2000), «Confirmative/nonconfirmative in Balkan Slavic, Balkan Romance, and Albanian with additional observations on Turkish, Romani, Georgian, and Lak». Στο Johanson, Lars & Bo Utas (επιμ.), *Evidentials: Turkic, Iranian and neighbouring languages*. Berlin: Mouton de Gruyter. 329-366. Σελ. 343.

¹⁴ Peterson, Tyler, Rose-Marie Déchaine & Uli Sauerland (2010), Evidence from

[Δηλ. «έμαθα/άκουσα ότι ο Τοντόρ έχει κόκκινα μαλλιά, χωρίς να έχω ιδίαν αντίληψη»]

Ο Johanson¹⁵ υποστηρίζει ότι τα γραμματικά μορφήματα αυτοπικότητας στις βαλκανικές γλώσσες αποτελούν γραμματικό δάνειο των τουρκογενών γλωσσών μέσω της επαφής τους με τις εν λόγω βαλκανικές γλώσσες. Η ερμηνεία αυτή είναι αρκετά πειστική, καθώς η γραμματικοποίηση της αυτοπικότητας δεν αποτελεί τυπολογικό χαρακτηριστικό της ινδοευρωπαϊκής οικογένειας γλωσσών, μέλη της οποίας αποτελούν η αλβανική και η βουλγαρική γλώσσα¹⁶. Αντίθετα, γραμματική δήλωση της αυτοπικότητας εμφανίζουν οι περισσότερες τουρκογενείς γλώσσες¹⁷. Σημαντική ένδειξη για το γεγονός ότι οι βαλκανικές γλώσσες έχουν δανειστεί τη γραμματική κατηγορία της αυτοπικότητας από την Τουρκική αποτελεί το ότι η κατηγορία αυτή εμφανίστηκε μετά την επαφή με την Τουρκική και δεν προϋπήρχε στις εν λόγω γλώσσες¹⁸.

3. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στο άρθρο αυτό παρουσιάσαμε ενδεικτικά δύο περιπτώσεις γραμματικού δανεισμού στις γλώσσες της ΝΑ Μεσογείου. Η αντιστροφή της παραμέτρου κεφαλής σε ορισμένες δομές της Τουρκικής λόγω δανεισμού του ΣΔ 'ki' από την Περσική αφορά κυρίως το πεδίο της σύνταξης. Η εμφάνιση της γραμματικής κατηγορίας της αυτοπικότητας σε πολλές σύγχρονες γλώσσες της Βαλκανικής λόγω γειννίασης με την Τουρκική εντάσσεται κυρίως στην κατηγορία του δανεισμού μορφολογικών χαρακτηριστικών (δίχως αυτό να

---

evidentials: introduction. *The University of British Columbia Working Papers in Linguistics* 20: 1-7.

¹⁵ Johanson, Lars (2003), «Evidentiality in Turkic». Στο Aikhenvald, Alexandra Y. & R.M.W. Dixon (επιμ.), *Studies in evidentiality*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 273-290.

¹⁶ Η Aikhenvald υποστηρίζει ότι «The impact of Turkish as the dominant language in urban areas may have contributed to the grammaticalization of already pre-existing evidentiality strategies» [Aikhenvald, Alexandra Y. (2004), *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press, σελ. 288].

¹⁷ Johanson, Lars & Bo Utas, επιμ. (2000), *Evidentials: Turkic, Iranian and neighbouring languages*. Berlin: Mouton de Gruyter.

¹⁸ Βλ. και τη συζήτηση στα: Friedman, Victor A. (2004), «The typology of Balkan evidentiality and areal linguistics». Στο Tomić, Olga Mišeska (επιμ.), *Balkan syntax and semantics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, σελ. 101-134. Και Tomić, Olga Mišeska (2006), *The Balkan Sprachbund morpho-syntactic features*. Dordrecht: Springer.

σημαίνει ότι δεν έχει αντίκτυπο στη σύνταξη).

Σημαντική παράμετρος και των δύο περιπτώσεων που παρουσιάσαμε είναι το ότι οι γλώσσες που δανειίζουν τα γραμματικά χαρακτηριστικά που εξετάσαμε ήταν κατά το παρελθόν επικρατούσες (ή «επίσημες») γλώσσες στις περιοχές όπου τώρα ομιλείται η γλώσσα-στόχος. Η Παλαιά Περσική, απ' όπου κατάγεται ο ΣΔ 'ke' της σύγχρονης Περσικής (και, κατ' επέκταση, ο 'ki' της Τουρκικής), ήταν η γλώσσα της Περσικής Αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών¹⁹, η οποία αυτοκρατορία περιελάμβανε τα εδάφη της σημερινής Τουρκίας. Μπορούμε να πούμε, επομένως, ότι παρά την επικράτηση της Τουρκικής στα εδάφη αυτά πολλούς αιώνες μετά, ένα γραμματικό ίχνος της Περσικής παραμένει ζωντανό στην περιοχή. Αντίστοιχα (και αντίστροφα ως προς την πορεία του δανεισμού) ο δανεισμός της γραμματικής κατηγορίας της αυτοπτικότητας (evidentiality) από την Τουρκική σε ορισμένες σλαβικές γλώσσες της Βαλκανικής πραγματοποιήθηκε στους αιώνες κατά τους οποίους η Οθωμανική Αυτοκρατορία περιελάμβανε το μεγαλύτερο μέρος των Βαλκανίων και, επομένως, η Τουρκική ήταν η γλώσσα των πολιτικών ηγετών της περιοχής. Σήμερα η Τουρκική δεν είναι επίσημη γλώσσα σε καμία από τις χώρες αυτές. Ωστόσο, η γραμματική δήλωση της αυτοπτικότητας είναι ένα από τα ίχνη της αλλοτινής παρουσίας της στην περιοχή.²⁰

Με βάση τα παραπάνω ο τίτλος του άρθρου αυτού δικαιολογείται. Γλώσσες που δεν είναι πια παρούσες (ή έντονα παρούσες) σε μία γεωγραφική περιοχή έχουν αφήσει πίσω τους όχι μόνο λεξιλογικά αλλά και γραμματικά χνάρια της παρουσίας τους. Οφείλουμε, ωστόσο, να παρατηρήσουμε ότι η φυσικότητα του γλωσσικού δανεισμού και η έντονη παρουσία φαινομένων μεταφοράς/ δανεισμού τόσο γραμματικών όσο και λεξιλογικών στοιχείων στις γλώσσες της Μεσογείου κάθε άλλο παρά δικαιολογούν την αρνητικά φορτισμένη λέξη «εκδίχηση», η οποία χρησιμοποιείται στον τίτλο καταχρηστικά. Ίσως θα ήταν ορθότερο να μιλάμε για σύγκλιση των γλωσσικών συστημάτων της Μεσογείου σε συγκεκριμένα φαινόμενα και γλωσσικές δομές, με αποτέλεσμα, από την άποψη αυτή, η ΝΑ Μεσόγειος πέρα απ' όλα τα άλλα να παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και ως περιοχή με ιδιαίτερα και κοινά γλωσσικά χαρακτηριστικά. Ω

¹⁹ Tucker, E. (2006), «Persian, Old». Στο Brown, Keith & Sarah Ogilvie (επιμ.), *Concise encyclopedia of languages of the world*. Amsterdam: Elsevier. 852-853.

²⁰ Βεβαίως η Τουρκική ομιλείται ακόμη σε μερικές περιοχές των Βαλκανίων, όχι ως επίσημη γλώσσα των αντίστοιχων κρατών αλλά ως γλώσσα ορισμένων πληθυσμών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΑΡΘΡΩΝ ΤΗΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑΣ «ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ»

ΚΑΤΕΡΙΝΑ Θ. ΦΡΑΝΤΖΗ

Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΣΩΜΑΤΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Ο Πολιτικός Λόγος και ο Λόγος των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης αποτελούν τελευταία πόλο έλξης για ερευνητές της Γλωσσολογίας, της Επικοινωνίας στην Πολιτική, των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης.¹ Το αντικείμενο της εργασίας αυτής είναι η ποσοτική επεξεργασία της γλώσσας άρθρων τα οποία έχουν δημοσιευθεί στη εφημερίδα «Χρυσή Αυγή».²

Οι δυνατότητες που δίνουν οι υπολογιστές δε θα μπορούσαν να αφήσουν ανεπηρέαστη τη μελέτη της γλώσσας. Οι παραδοσιακές τεχνικές μελέτης της γλώσσας απαιτούν πολύ χρόνο για παρατήρηση ποσοτικών φαινομένων και χαρακτηριστικών της. Η υπολογιστική επεξεργασία γλωσσικού υλικού σε ηλεκτρονική μορφή γίνεται, αντίθετα, πολύ γρήγορα, με ακρίβεια και πληρότητα. Για την υπολογιστική επεξεργασία της πραγματικής χρήσης της γλώσσας χρησιμοποιούνται *Σώματα Κειμένων*.

Ένα *σώμα κειμένων* είναι μία μεγάλη³ και αντιπροσωπευτική, για τη

---

* frantzi@rhodes.aegean.gr

¹ Ενδεικτικά: Γούτσος (2009), Beard (2000), Chilton 92004), Chilton and Schdffer (1997), Johnson, Culpeper and Suhr (2008), Saraceni (2003), van Dijk (1997), van Dijk (2002), Wilson (2001).

² Μέρος της συλλογής των άρθρων υποστηρίχθηκε από το πρόγραμμα Πρακτική Άσκηση Ανώτατης με κωδικό 04.05.06.72.31.01 των πράξεων «Πρακτική Άσκηση Πανεπιστημίων». Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης Επιχειρησιακού Προγράμματος Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση (Ε.Π.Ε.Δ.Β.Μ) Πανεπιστημίου Αιγαίου – ΕΣΠΑ.

³ Το απαιτούμενο μέγεθος είναι συνάρτηση της γλώσσας (ή γλώσσας για ειδικούς σκοπούς) που μελετάται.

γλώσσα (ή γλώσσα για ειδικούς σκοπούς) που μελετάται, συλλογή γλωσσικού υλικού. Το γλωσσικό υλικό που χρησιμοποιείται είναι *πραγματικό* και όχι κατασκευασμένο. Τα σώματα κειμένων φτιάχνονται για να απαντήσουν, μετά από υπολογιστική επεξεργασία, σε ερευνητικά ερωτήματα σχετικά με τη γλώσσα. Το ότι το γλωσσικό υλικό είναι «μεγάλο» σε μέγεθος, «αντιπροσωπευτικό» και «πραγματικό» είναι πολύ σημαντικοί παράγοντες, αφού έτσι μπορεί να μελετηθεί η γλώσσα με έγκυρο τρόπο. Το μεγάλο σε μέγεθος (και αντιπροσωπευτικό της γλώσσας) υλικό είναι στατιστική προϋπόθεση ώστε να μη εξάγονται συμπεράσματα από ανεπαρκές υλικό, ενώ το πραγματικό υλικό είναι βασική παράμετρος για την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων τα οποία θα βασίζονται στην πραγματική χρήση της γλώσσας. Οι τρεις αυτές παράμετροι, το μέγεθος, η αντιπροσωπευτικότητα και η γλώσσα στην πραγματική της χρήση, δε θα μπορούσαν να εξασφαλιστούν χωρίς την υπολογιστική επεξεργασία. Ο άνθρωπος ή η ομάδα ανθρώπων δε μπορεί να επεξεργαστεί, ούτε μετά από πολλά χρόνια, τις χιλιάδες, εκατομμύρια ή δισεκατομμύρια λέξεις που μπορεί να επεξεργαστεί ο υπολογιστής σε μερικά δευτερόλεπτα ή λεπτά. Εξίσου σημαντικοί λόγοι για τους οποίους είναι αναγκαίο πλέον να επεξεργαζόμαστε υπολογιστικά το γλωσσικό υλικό είναι η πληρότητα και η ακρίβεια, όσο αφορά στα αποτελέσματα, οι οποίες επιτυγχάνονται σε τέτοιο βαθμό που δε θα μπορούσαν να επιτευχθούν με χρήση μόνο παραδοσιακών μεθόδων.⁴

Τα σώματα κειμένων μπορεί να είναι *μονόγλωσσα*, *δίγλωσσα* ή *πολύγλωσσα* ανάλογα με το αν το υλικό ανήκει σε μία, δύο ή περισσότερες γλώσσες. Τα δίγλωσσα και πολύγλωσσα σώματα κειμένων μπορεί να είναι *επιπλέον παράλληλα*. Στα παράλληλα σώματα κειμένων υπάρχει αντιστοιχία σε επίπεδο φράσης, πρότασης, παραγράφου ή άλλης ενότητας μεταξύ των γλωσσών. Τα σώματα κειμένων μπορούν να αποτελούνται από *γραπτό* ή *προφορικό* λόγο ή και από τους δύο. Μπορούν να είναι σώματα κειμένων της *γενικής γλώσσας* ή *γλωσσών για ειδικούς σκοπούς*. Μπορούν να είναι της *επίσημης γλώσσας* ή *διαλέκτων* ή *γλωσσικών ιδιωμάτων*. *Κλειστά*, ώστε νέο υλικό δεν είναι σκόπιμο να προστίθεται ή *ανοικτά* για τον εμπλουτισμό με νέο γλωσσικό υλικό. *Συγχρονικά* ή *διαχρονικά* ανάλογα με τις χρονικές περιόδους στις οποίες ανήκει το υλικό τους.

Τα πρώτα σώματα κειμένων φτιάχτηκαν για να απαντήσουν σε θέματα Υπογλωσσολογίας. Το βασικό προϊόν υπολογιστικής επεξεργασίας σωμα-

⁴ Ενδεικτικά: Μικρός (2009), Biber, Conrad and Reppen (1998), Kennedy (1998), McEnery, Xiao and Tono (2006), McEnery and Wilson (2001), Meyer (2002), Oakes (1998), Sinclair (2005), Teubert and Cermakova (2007).

των κειμένων είναι η παραγωγή *λίστας λέξεων-συχνοτήτων*. Η λίστα λέξεων-συχνοτήτων περιέχει όλες τις λέξεις του σώματος κειμένων και τη συχνότητα με την οποία εμφανίζονται σε αυτό. Μπορεί να δίνεται και η σχετική συχνότητα των λέξεων ώστε να μπορούν να γίνουν συγκρίσεις μεταξύ κειμένων ή σωμάτων κειμένων. Η λίστα λέξεων-συχνοτήτων είναι ο πρώτος δείκτης που χρησιμοποιήθηκε για το χαρακτηρισμό του ύφους των κειμένων. Πολύ σημαντικό προϊόν για το ύφος κειμένων είναι και η *λίστα συμφράσεων-συχνοτήτων*. Με «*συμφράσεις*» (ή *συνάψεις* ή *συμπαράθεσεις*) ορίζουμε ακολουθίες λέξεων οι οποίες εμφανίζουν σχετικά μεγάλη συχνότητα.

Μεγάλη εφαρμογή των προϊόντων επεξεργασίας σωμάτων κειμένων βρίσκεται στη Λεξικογραφία και Λεξικολογία, με την κατασκευή, τον εμπλουτισμό, τη διόρθωση λεξικών, αφού οι λέξεις μπορούν πλέον να οριστούν και να χαρακτηριστούν από την πραγματική τους χρήση αλλά και να συνοδευτούν με πραγματικά παραδείγματα. Συνώνυμες μέχρι τώρα λέξεις μπορούν να αναθεωρηθούν με βάση την πραγματική τους χρήση. Τα λεξικά μπορούν να περιλαμβάνουν συμφράσεις οι οποίες λείπουν σε μεγάλο βαθμό όταν η κατασκευή τους δεν περιλαμβάνει πληροφορία-αποτέλεσμα επεξεργασίας σωμάτων κειμένων. Τα Λεξικά Ορολογίας είναι ένας σημαντικός τομέας εφαρμογής της επεξεργασίας σωμάτων κειμένων ειδικά για κάποια γνωστικά αντικείμενα στα οποία όροι γεννιούνται, αλλάζουν αλλά και χάνονται με γρήγορους ρυθμούς. Οι μεταβολές αυτές στους όρους είναι ανάγκη να δίνονται στα λεξικά ορολογίας. Αυτή η δυναμική ενημέρωση των λεξικών επιτυγχάνεται με τη δυναμική και συνεχή επεξεργασία σωμάτων κειμένων των συγκεκριμένων γνωστικών αντικειμένων.

Οι περιοχές εφαρμογής της επεξεργασίας σωμάτων κειμένων απλώνονται σε όλους σχεδόν τους τομείς της Γλωσσολογίας, όπως στην Μορφολογία, στη Σύνταξη, στη Σημασιολογία, στη Πραγματολογία, στη Ανάλυση Λόγου, στην Κοινωνιογλωσσολογία, στην Κειμενογλωσσολογία, στην Ιστορικοσυγκριτική Γλωσσολογία, στη Γλωσσική Αλλαγή, στη Γλωσσική Επαφή, στη Διαλεκτολογία κ.α. Αλλά δεν περιορίζονται στη Γλωσσολογία, αφού πληροφορία από την επεξεργασία της πραγματικής χρήσης της γλώσσας είναι απαραίτητη σε όλα τα γνωστικά αντικείμενα στα οποία η γλώσσα είναι βασικός παράγοντας, όπως στη Μετάφραση (Αυτόματη ή Ημιαυτόματη ή από μεταφραστή), στη Εκπαίδευση, στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, στην Πολιτική κ.α.

ΛΙΓΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ

Η *Χρυσή Αυγή* είναι ελληνικό πολιτικό κόμμα, το οποίο αυτοχαρακτηρί-

ζεται ως «εθνικιστικό». ⁵ Το επίσημό του όνομα είναι «Λαϊκός Σύνδεσμος - Χρυσή Αυγή». Ιδρύεται αρχικά ως οργάνωση από το Νίκο Μιχαλολιάκο το 1980, έτος πρώτης έκδοσης του περιοδικού «Χρυσή Αυγή», το οποίο και εκδίδονταν για τέσσερα χρόνια. Συντάσσεται καταστατικό της τότε οργάνωσης, το οποίο αργότερα δεν αναγνωρίζεται από μέλη της. ⁶ Η Χ.Α. ως «Εθνικό Λαϊκό Κίνημα - Χρυσή Αυγή» ιδρύεται το 1985 και γίνεται περισσότερο γνωστή κατά την περίοδο έντασης του Μακεδονικού ζητήματος. Για πρώτη φορά κερδίζει θέση στο Δημοτικό Συμβούλιο του Δήμου Αθηναίων το 2010. Στις βουλευτικές εκλογές του Μαΐου 2012 κερδίζει 21 έδρες ενώ στις εκλογές του Ιουνίου που ακολουθούν κερδίζει 18 έδρες. ⁷ Η απήχηση της Χ.Α. στους ψηφοφόρους εξηγείται από κάποιους ως αποτέλεσμα της αποδυνάμωσης του κόμματος του «ΛαΟΣ» εξαιτίας της συμμετοχής του στην τότε κυβέρνηση, αλλά και της επικέντρωσης της στο μεταναστευτικό ζήτημα. ⁸

Η δράση των μελών της περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τη συμμετοχή τον Ιούνιο του 2007 στην πανευρωπαϊκή εθνικιστική κινητοποίηση εναντίον της συνόδου των οκτώ ισχυρότερων οικονομικά κρατών (Σύννοδος G8) στο Βερολίνο, τη συγκέντρωση κατά της μετανάστευσης στην Ελλάδα το Μάιο του 2009, την εμπλοκή σε επεισόδια στον Άγιο Παντελεήμονα της Αττικής τον Ιανουάριο του 2011, την εμπλοκή κατά τη διάρκεια πορείας διαμαρτυρίας για τη δολοφονία του Μανώλη Καντάρη από αλλοδαπούς δράστες το Μάιο του 2011. Στις 28 Σεπτεμβρίου 2013 και μετά την τεκμηρίωση για τη σύσταση εγκληματικής οργάνωσης, συλλαμβάνεται ο Νίκος Μιχαλολιάκος ο οποίος κατηγορείται ότι γνωρίζει τις παράνομες δράσεις. Συνολικά εκδίδονται 32 εντάλματα σύλληψης ενώ οι κατηγορίες περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, τη δολοφονία του Παύλου Φύσσα, δύο απόπειρες δολοφονίας αλλοδαπών, ξυλοδαρισμούς και εκβιασμούς. ⁹

⁵ Για τη «Χρυσή Αυγή» ενδεικτικά: Κατσιμάροδος και Ρουμπάνης (2013α), Κατσιμάροδος και Ρουμπάνης (2013β), Παπαϊωάννου (2013).

⁶ Ο Ιός, «Το καταστατικό της ναζιστικής οργάνωσης Χ.Α.». *Εφημερίδα των Συντακτών*, 26-09-2013.

Δημήτρης Ψαρράς, «Το κρυφό καταστατικό της ναζιστικής οργάνωσης Χ.Α.». *Εφημερίδα των Συντακτών*, 29-09-2013.

Ο Ιός, «Επιχειρούν να διαψεύσουν το αρχικό καταστατικό τους». *Εφημερίδα των Συντακτών*, 02-10-2013.

⁷ Βουλευτικές Εκλογές Ιουνίου 2012, Υπουργείο Εσωτερικών.

⁸ Γιάννης Μαυρής, «Ανάδυση και σταθεροποίηση του ακροδεξιού φαινομένου». *Εφημερίδα των Συντακτών*, 01-07-2013.

⁹ «Έπλεσαν οι πρώτες καταδίκες εις βάρος μελών της Χ.Α.». *Εφημερίδα των*

Βομβιστική επίθεση δέχονται τα γραφεία της Χ.Α. στο κέντρο της Αθήνας το Μάρτιο του 2010, ενώ ζημιές προκαλούνται και στα γραφεία της στην Πάτρα το Μάρτιο του 2012. Την 1^η Νοεμβρίου 2013, ο Αλέξανδρος Γέροντας, 29 ετών, μέλος της Χ.Α., τραυματίζεται σοβαρά, ενώ ο Μανώλης Καπελώνης, 22 ετών, και ο Γιώργος Φουντούλης, 27 ετών, επίσης μέλη, τραυματίζονται θανάσιμα μετά από ένοπλη επίθεση εις βάρος τους έξω από τα γραφεία της Χ.Α. στο Νέο Ηράκλειο.¹⁰

ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΑΡΘΡΩΝ

Το γλωσσικό υλικό συλλέχθηκε από τη διαδικτυακή διεύθυνση της εφημερίδας «Χρυσή Αυγή». Παράλληλα με τη συλλογή των κειμένων κατασκευάστηκε βάση δεδομένων για την πληροφορία που αφορά σε κάθε κείμενο που συλλέγεται. Η βάση αποθηκεύει το όνομα του αρχείου, τον αύξοντα αριθμό του, την διαδικτυακή διεύθυνση συλλογής του, την ημερομηνία δημοσίευσής του και το μέγεθος του σε αριθμό λέξεων. Τα αρχεία που αποτελούν το σώμα κειμένων είναι σε μορφή «απλού κειμένου». Να σημειωθεί ότι καμία διόρθωση (γραμματική ή άλλη) δε γίνεται στο υλικό που συλλέγεται. Το σώμα κειμένων δεν είναι επισημειωμένο με γλωσσολογική ή άλλη πληροφορία και χρησιμοποιείται χωρίς καμία προεπεξεργασία.

Το σώμα κειμένων το οποίο επεξεργαζόμαστε αποτελείται από 200 άρθρα δημοσιευμένα στην εφημερίδα «Χρυσή Αυγή» τη διετία 2012-2013. Το συνολικό μέγεθος του σε αριθμό λέξεων είναι 65262.¹¹

Παρακάτω δίνεται δείγμα του γλωσσικού υλικού που χρησιμοποιείται (μέρος άρθρου της εφημερίδας «Χρυσή Αυγή» δημοσιευμένο στις 5 Δεκεμβρίου 2012).

Ελικόπτερο ή κελί;

Το γεγονός ότι ένας αδιάτακτος πολιτικός αριθβίστας, με τον νομιμοφανή μανδύα του «επιστήμονα», πρω τοςτατεί στον «αγώνα» για την «εκπαράθρωση» της Χρυσής Αυγής από το πολιτικό σύστημα, αποδεικνύει την αδυναμία του ίδιου του σαθρού κατεστημένου ένα ντι του Εθνικιστικού κινήματος που επελαύνει όχι μόνο δημοσκοπικά αλλά και κοινωνικά. Η αμετροέπεια και ο αλαζονικός βερμπαλισμός του ευτραφούς σπουδαρχί

Συντακτών, 21-11-2013.

¹⁰ «Τρομοκρατική επίθεση στη λεωφόρο Ηρακλείου 420». Πρώτο Θέμα .gr 02-11-2013.

¹¹ Το μέγεθος ενός σώματος κειμένων καθορίζεται συνήθως από το συνολικό αριθμό λέξεών του.

δη, δεν είναι από μόνα τους πλέον ικανά στοιχεία για να αναιρέσουν την συμπαγή αντίληψη που έχει διαμορφώσει ο λαός για τους υπαίτιους της εξαθλίωσής του, οικονομικής, κοινωνικής, αλλά πρωτίστως ηθικής.

Η επιλεκτική εφαρμογή του θεμελιώδους νόμου του κράτους, δηλαδή του Συντάγματος, στην οποία ο ίδιος και οι σύντροφοί του διέπρεψαν τα χρόνια της ηγεμονίας τους, δεν τους αρκεί πλέον ώστε να μην φαίνονται γυμνοί στα μάτια του μέσου Έλληνα, την αξιολογία του οποίου ποδοπάτησαν με τις άθλιες επιλογές τους και τη στάση ζωής τους. Κανείς και για κανέναν λόγο, δεν μπορεί, υπό το παρόν νομικό καθεστώς, να ισχυριστεί σοβαρά ότι έχει την ευχέρεια να θέσει «εκτός νόμου» ένα κοινοβουλευτικό κόμμα, το οποίο πληροί – αντίθετα με άλλα που βρίσκονται στο απυρόβλητο – όλες τις νόμιμες προϋποθέσεις που απαιτούνται. Πρώτον, νομικά, γιατί η Χρυσή Αυγή δεν είναι νέο κόμμα αλλά έχει κατέλθει σε πλείστες όσες εκλογικές αναμετρήσεις με την ίδια ακριβώς δήλωσή στον Άρειο Πάγο και με φανερό ιδεολογία οπότε γιατί δεν ετέθη ζήτημα «νομιμότητάς» στην πρώτη κιόλας εκλογική του κάθοδο. Δεύτερον, πολιτικά, επειδή μια τέτοια απόπειρα θα απεδείκνυε περίτρανα σε όλους ότι το περίφημο «σύστημα» είναι αδύναμο να αντιμετωπίσει με όρους πολιτικής ισότητας ένα λαϊκό κίνημα και αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα την περαιτέρω ενδυνάμωσή του.

...

Το πρώτο προϊόν που παράγεται με την επεξεργασία του σώματος κειμένων είναι η λίστα λέξεων-συχνοτήτων. Η λίστα λέξεων-συχνοτήτων περιέχει όλες τις λέξεις που εμφανίζονται στο κείμενο με τη συχνότητα εμφάνισής τους. Ως «λέξη» ορίζουμε κάθε ακολουθία γραμμάτων. Μάλιστα, η χρήση μικρών ή κεφαλαίων γραμμάτων έχει σημασία και καθορίζει διαφορετικές λέξεις.¹² Η παραγόμενη λίστα λέξεων-συχνοτήτων περιέχει 14831 διαφορετικές – όπως έχουν οριστεί – λέξεις και είναι ταξινομημένη με βάση τη συχνότητα εμφάνισης της λέξης σε φθίνουσα σειρά. Έτσι, οι λέξεις με τη μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης εμφανίζονται ψηλότερα στη λίστα. Λέξεις με ίδια συχνότητα εμφάνισης ταξινομούνται με βάση την αλφαβητική τους σειρά. Στον Πίνακα 1 δίνονται οι 60 πρώτες λέξεις με βάση τη συχνότητα εμφάνισής τους. Δίπλα σε κάθε λέξη δίνεται η συχνότητα εμφάνισής της στο σώμα κειμένων και ο αριθμός των κειμένων στα οποία απαντάται. Η εμ-

¹² Αυτό δεν είναι πάντα απαραίτητο και μπορεί να ισχύει ή όχι ανάλογα τη μελέτη. Σε αυτή την εργασία, διαφοροποιούμε τις εμφανίσεις μίας λέξης γραμμένης μόνο με μικρά, με το πρώτο γράμμα κεφαλαίο ή μόνο με κεφαλαία.

Πίνακας 1. Οι 60 πιο συχνά εμφανιζόμενες λέξεις στο σώμα κειμένων άρθρων της εφημερίδας «Χρυσή Αυγή»

λέξη	συχνότητα	αριθμός κειμένων	λέξη	συχνότητα	αριθμός κειμένων
και	2322	198	ένα	171	86
του	1613	194	στις	168	101
της	1479	197	αλλά	163	93
την	1342	191	Ο	161	98
να	1303	194	μα	158	89
το	1179	191	αυτό	147	81
που	892	183	Αυγής	141	57
η	853	181	Χρυσής	141	57
για	781	179	Το	137	85
με	779	177	όπως	134	85
των	779	170	στον	134	74
από	715	180	έχουν	130	83
τους	640	169	πως	129	67
στην	605	172	Ελλάδα	122	52
τα	580	164	ως	122	71
είναι	572	147	ή	121	65
οι	521	163	στους	121	77
σε	520	156	κατά	117	69
ο	519	151	Αυγή	115	53
τον	478	150	Χρυσή	112	53
θα	469	139	στη	111	71
δεν	438	141	οποία	110	69
ότι	434	142	ήταν	104	62
μας	433	109	όμως	101	60
στο	394	142	Έλληνες	97	48
τις	362	130	ενώ	93	64
Η	320	127	μόνο	91	65
τη	258	102	προς	91	54
έχει	193	92	αυτή	90	57
στα	173	107	πρέπει	89	52

φάνιση κάποιων λέξεων φαινομενικά πάνω από μία φορές, όπως για παράδειγμα του άρθρου «ο» και «Ο» εξηγείται, όπως είπαμε, αφού θέλουμε να ξεχωρίζουμε τις εμφανίσεις μίας λέξης γραμμένης με μικρά ή κεφαλαία.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι λέξεις περιεχομένου. Λέξεις περιεχομένου είναι οι λέξεις οι οποίες έχουν σημασία και περιέχουν πληροφορία. Σε αυτές περιλαμβάνονται τα ρήματα, τα ουσιαστικά, τα επίθετα και συχνά τα επιρρήματα. Ο Πίνακας 2 δίνει τα 30 πιο συχνά χρησιμοποιούμενα ουσιαστικά και τα 30 πιο συχνά χρησιμοποιούμενα επίθετα στα άρθρα της εφημερίδας «Χρυσή Αυγή».

Μπορούμε να συγκρίνουμε τη χρήση συγκεκριμένων λέξεων στην εφημερίδα με τη χρήση τους στο σώμα κειμένων «Εθνικός Θησαυρός Ελληνικής Γλώσσας» (ΕΘΕΓ). Ο ΕΘΕΓ¹³ είναι ένα σώμα κειμένων το οποίο αναπτύχθηκε από το Ινστιτούτο Επεξεργασίας του Λόγου¹⁴ και σήμερα περιλαμβάνει περισσότερες από 47 εκατομμύρια λέξεις. Ο ΕΘΕΓ είναι ένα δυναμικό σώμα κειμένων στο οποίο νέα κείμενα προστίθενται τακτικά. Περιέχει μόνο γραπτό λόγο της σύγχρονης ελληνικής γλώσσας από το 1990 και έπειτα. Τα κείμενα επιλέγονται από ποικιλία πηγών αποφεύγοντας αυτά με διαλεκτικά χαρακτηριστικά και καλύπτουν ποικίλα κειμενικά είδη και θεματολογία. Το γλωσσικό υλικό προέρχεται κυρίως από εφημερίδες αλλά και βιβλία, περιοδικά, το διαδίκτυο κ.ά. Τα κειμενικά είδη που καλύπτει είναι βιογραφία, γνώμη, διαφήμιση, επίσημα και ιδιωτικά κείμενα, λογοτεχνία, πληροφόρηση και συζήτηση ενώ τα θέματα που καλύπτει περιλαμβάνουν ασχολίες, γεωγραφία, επιστήμη, επιχειρήσεις, ιστορία, κοινωνία, τέχνες και υγεία.

Στον Πίνακα 3 δίνονται συγκεκριμένες λέξεις με τη σχετική συχνότητα εμφάνισής τους¹⁵ στο σώμα κειμένων των άρθρων της εφημερίδας «Χρυσή Αυγή» και οι ίδιες λέξεις με τη σχετική συχνότητα εμφάνισής τους στο σώμα κειμένων ΕΘΕΓ.

Μπορούμε να δούμε ότι η λέξη «χώρα» χρησιμοποιείται τουλάχιστον δύο φορές συχνότερα στα άρθρα της εφημερίδας «Χρυσή Αυγή» σε σχέση με τον ΕΘΕΓ, η λέξη «πατρίδα» έξι φορές συχνότερα στην εφημερίδα από ότι στον ΕΘΕΓ, ενώ η λέξη «κράτος» δύο φορές συχνότερα στην εφημερίδα

¹³ Σώμα Κειμένων ΙΕΛ, <http://hnc.ilsp.gr/> Χατζηγεωργίου, Σπηλιωτοπούλου, Βακαλοπούλου, Παπακωστοπούλου, Πιπερίδης, Γαβριηλίδου, Καραγιάννης (2000).

¹⁴ Ινστιτούτο Επεξεργασίας του Λόγου, Ερευνητικό Κέντρο Αθηνά, <http://www.ilsp.gr/el>

¹⁵ Ο αριθμός εμφανίσεων τους ανά συγκεκριμένο αριθμό λέξεων, εδώ ανά χίλιες λέξεις.

Πίνακας 2. Τα 30 πιο συχνά χρησιμοποιούμενα ουσιαστικά και τα 30 πιο συχνά χρησιμοποιούμενα επίθετα στο σώμα κειμένων άρθρων της εφημερίδας «Χρυσή Αυγή»

ουσιαστικό	συχνότητα	αριθμός κειμένων	επίθετο	συχνότητα	αριθμός κειμένων
Αυγής	141	57	Χρυσής	141	57
Ελλάδα	122	52	Χρυσή	112	53
Αυγή	115	53	Έλληνες	97	48
χώρα	69	45	Ελλήνων	62	38
ΣΥΡΙΖΑ	67	27	ΧΡΥΣΗΣ	51	17
ΠΑΣΟΚ	65	22	πολιτική	50	34
κόμμα	61	31	ΧΡΥΣΗ	43	25
ευρώ	59	22	πρώτη	39	32
ΑΥΓΗΣ	52	17	πολιτικό	38	30
χώρας	50	39	ελληνική	31	24
χώρο	47	27	Ελληνική	29	20
είχαν	44	31	πολιτικής	29	25
απόφαση	42	22	οικονομική	28	22
ΑΥΓΗ	42	24	εθνική	25	15
χρόνια	42	34	Ελληνικό	24	20
κόμματος	38	24	ελληνικό	23	17
θέση	37	29	πολιτικού	23	9
κράτος	37	27	τελευταία	23	21
ώρα	37	29	νέο	19	13
κυβέρνηση	36	26	πολιτικά	19	14
φορά	36	30	εκατοντάδες	17	14
λόγο	33	26	κοινωνικό	17	12
γεγονός	32	28	Λαϊκού	17	13
γραφεία	32	21	μεγάλη	17	15
σύστημα	32	23	δημοσίου	16	9
Δημοκρατία	31	11	Ελληνικού	16	13
ΗΠΑ	31	14	Οικονομικών	15	11
κατάσταση	31	25	παράνομη	15	13
ΝΔ	31	10	πολιτικών	15	13
νόμου	31	16	οικονομικά	14	11

Πίνακας 3. Συγκριτικές εμφανίσεις συγκεκριμένων λέξεων στο σώμα κειμένων άρθρων της εφημερίδας «Χρυσή Αυγή» και στον ΕΘΕΓ

λέξη	σχετική συχνότητα – εφημερίδα Χ.Α. (%)	σχετική συχνότητα – ΕΘΕΓ (%)
Χώρα	1,045	0,546
Κράτος	0,56	0,221
Έθνος	0,182	0,018
πατρίδα	0,318	0,055
Ελλάδα	1,847	0,803
Ελλάς	0,121	0,015
Έλληνες	1,468	0,196
βία	0,212	0,035

από ότι στον ΕΘΕΓ. Η λέξη «έθνος» χρησιμοποιείται δέκα φορές περισσότερο στην εφημερίδα από ότι στον ΕΘΕΓ όπως και η λέξη «Ελλάς», η λέξη «Ελλάδα» χρησιμοποιείται στην εφημερίδα τις διπλάσιες φορές από ότι στον ΕΘΕΓ ενώ η λέξη «Έλληνες» επτά φορές περισσότερο από ότι στον ΕΘΕΓ. Ενδιαφέρον υπάρχει και στη λέξη «βία» η οποία εμφανίζεται στην εφημερίδα επτά φορές περισσότερο από ότι στον ΕΘΕΓ.

Στον Πίνακα 4 δίνονται οκτώ γραμμές από το *συμφραστικό πίνακα* της λέξης «Ελλάς» στα άρθρα της εφημερίδας «Χρυσή Αυγή». Ο συμφραστικός πίνακας μίας λέξης δίνει τις εμφανίσεις της λέξης αυτής στο περιβάλλον της στο σώμα κειμένων (περικείμενο), σε ένα «παράθυρο» συγκεκριμένου – προεπιλεγμένου – αριθμού χαρακτηριστικών πριν και μετά τη λέξη. Ο Πίνακας 5 δίνει πέντε γραμμές από τον συμφραστικό πίνακα για τη λέξη «Ελλάς» στον ΕΘΕΓ.¹⁶

Στον πίνακα 5 φαίνεται ότι, στο δείγμα του συμφραστικού πίνακα από τον ΕΘΕΓ, στις τέσσερις από τις πέντε εμφανίσεις, η λέξη «Ελλάς» χρησιμοποιείται ως μέρος κάποιου όρου: «Ντρουμίλαν Ιντερνάσιοναλ Ελλάς Λίμιτεντ», «WWF Ελλάς», ενώ στα άρθρα της εφημερίδας «Χρυσή Αυγή» η λέξη «Ελλάς» χρησιμοποιείται κανονικά ως το όνομα της χώρας.

Ο Πίνακας 6 δίνει τα 60 πιο συχνά χρησιμοποιούμενα ρήματα. Δε γίνεται κάποιου είδους λημματοποίηση με αποτέλεσμα τα ρήματα να εμφανί-

¹⁶ Ο χρήστης-επισκέπτης μπορεί να δει πέντε μόνο γραμμές των συμφραστικών πινάκων στον ΕΘΕΓ (ο χρήστης συνδρομητής έχει πρόσβαση σε ολόκληρο τον συμφραστικό πίνακα).

Πίνακας 4. Οκτώ γραμμές από το συμφραστικό πίνακα για τη λέξη «Ελλάς» στο σώμα κειμένων των άρθρων της εφημερίδας «Χρυσή Αυγή»

όγμα του στρατηγικού βάθους. Η *Ελλάς* διαθέτει τεράστιο στρατα
 εται μία μεγάλη αλήθεια. Πως η *Ελλάς* μετατρέπεται defacto σ
 , με κύριο στόχο να καταστεί η *Ελλάς* στρατηγικός ενεργειακός
 ούς ενδιαφέροντος, θα έπρεπε η *Ελλάς* – και όχι το Ισραήλ - ν
 ι επιβάλλει η τρούικα! Οπότε, η *Ελλάς* θα γίνει έρμαιο των αρπ
 κες σε κύρια είδη διατροφής. Η *Ελλάς* είναι μία πλούσια χώρα
 γία και την κτηνοτροφία μας, η *Ελλάς* σήμερα μπορεί και πάλι
 για εμάς σήμερα παράδειγμα. Η *Ελλάς* εάν λειτουργήσει ως ανε

Πίνακας 5. Πέντε γραμμές από τον συμφραστικό πίνακα για τη λέξη «Ελλάς» στον ΕΘΕΓ

πρόσφατη έρευνα του WWF Ελλάς ανέδειξε ότι για κάθε ευρώ πο
 Ντρουμίλαν Ιντερνάσιοναλ Ελλάς Λίμιτεντ», με έδρα την Αθήνα,
 Ντρουμίλαν Ιντερνάσιοναλ Ελλάς Λίμιτεντ”, η “Ντρουμίλαν Όφσε
 Ντρουμίλαν Ιντερνάσιοναλ Ελλάς Λίμιτεντ».
 ν αρχή του νέου έτους, η Ελλάς παύει να είναι μία χώρα που μ

ζονται στον πίνακα στο χρόνο, φωνή, έγκλιση, αριθμό και πρόσωπο που εμφανίζονται στο σώμα κειμένων.

Στον Πίνακα 7 δίνονται συγκεκριμένα ρήματα με τη σχετική συχνότητα εμφάνισής τους στο σώμα κειμένων των άρθρων της εφημερίδας και τα ίδια ρήματα με τη σχετική συχνότητα εμφάνισής τους στο *Σώμα Ελληνικών Κειμένων* (ΣΕΚ). Το ΣΕΚ¹⁷ είναι ένα σύγχρονο σώμα ελληνικών κειμένων με γλωσσικό υλικό από την Ελλάδα και την Κύπρο το οποίο περιέχει γραπτό και προφορικό λόγο. Το υλικό του γραπτού λόγου προέρχεται από ενημερωτικά και λογοτεχνικά βιβλία, επίσημα έγγραφα, νέα και ειδήσεις από τον τύπο, μελέτες, άρθρα γνώμης, νόμους, ακαδημαϊκά κείμενα. Ο προφορικός λόγος αποτελεί το 10% του συνολικού όγκου του σώματος κειμένων και προέρχεται από ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές συνομιλίες, δημόσιες συνεντεύξεις, αυθόρμητες συνομιλίες, διαφημίσεις. Το ΣΕΚ μπορεί να χρησιμοποιηθεί ελεύθερα από τους ερευνητές.

Από τον Πίνακα 7 βλέπουμε ότι το ρήμα «πρέπει» χρησιμοποιείται σαράντα φορές περισσότερο στην εφημερίδα «Χρυσή Αυγή» από ότι στο ΣΕΚ.

¹⁷ Σώμα Ελληνικών Κειμένων, <http://www.sek.edu.gr> Γούτσος (2003), Goutsos (2010).

Πίνακας 6. Τα 60 πιο συχνά χρησιμοποιούμενα ρήματα στο σώμα κειμένων των άρθρων της εφημερίδας «Χρυσή Αυγή»

Ρήμα	συχνότητα	αριθμός κειμένων	ρήμα	συχνότητα	αριθμός κειμένων
Είναι	572	147	μπορούσαν	15	14
Έχει	193	92	σημαίνει	15	11
Έχουν	130	83	γράφει	14	12
Ήταν	104	62	λένε	14	14
Πρέπει	89	52	έδωσε	13	12
Είχε	72	47	EINAI	13	9
μπορεί	61	44	Έχουμε	13	10
Είναι	57	39	μπορούμε	13	11
Γίνει	40	29	φύγουν	13	5
Έγινε	35	25	βρίσκονται	12	12
υπάρχει	32	22	έρχονται	12	11
αφορά	31	24	λάβει	12	11
αποτελεί	28	19	Είμαστε	11	9
υπάρχουν	27	23	προκύπτει	11	10
φαίνεται	27	23	γίνονται	10	7
έχουμε	25	23	δηλώνει	10	7
θέλουν	25	17	διαθέτει	10	9
μπορούν	25	21	δίνει	10	10
Έκανε	23	18	δώσουμε	10	8
δήλωσε	22	20	ζουν	10	7
κάνουν	22	15	υπάρξει	10	9
Θέλει	21	14	φέρει	10	9
είχαμε	20	17	χρειάζεται	10	10
βρίσκεται	19	18	γνωρίζουν	9	8
μπορούσε	18	16	δείχνει	9	9
πρόκειται	18	18	δείχνουν	9	9
έπρεπε	17	11	δηλώσει	9	7
λέει	16	14	έδωσαν	9	8
είμαστε	15	13	είσαι	9	7
έρχεται	15	15	έχω	9	4

Πίνακας 7. Συγκριτικές εμφανίσεις ρημάτων στο σώμα κειμένων άρθρων της εφημερίδας «Χρυσή Αυγή» και στο ΣΕΚ

ρήμα	σχετική συχνότητα – εφημερίδα Χ.Α. (%)	σχετική συχνότητα – ΣΕΚ (%)
πρέπει	1,347	0,034
φαίνεται	0,409	0,034
μπορούν	0,227	0,034
προκύπτει	0,167	0,034
πρόκειται	0,408	0,034

Το ρήμα «φαίνεται» χρησιμοποιείται δέκα φορές περισσότερο στην εφημερίδα από ότι στο ΣΕΚ, το «μπορούν» έξι φορές περισσότερο, το «προκύπτει» εμφανίζεται πέντε φορές περισσότερο στην εφημερίδα από ότι στο ΣΕΚ ενώ το «πρόκειται» δώδεκα φορές περισσότερο στην εφημερίδα από ότι στο ΣΕΚ. Οι Πίνακες 8 και 9 δίνουν οκτώ γραμμές από τους συμφραστικούς πίνακες για το ρήμα «πρέπει» από το σώμα κειμένων των άρθρων της εφημερίδας «Χρυσή Αυγή» και το ΣΕΚ αντίστοιχα.

ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η υπολογιστική επεξεργασία πραγματικού γλωσσικού υλικού με τη μεθοδολογία των σωμάτων κειμένων δίνει σημαντική ποσοτική πληροφορία για την πραγματική χρήση της γλώσσας. Στην εργασία αυτή παρουσιάστηκε δείγμα της ποσοτικής πληροφορίας που μπορεί να εξαχθεί με την υπολογιστική επεξεργασία σωμάτων κειμένων. Η εφαρμογή έγινε σε σώμα κειμέ-

Πίνακας 8. Οκτώ γραμμές από το συμφραστικό πίνακα για το ρήμα «πρέπει» στο σώμα κειμένων των άρθρων της εφημερίδας «Χρυσή Αυγή»

-είπε- υπάρχουν προβλήματα που πρέπει κάποιος να ρυθμίσει «α ή: «εγώ θεωρώ ότι η Χρυσή Αυγή πρέπει να είναι εντός νόμου. έπει να είναι εντός νόμου. Και πρέπει να είναι εντός νόμου γ τη λογική των «δημοκρατών» θα πρέπει να κατηγορηθεί εξίσου λλα φαινόμενα στην περιοχή που πρέπει να αναφερθούν. Οι ισλα ατζέντα. Εξυπακούεται ότι δεν πρέπει να εκπλησώμεθα από το οβιετικούς στο Αφγανιστάν. Δεν πρέπει να εκπλησώμεθα ότι η ίον των χριστιανών Σέρβων. Δεν πρέπει να εκπλησώμεθα ότι ή

Πίνακας 9. Οκτώ γραμμές από το συμφραστικό πίνακα για το ρήμα «πρέπει» στο ΣΕΚ

την εδώ επίσκεψή του. Αποφασιστική συνεπώς *πρέπει* να είναι η στάση της δικής μας πλ. ο. Μετά τα πανηγύρια και τις γιορτές θα *πρέπει* να συνειδητοποιήσουμε ότι η Ευρώπη έπαι η οποία προβλέπει ότι το Κυπριακό θα *πρέπει* να λυθεί στη βάση των ψηφισμάτων του θεταί η «Χαραυγή» διότι δήλωσα πως θα *πρέπει* να βρεθεί τρόπος να κλείσουμε το δρόμ ίγο μετά- είναι ένα ζήτημα το οποίο δεν *πρέπει*, πιστεύουμε, να μείνει μόνο σε επίπεδο αι να επισκεφθούν προσεχώς τη νήσο. Θα *πρέπει* όμως να προσέξουμε το χαρακτήρα που ως οι οπλοβομβίδες ήταν ελαττωματικές, *πρέπει* να διερευνηθούν. Οπως θα *πρέπει* να δι την έκθεση το Συμβούλιο Ασφαλείας- θα *πρέπει* να ετοιμάσουμε από τη μια τεκμηριωμέν

νων άρθρων της εφημερίδας «Χρυσή Αυγή».

Στο πλαίσιο της επεξεργασίας και της εξαγωγής γλωσσικής πληροφορίας από σώμα κειμένων λόγου του τύπου , η μελλοντική εργασία περιλαμβάνει την επισημείωση με τα μέρη του λόγου του σώματος κειμένων των άρθρων της εφημερίδας «Χρυσής Αυγής» για την εξαγωγή συντακτικής πληροφορίας που τα χαρακτηρίζει. Συγχρόνως, η ήδη εξαγμένη ποσοτική πληροφορία, αλλά και αυτή που θα είναι αποτέλεσμα της επεξεργασίας του επισημειωμένου σώματος κειμένων υπόκειται σε ποιοτική μελέτη.

Στα σχέδια για μελλοντική μελέτη είναι η δυναμική επέκταση του σώματος κειμένων των άρθρων της εφημερίδας «Χρυσής Αυγής» ώστε αυτό να περιλαμβάνει και άλλα κειμενικά είδη πολιτικού λόγου της συγκεκριμένης παράταξης, υλικό που θα προέλθει κυρίως από ομιλίες και συνεντεύξεις μελών της Χ.Α. Η ποσοτική επεξεργασία αυτών των κειμενικών ειδών καθώς και η ποιοτική τους μελέτη μπορεί να δώσει πληροφορία για τους τρόπους πειθούς που χρησιμοποιούνται για πολιτικούς σκοπούς. Ενδιαφέρον έχει η σύγκριση των τρόπων αυτών με τρόπους πειθούς άλλων πολιτικών κομμάτων και παρατάξεων, η οποία επιτυγχάνεται με τη συλλογή και επεξεργασία σωμάτων κειμένων άλλων πολιτικών θέσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Beard, A. (2000) *The language of politics*. New York: Routledge.
- Biber, D., Conrad, S. and Reppen, R. (1998) *Corpus Linguistics: Investigating language structure and use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chilton, P. (2004) *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. New York: Routledge Taylor and Francis Group.
- Chilton, P. and Schdffner, C. (1997) Discourse and politics. In (T.A. van Dijked.) *Discourse Studies. A Multidisciplinary Introduction vol. 2: Discourse as Social*

- Interaction*. London: Sage, 206-230.
- Γούτσος, Δ. (2003). Σώμα Ελληνικών Κειμένων: Σχεδιασμός και υλοποίηση. *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003* (ηλεκτρονική δημοσίευση).
- Γούτσος, Δ. (2009) «Λόγος να γίνεται»: Μεταγλωσσική φρασεολογία στο λόγο των πολιτικών του κοινοβουλίου. Στο (E. Karamalengou and E. Makrygianni eds.). *Αντιφίλησις. Studies on Classical, Byzantine and Modern Greek Literature and Culture. In Honour of John-Theophanes A. Papademetriou*. Stuttgart: Franz Steiner, 638-647.
- Goutsos, D. (2010) The Corpus of Greek Texts: A reference corpus for Modern Greek. In *Corpora* 5:1, 29-44 (ηλεκτρονική δημοσίευση).
- Johnson, S., Culpeper, J. and Suhr, S. (2003) From 'politically correct councillors' to 'Blairite nonsense': Discourses of 'Political Correctness' in Three British Newspapers. In *Discourse & Society*, 14:1, 29-47.
- Κατσιμάροδος, Τ. και Ρουμπάνης Θ. (επιμέλεια) (2013α) *Η ιστορία του νεοναζισμού στην Ελλάδα – Τα ντοκουμέντα της ναζιστικής βίας*. Αθήνα: Έθνος, Πήγασος Εκδοτική.
- Κατσιμάροδος, Τ. και Ρουμπάνης Θ. (επιμέλεια) (2013β) *Η μαύρη βίβλος του νεοναζισμού – Στο φως η πραγματική Χρυσή Αυγή*. Αθήνα: Έθνος, Πήγασος Εκδοτική.
- Kennedy, G. (1998) *An introduction to corpus linguistics*. London: Wesley Longman.
- McEnery, T. and Wilson, A. (2001) *Corpus Linguistics*, 2nd edition. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- McEnery, T, Xiao, R. and Tono, Y. (2006) *Corpus based Language studies: an advance resource book*. London and New York: Routledge.
- Meyer, C. F. (2002) *English Corpus Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Μικρός, Γ. Κ. (2009) *Η ποσοτική ανάλυση της κοινωνιογλωσσολογικής ποικιλίας. Θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Oakes, M. P. (1998) *Statistics for Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Παπαϊωάννου, Κ. (2013) *Τα “καθαρά χέρια” της Χρυσής Αυγής - Εφαρμογές ναζιστικής καθαρότητας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Saraceni, M. (2003) A strange case of Dr. Blair and Mr. Bush: Counting their words to solve a mystery”. In *English Today*, 19:3, 3-13.
- Sinclair, J. (2005) Corpus and Text - Basic Principles. In (M. Wynne ed.) *Developing Linguistic Corpora: a Guide to Good Practice*. Oxford: Oxbow Books, 1-16.
- Teubert, W. (2000) Corpus Linguistics – A Partisan View. In *International Journal of Corpus Linguistics*, 4:1, 1-16.
- Teubert, W. and Cermakova, A. (2007) *Corpus Linguistics – A Short Introduction*. London and New York: Continuum International Publishing Group Ltd.
- vanDijk, T. A. (2002) Political Discourse and Political Cognition. In (P. Chilton and

- C. Schöffnereds eds.) Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse.* Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 203-237.
- . (1997) What is Political Discourse Analysis. In (*J. Blommaert and C. Bulcaeneds eds.) Political Linguistics.* Amsterdam: John Benjamin Publishing Company, 11-52.
- Χατζηγεωργίου, Ν., Σπηλιωτοπούλου, Α., Βακαλοπούλου, Α., Παπακωστοπούλου, Α., Πιπερίδης, Σ., Γαβριηλίδου, Μ. και Καραγιάννης Γ. (2000) Εθνικός Θησαυρός Ελληνικών Κειμένων: Σώμα Κειμένων της Νέας Ελληνικής στο Διαδίκτυο. Στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα: Πρακτικά της 21ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου*, 812-821.
- Wilson, J. (2001) Political Discourse. In (*D. Schiffrin, D. Tannen and H. Hamilton eds.) The Handbook of Discourse Analysis.* Malden, MA: Blackwell Publishers Inc., 398-416.

ΔΙΕΘΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

ΤΟ ΑΔΙΕΞΟΔΟ ΚΑΙ ΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ ΤΗΣ ΣΥΡΙΑΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

ΒΙΒΛΗ ΚΕΦΑΛΑ

Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μετά την ανατροπή των «ισόβιων» προέδρων της Τυνησίας και της Αιγύπτου στις αρχές του 2011, άρχισαν οι πρώτες διαδηλώσεις και στην Συρία με αίτημα τον εκδημοκρατισμό του καθεστώτος. Πολύ σύντομα, η συριακή εξέγερση μετατράπηκε σε εσωτερικό πόλεμο, η διάρκεια, η έκταση και η ένταση του οποίου βύθισε την χώρα σε μία παρατεταμένη και αδιέξοδη κρίση, η οποία εγκυμονεί πλήθος κινδύνων τόσο για την ίδια όσο και για την ευρύτερη περιοχή.

Έτσι, η βασική θέση που εκφράζεται εδώ είναι ότι από την έκβαση της συριακής κρίσης δεν θα εξαρτηθεί μόνο το μέλλον της ίδιας της χώρας αλλά και θα διαμορφωθούν –σε μεγάλο βαθμό– οι περιφερειακές ισορροπίες και η ασφάλεια της ευρύτερης περιοχής. Πράγματι, η κατάσταση στην Συρία είναι πλέον εξαιρετικά περίπλοκη λόγω του μεγάλου αριθμού οργάνωσεων και ένοπλων ομάδων που παίρνουν μέρος στην σύγκρουση εναντίον του καθεστώτος, των οποίων οι στόχοι είναι σε αρκετές περιπτώσεις αλληλοαναιρούμενοι. Επίσης, η σαφής απροθυμία των δυτικών χωρών να παρέμβουν στην συριακή κρίση και η αποφασιστικότητα των συμμάχων του καθεστώτος Άσαντ να το στηρίξουν, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η κρίση κάθε άλλο παρά κοντά στο τέλος της βρίσκεται. Η περαιτέρω παράταση της κρίσης, όμως, μετατρέπεται σε διακύβευμα, αφού απομακρύνει όλο και περισσότερο το ενδεχόμενο μίας πολιτικής λύσης που θα επέτρεπε την εκ νέου συμβίωση των εθνικών και θρησκευτικών ομάδων, οι οποίες αποτελούν τον συριακό πληθυσμό. Παράλληλα, θέτει σε άμεσο κίνδυνο την εδαφική ακεραιότητα της χώρας, πράγμα που ανοίγει τον ασκό του Αιόλου στην ευρύτερη Μέση Ανατολή: οι εύθραυστες –και ήδη διαταραγμένες από

την αιγυπτιακή κρίση– περιφερειακές ισορροπίες τείνουν να ανατραπούν και να διαμορφωθούν νέα δεδομένα, τα οποία μπορεί να οδηγήσουν ακόμα και σε έναν περιφερειακό πόλεμο, ανάμεσα σε κρατικούς ή μη δρώντες της περιοχής, των οποίων θα πληγούν ζωτικά συμφέροντα. Εξ άλλου, η «κρίση του Αυγούστου», δηλαδή η δυτική στρατιωτική επέμβαση που επαπειλήθηκε μετά την χρήση χημικών όπλων σε προάστειο της Δαμασκού στις 21 Αυγούστου 2013, αν και τελικά αποφεύχθηκε, δείχνει να επιβεβαιώνει τις ανωτέρω θέσεις.

ΤΟ ΑΔΙΕΞΟΔΟ

Για περισσότερες από τέσσερις δεκαετίες η συριακή πολιτική ζωή καθορίζεται από την οικογένεια Άσαντ, χάρη στην στενότητα συμμαχία του κυβερνώντος Κόμματος Μπάαθ με τον στρατό, από τους κόλπους του οποίου προερχόταν ο Χαφέζ αλ Άσαντ, πατέρας και προκάτοχος του σημερινού προέδρου της Συρίας, Μπασάτ αλ Άσαντ. Η συμμαχία Μπάαθ – στρατού, ενισχύθηκε πολιτικά και από θρησκευτικές μειονότητες, όπως των Αλεβιτών, δόγμα στο οποίο ανήκει η οικογένεια Άσαντ (Merwin, 2013) αλλά και Χριστιανών διαφόρων δογμάτων. Αυτό, όμως, σήμαινε ότι άλλες, πολύ μεγαλύτερες, πληθυσμιακές ομάδες στην χώρα αποκλείονταν αμέσως ή εμμέσως από την άσκηση εξουσίας και, βεβαίως, ότι η όποια εναλλαγή στην εξουσία δεν θα μπορούσε να γίνει παρά μόνο με την σύμφωνη γνώμη των δύο πυλώνων του πολιτικού συστήματος της χώρας.

Μία τέτοια κατάσταση, όμως, αν στην αρχή μπορούσε να δικαιολογηθεί από το γεγονός ότι η Συρία βρισκόταν σε διαρκή πόλεμο με το Ισραήλ, ως χώρα της «πρώτης γραμμής», σύντομα οδήγησε σε απολυταρχία. Έτσι, η ουσιαστική αντιπολίτευση δεν ήταν ανεκτή από το καθεστώς, το οποίο είχε ταυτίσει την διατήρηση του στην εξουσία με το εθνικό συμφέρον. Μέσα από έναν τέτοιο παραμορφωτικό φακό, το καθεστώς κατήγγειλε κάθε πολιτική κριτική στην κυβέρνηση ως ενέργεια που στρεφόταν κατά του έθνους και επομένως έπρεπε να κατασταλεί. Κατά συνέπεια, η αδράνεια που επέβαλε το καθεστώς στους πολίτες δια της καταστολής, διέβρωσε και παραμόρφωσε το πολιτικό σύστημα, μετατρέποντας το σε ένα αυταρχικό πολίτευμα, που στηριζόταν στην βία, τον νεποτισμό, την διαφθορά και τις συμμαχίες ανάμεσα σε θρησκευτικές ομάδες εις βάρος άλλων πολύ μεγαλύτερων πληθυσμιακών ομάδων, όπως οι σουνίτες. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η λειτουργία των θεσμών χρησίμευε απλώς στην νομιμοποίηση της πολιτικής κατάστασης στην χώρα, αποστερώντας τον πληθυσμό από στοιχειώδη δικαιώματα. Παράλληλα, η διαδοχή του Χαφέζ αλ Άσαντ από τον γιό του Μπασάτ το

2000, αποτελεί την κορωνίδα του νεποτισμού, ενώ η ασφυκτικά στενή σχέση ανάμεσα στο κυβερνών κόμμα Μπάαθ και τον στρατό, καταδικάζει κάθε απόπειρα του νέου προέδρου για πραγματική φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος (Stacher, 2011).

Το συριακό καθεστώς ενίσχυσε, προφανώς ακούσια, και η αμερικανική πολιτική μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, οπότε οι ΗΠΑ κήρυξαν «σταυροφορία εναντίον της ισλαμικής τρομοκρατίας». Τότε, η Συρία μαζί με το Ιράν θεωρήθηκαν από την Ουάσιγκτον ως χώρες που υποθάλπουν την τρομοκρατία και ως εκ τούτου απομονώθηκαν, εντασσόμενες από την Ουάσιγκτον στον «Άξονα του Κακού». Όμως, όπως έχει αποδειχθεί ιστορικά, η απομόνωση μίας χώρας δεν πτοεί το καθεστώς απλώς πλήττει τους πολίτες. Την ίδια εποχή και παράλληλα με την χρήση σκληρής ισχύος, η Ουάσιγκτον πίεζε τα καθεστώτα της ευρύτερης Μέσης Ανατολής να λάβουν μέτρα εκδημοκρατισμού τους, με την λογική ότι ένα δημοκρατικό κράτος στο υποσύστημα αυτό θα έχει κοινά συμφέροντα με τις ΗΠΑ και, επομένως, θα αποτελεί «φυσικό σύμμαχο της Ουάσιγκτον», που ήλπιζε ταυτόχρονα σε ένα «δημοκρατικό ντόμινο».

Οι πιέσεις, επομένως, των ΗΠΑ για εκδημοκρατισμό, γίνονταν αντιληπτές από το συριακό καθεστώς ως ένας Δούρειος Ίππος για την ανατροπή του αλλά και για την προώθηση των αμερικανικών συμφερόντων στην Μέση Ανατολή τα οποία, λόγω της στρατηγικής σχέσης ανάμεσα στην Ουάσιγκτον και το Τέλ Αβίβ, ήταν αντίθετα από αυτά της Δαμασκού. Έτσι, όχι μόνο δεν υπήρχε οργανωμένη αντιπολίτευση στην Συρία αλλά και κάθε αίτημα πολιτικών ακτιβιστών για εκδημοκρατισμό του συστήματος μεταφραζόταν από το καθεστώς σε προσπάθεια ανατροπής του συστήματος με αμερικανική υποκίνηση.

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, όταν τον Μάρτιο του 2011 έγιναν οι πρώτες διαδηλώσεις, με αίτημα τον εκδημοκρατισμό και την οικονομική ανάκαμψη της χώρας, οι δυνάμεις ασφαλείας του καθεστώτος Άσαντ χρησιμοποίησαν βία για να τις διαλύσουν. Προφανώς, η συριακή ηγεσία θεωρούσε ότι οι εσωτερικές συνθήκες δεν θα επέτρεπαν ποτέ την μετατροπή των διαδηλώσεων σε κίνημα αμφισβήτησης της ούτε, πολύ περισσότερο, σε εξέγερση εναντίον του καθεστώτος. Όπως και να έχει, η αντίδραση του καθεστώτος ήταν η βίαιη και αιματηρή καταστολή, που προκάλεσε τον θάνατο διαδηλωτών. Το γεγονός αυτό ανέσυρε οδυνηρές μνήμες από τις αρχές της δεκαετίας του '80, οπότε ισοπεδώθηκε η πόλη Χάμα από τις κυβερνητικές δυνάμεις, πράγμα που -σε συνδυασμό με τα οξυμμένα εσωτερικά προβλήματα της χώρας- δεν άργησε να μετατρέψει τις διαδηλώσεις με αίτημα τον εκδημοκρατισμό σε εξέγερση με αίτημα την ανατροπή του καθεστώτος.

Η αποφασιστικότητα των εξεγερμένων ήταν ευθέως ανάλογη της καταστολής που ασκούσε το καθεστώς και γινόταν ακόμα μεγαλύτερη λόγω της ανατροπής των καθεστώτων της Τυνησίας, της Αιγύπτου αλλά και της Λιβύης, που είχαν μόλις προηγηθεί. Παρ' όλα αυτά η συριακή εξέγερση εξελίχθηκε διαφορετικά: το συριακό καθεστώς, παρέμεινε στην εξουσία και η εξέγερση μετατράπηκε σε εσωτερικό πόλεμο (Κεφαλά, 2012) η λήξη του οποίου δεν είναι ορατή στο άμεσο μέλλον. Οι λόγοι της διαφοροποίησης αυτής θα πρέπει να αναζητηθούν τόσο στο εσωτερικό όσο και στην πολιτική των βασικών διεθνών και περιφερειακών δρώντων.

Όσον αφορά τους εσωτερικούς παράγοντες, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η μετατροπή της εξέγερσης σε ένοπλη σύγκρουση, φόβισε την αστική τάξη της χώρας αλλά και τις θρησκευτικές μειονότητες των Αλεβιτών και των Χριστιανών, οι οποίες, είχαν ήδη συνδέσει την επιβίωση τους με το καθεστώς Άσαντ. Έτσι, η εμπρηστική ρητορική ορισμένων ομάδων της αντιπολίτευσης αλλά και η συρροή ισλαμιστών μαχητών στην Συρία, που πλαισιώναν ένοπλες εξτρεμιστικές ομάδες (Gresh, 2013) ενίσχυσαν τους φόβους αυτούς, δημιουργώντας την απόλυτη πόλωση στο εσωτερικό της χώρας. Ωστόσο, η σύγκρουση δεν θα είχε διαρκέσει τόσο πολύ εάν υπήρχε μία συγκροτημένη αντιπολίτευση και όχι οι δεκάδες στρατιωτικές και πολιτικές οργανώσεις, που δημιουργήθηκαν (International Crisis Group, 2012). Οργανώσεις που έχουν πολλές φορές αλληλοαναιρούμενους στόχους, πράγμα που κατακερματίζει την αντιπολίτευση και την κάνει αναποτελεσματική και αναξιόπιστη, ακόμα και στα μάτια εν δυνάμει συμμάχων τους, όπως π.χ. η Σαουδική Αραβία και οι άλλες μοναρχίες του Κόλπου (Rousseau, 2011). Το συριακό καθεστώς, αντιθέτως, διαθέτει ισχυρά ερείσματα στο εσωτερικό, έχει συγκεκριμένους στόχους –την επιβίωση του- αλλά και αποφασισμένους συμμάχους, όπως το Ιράν και την Ομοσπονδία της Ρωσίας, που θα είχαν να χάσουν πάρα πολλά από την κατάρρευση του (Makinsky, 2012 και Glasman, 2011-2012).

Την ίδια ώρα, τόσο οι ΗΠΑ (Viden, 2012) όσο και η Ευρωπαϊκή Ένωση (Estival, 2012) που αιφνιδιάστηκαν από τις αραβικές εξεγέρσεις, φάνηκαν εντελώς απρόθυμες να αναμειχθούν, αμέσως και επισήμως, στην συριακή εξέγερση, όχι μόνο διότι δεν ζητήθηκε η επέμβαση τους από τους εξεγερμένους ούτε μόνο διότι τα εσωτερικά τους προβλήματα δεν άφηναν πολλά περιθώρια για την ανάληψη πρωτοβουλιών αλλά και διότι το διακύβευμα της συριακής κρίσης, δηλαδή η πτώση του καθεστώτος Άσαντ, φαινόταν σχεδόν βέβαιη. Έτσι, οι Ηνωμένες Πολιτείες αρκέστηκαν στο να καταδικάσουν την καταστολή των εξεγερμένων από το συριακό καθεστώς, να αναγνωρίσουν το Εθνικό Συριακό Συμβούλιο (Sharp J. - Blanchard C. 2012) και να

υποστηρίζουν διεθνείς διπλωματικές πρωτοβουλίες για τον τερματισμό της κρίσης. Ανάλογη ήταν και η στάση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ η Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο, παλαιές εντολοδόχοι δυνάμεις στην περιοχή, ανακοίνωσαν ότι θα αποστείλουν βοήθεια στους εξεγερμένους, απόφαση που τελικά δεν υλοποιήθηκε, τουλάχιστον όχι επισήμως, ίσως διότι τελικά κρίθηκε παρακινδυνευμένη.

Αν όμως, κανείς δεν βοηθά τους εξεγερμένους, τότε πώς συνεχίζεται ο πόλεμος; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό φαίνεται να είναι ότι οι διάφορες ομάδες λαμβάνουν βοήθεια ανεπίσημα από περιφερειακούς και μη δρώντες, οι οποίοι είτε προσπαθούν να δημιουργήσουν ερείσματα που θα τους χρησιμεύσουν στην μετά-Άσαντ εποχή είτε επιδιώκουν την παράταση της σύγκρουσης (Harling P. – Birke S. 2012) ώστε να αποδυναμωθούν όλοι οι συμμετέχοντες είτε διότι έτσι επιδιώκουν την εξασθένιση περιφερειακών τους αντιπάλων. Πρόκειται, με άλλα λόγια, για έναν πόλεμο διά αντιπροσώπων (Bitar, 2013). Αυτό όμως σημαίνει ότι και οι δύο πλευρές είναι σε θέση να συνεχίσουν τον πόλεμο, πράγμα που οδηγεί την κατάσταση σε αδιέξοδο. Το αδιέξοδο αυτό, ωστόσο, εμπεριέχει τεράστιους κινδύνους, δεδομένου ότι ο σημαντικός ρόλος της Συρίας στις τοπικές ισορροπίες και οι περιφερειακές διαστάσεις της συριακής κρίσης τείνουν να την μετατρέψουν σε περιφερειακή σύγκρουση με επίκεντρο την Δαμασκό (International Crisis Group, 2013).

ΟΙ ΚΙΝΔΥΝΟΙ

Η εξέλιξη της συριακής κρίσης μπορεί να επηρεάσει κατά πολύ τις περιφερειακές ισορροπίες, καθώς η διατήρηση ή η ανατροπή του καθεστώτος Άσαντ άπτεται μίας σειράς περιφερειακών ζητημάτων εξαιρετικά μεγάλης σημασίας. Στο επίκεντρο των προβλημάτων αυτών βρίσκεται το Ιράν αλλά και ο Λίβανος και τα παλαιστινιακά εδάφη, το Ισραήλ αλλά και η Τουρκία και η Ιορδανία, ενώ διακυβεύονται αμερικανικά, ευρωπαϊκά, ρωσικά και αραβικά συμφέροντα στην ευρύτερη περιοχή. Ωστόσο, αυτό δεν είναι το μόνο πρόβλημα, δεδομένου ότι οιαδήποτε έκβαση της συριακής κρίσης μπορεί να σηματοδοτεί, ταυτοχρόνως, θετικές και αρνητικές εξελίξεις για κάθε δρώντα.

Έτσι, σε περίπτωση που καταρρεύσει το συριακό καθεστώς, η επιρροή της Τεχεράνης στην Εγγύς Ανατολή μειώνεται δραματικά, δεδομένου ότι θα αποκοπεί από βασικούς περιφερειακούς της εταίρους δηλαδή την λιβανέζικη Χεζμπολλά και την παλαιστινιακή Χαμάς. Αυτό θα αποτελούσε μία σημαντική νίκη της Ουάσιγκτον επί της Τεχεράνης, ενώ θα διευκόλυνε και

την ισραηλινή πολιτική στην περιοχή, μια και οι δυνατότητες δράσης τόσο της Χαμάς όσο και της Χεζμπολλά θα μειώνονταν δραματικά. Μία τέτοια εξέλιξη θα σήμαινε και την μεταφορά του συριακού προβλήματος στον Λίβανο, καθώς η Χεζμπολλά χωρίς την συρο-ιρανική στήριξη θα πρέπει αργά ή γρήγορα να υποκύψει στις εσωτερικές και διεθνείς πιέσεις και να αφοπλιστεί. Κάτι τέτοιο, όμως, θα αποτελούσε την αρχή του τέλους για την σιιτική αυτή οργάνωση και ακριβώς για αυτόν τον λόγο η Χεζμπολλά μάχεται στο πλευρό του συριακού στρατού.

Παράλληλα, όμως, το καθεστώς Άσαντ αποτελεί έναν σταθερό και προβλέψιμο αντίπαλο για το Τέλ – Αβίβ, ενώ η νέα ηγεσία που θα αναλάβει την εξουσία στην Δαμασκό θα είναι απρόβλεπτη (Halevy, 2013). Υπάρχουν όμως και πολλές άλλες αρνητικές πιθανότητες για το εβραϊκό κράτος, σε περίπτωση ανατροπής του καθεστώτος Άσαντ, όπως το να μετατραπεί η χώρα σε πεδίο ανταγωνισμού ανάμεσα σε ένοπλες ομάδες, πράγμα που θα την μετατρέψει σε πηγή αστάθειας, καθώς και η επίσης αρνητική πιθανότητα να καταληφθεί, τελικά, η εξουσία από φανατικούς ισλαμιστές. Είναι σαφές ότι ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα ήταν καταστροφικό για την ισραηλινή ασφάλεια, κυρίως μετά τις δραματικές εξελίξεις που σηματοδότησε η ανατροπή του ισλαμιστή προέδρου της Αιγύπτου, Μοχάμεντ Μόρσι, τον Ιούλιο του 2013, από τον στρατό.

Εκτός από το Ισραήλ, το συριακό πρόβλημα δημιουργεί πολύ σοβαρά προβλήματα και στην Τουρκία, η οποία έχει λάβει επισήμως θέση κατά του συριακού καθεστώτος. Αν και η στάση της Άγκυρας επί του θέματος είναι σαφής, δεν ισχύει το ίδιο με την κατάσταση που έχει να αντιμετωπίσει. Πέραν της ανησυχητικής αστάθειας που προκαλεί η συριακή κρίση στα σύνορα της Τουρκίας, η οποία επιτείνεται από την μαζική συρροή εκατοντάδων χιλιάδων Σύρων προσφύγων στο έδαφος της, το βασικό πρόβλημα για την Άγκυρα, είναι το ενδεχόμενο να πέσει το καθεστώς Άσαντ και η χώρα να διασπαστεί σε κρατίδια, αντίστοιχα με αυτά που είχε εγκαθιδρύσει η Γαλλία κατά την διάρκεια της Εντολής της στην Συρία μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αυτό θα σήμαινε την ίδρυση αυτόνομου -ή και ανεξάρτητου- κουρδικού κρατιδίου, πιθανότητα που ενισχύεται από το γεγονός της άρρηκτης συμφωνίας για μη επίθεση ανάμεσα στο καθεστώς και τους Κούρδους της Συρίας. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο όμως αποτελεί μία δραματική εξέλιξη για την Άγκυρα αφ΄ ενός διότι συνεχίζει να μην έχει επιλύσει το Κουρδικό στο εσωτερικό της και αφ΄ ετέρου διότι ήδη υπάρχει το προηγούμενο του αυτόνομου κουρδικού κρατιδίου στον ιρακινό Βορρά, πράγμα που θέτει συνολικά το Κουρδικό ζήτημα -και μάλιστα σε νέες βάσεις- και αυξάνει την αποσταθεροποιητική του δυναμική (Natali, 2012).

Οι μοναρχίες του Κόλπου από την πλευρά τους, φαίνεται να επιθυμούν την πτώση του καθεστώτος Άσαντ, που το θεωρούν ως ένα ενοχλητικό πολιτικό αναχρονισμό, για δύο τουλάχιστον λόγους. Ο πρώτος λόγος είναι το ότι η Συρία επιμένει, προφανώς για ίδιους λόγους, να παρουσιάζεται ως το μοναδικό αραβικό κράτος που υπερασπίζεται την «κοινή υπόθεση», δηλαδή τον αγώνα των Παλαιστινίων (Kefala, 2011) και το οποίο υπενθυμίζει με κάθε ευκαιρία ότι οι πετρομοναρχίες του Κόλπου την έχουν πρό πολλού εγκαταλείψει, συντασσόμενες με τις ΗΠΑ και, επομένως, έστω και εμμέσως, με το Ισραήλ. Ο δεύτερος λόγος άπτεται της γενικότερης ανασφάλειας των μοναρχιών του Κόλπου έναντι του Ιράν, το οποίο θεωρούν ως μείζονα απειλή και το οποίο είναι στρατηγικός σύμμαχος της Συρίας. Κατά συνέπεια, αναμένουν ότι η πτώση του καθεστώτος Άσαντ, θα εξασθενήσει δραματικά την ιρανική επιρροή στην περιοχή και παράλληλα θα αποδυναμώσει τους σίτες του Ιράκ. Αυτό όμως αποτελεί την μία πλευρά του νομίσματος, διότι η κατάσταση στην οποία βρίσκεται η συριακή αντιπολίτευση, δεν επιτρέπει αισιοδοξία για την «επόμενη μέρα», και μάλιστα την στιγμή που ενισχύεται στην Συρία η επιρροή της Αλ Κάϊντα, θανάσιμου εχθρού των πετρομοναρχιών.

Όσον αφορά τέλος τους ισχυρούς διεθνείς δρώντες έχουν, όπως ήταν αναμενόμενο, αποκλίνοντα συμφέροντα αναφορικά με την συριακή κρίση, έχουν όμως και μία κοινή επιδίωξη, δηλαδή την επίλυση της συριακής κρίσης με έναν τρόπο που θα διαφύλασσε ζωτικά τους συμφέροντα, θα απέκλειε την επέκταση της σύγκρουσης στο υποσύστημα θα διαφύλασσε την περιφερειακή σταθερότητα και βέβαια δεν θα τους ανάγκαζε σε άμεση στρατιωτική εμπλοκή.

Έτσι, η Μόσχα επιδιώκει την διατήρηση του καθεστώτος Άσαντ, διότι κατ'αυτόν τον τρόπο διασφαλίζει την παρουσία της στην Μεσόγειο, μέσα από την μεγάλη στρατιωτική βάση που διαθέτει στην συριακή πόλη Ταρτούς. Η Ουάσιγκτον, αντιθέτως, επιθυμεί την ανατροπή του καθεστώτος με παράλληλη εξομάλυνση της κατάστασης στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου, διότι μόνο έτσι θα γίνει δυνατή η εκμετάλλευση των πλούσιων υποθαλάσσιων πηγών ενέργειας στην περιοχή. Κανείς όμως δεν είναι σε θέση να παρέμβει αποφασιστικά σε διπλωματικό και πολιτικό επίπεδο, ώστε να σταματήσει ο πόλεμος, να διαφυλαχθεί η εδαφική ακεραιότητα της Συρίας και να διασφαλιστεί η ειρηνική συνύπαρξη ανάμεσα σε όλες τις εθνικές και θρησκευτικές ομάδες της χώρας.

Η αδυναμία αυτή φάνηκε ακόμα πιο έντονα τον Αύγουστο του 2013, οπότε το καθεστώς Άσαντ κατηγορήθηκε από το Συριακό Εθνικό Συμβούλιο ότι έκανε χρήση χημικών όπλων εναντίον αμάχων σε περιοχές της Δαμασκού.

Η συριακή κυβέρνηση αρνήθηκε σθεναρά τις κατηγορίες και καταδίκασε την χρήση χημικών όπλων, αποδίδοντας την στους αντιπάλους της. Το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ συνεδρίασε κατεπειγόντως, η Ουάσιγκτον δήλωσε ότι εξετάζει όλα τα ενδεχόμενα ένοπλης παρέμβασης στην συριακή κρίση, πολύ περισσότερο που ο Αμερικανός πρόεδρος Μπάρακ Ομπάμα είχε δηλώσει έναν χρόνο πριν, ότι η χρήση χημικών όπλων αποτελεί για την Ουάσιγκτον «κόκκινη γραμμή». Από την πλευρά τους, το Πεκίνο αλλά πρωτίστως η Μόσχα –που με αφορμή την συριακή κρίση διαμορφώνει την περιφερειακή της πολιτική (Stepanova, 2012)– επέμειναν στην πάγια θέση τους περί μη ανάμιξης εξωτερικών δρώντων στην συριακή κρίση. Τελικά η ένταση αποκλιμακώθηκε με ρωσική μεσολάβηση, πράγμα που η Ουάσιγκτον αποδέχθηκε ευχαρίστως δεδομένης της αμερικανικής απροθυμίας για εμπλοκή σε έναν νέο πόλεμο, έστω και μικρής διάρκειας, στην Μέση Ανατολή και μάλιστα χωρίς διεθνή νομιμοποίηση. Έτσι, σύμφωνα με την ρωσική πρόταση η Συρία υπέγραψε την Σύμβαση περί απαγόρευσης χρήσης χημικών όπλων και δέχθηκε να θέσει το οπλοστάσιο της υπό διεθνή έλεγχο για να καταστραφεί. Όμως, παρά το γεγονός ότι αποφεύχθηκε ένα τεράστιο λάθος που θα είχε δραματικές συνέπειες, η συριακή κρίση κάθε άλλο παρά κοντά στην λύση της βρίσκεται.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Προς το παρόν λοιπόν, η αιματοχυσία στην Συρία συνεχίζεται και το μέλλον της χώρας παραμένει άδηλο (Lesch, 2013). Είναι σαφές ότι η διεθνής κοινότητα αδυνατεί να βρει τρόπους ουσιαστικής παρέμβασης στο συριακό πρόβλημα, το οποίο έχει μετατραπεί σε διελκυστίδα ανάμεσα σε περιφερειακούς δρώντες αλλά και ανάμεσα σε παραδοσιακές και αναδυόμενες μεγάλες δυνάμεις (Bayramzadeh, 2013). Το αδιέξοδο εντείνεται, διότι εάν η Δύση μείνει αμέτοχη κινδυνεύουν τα συμφέροντα και οι περιφερειακοί σύμμαχοι της. Εάν παρέμβει και ενισχύσει τους εξεγεργμένους με όπλα και χρήματα, τότε θα βρεθεί αντιμέτωπη με πολλαπλά διλήμματα και ενδεχομένως με τοπικούς της συμμάχους, ενώ θα πρέπει να απαντηθούν ερωτήματα όπως: Ποια ομάδα θα ενισχυθεί; Πώς μπορεί να διασφαλιστεί ότι η ομάδα ή οι ομάδες που θα ενισχυθούν θα ακολουθήσουν μία πορεία που θα συμβάλει στην περιφερειακή σταθερότητα και δεν θα θελήσουν να εκμεταλλευθούν την υπεροχή τους έναντι των μη ευνοημένων, ώστε να επιβληθούν στις υπόλοιπες; Τι θα συμβεί εάν –μετά την ανατροπή του καθεστώτος Άσαντ– συνεχιστεί η σύγκρουση ανάμεσα στις διάφορες εθνοτικές και θρησκευτικές ομάδες; Πόσο πιθανό είναι να διατηρηθεί η Συρία ως ενιαίο κράτος

και να μην διασπαστεί, όπως έχει ήδη -άτυπα αλλά ουσιαστικά- διασπαστεί το Ιράκ στον κουρδικό βορρά, το σουνιτικό κέντρο και τον σιιτικό νότο; Ποια θα είναι η αντίδραση σε μία τέτοια εξέλιξη της Τουρκίας αλλά και της γειτονικής Ιορδανίας, η οποία φοβάται ότι η συριακή καταγίδα μπορεί να πλήξει και την ίδια; Τι θα συμβεί στον εύθραστο Λίβανο, όπου η συριακή κρίση ήδη άρχισε να γίνεται αισθητή με πολύ οδυνηρό τρόπο; Ποια στάση θα κρατήσουν η Ρωσία και η Κίνα, σε περίπτωση που αποφασιστεί στρατιωτική επέμβαση από την Ουάσιγκτον και ορισμένους συμμάχους της εάν υπάρξει εμπλοκή στο ζήτημα της παράδοσης και καταστροφής του συριακού χημικού οπλοστασίου;

Όπως προκύπτει, τα ερωτήματα είναι πολλά και οι απαντήσεις ασαφείς, μια και όπως ήδη αναφέρθηκε κάθε επιλογή που παρουσιάζει όφελος έχει και κόστος, ενώ μία επιλογή που προσφέρει μεγαλύτερο όφελος από το κόστος που έχει για κάποιον δρώντα, αποτελεί σοβαρή απειλή για κάποιον άλλον που θα κάνει ό,τι μπορεί για να την αποτρέψει. Με τρόπο αυτόν όμως αυξάνονται οι πιθανότητες διεύρυνσης της σύγκρουσης σε περιφερειακό επίπεδο, πράγμα που κάθε άλλο παρά αποκλείει την διάχυση του σε διεθνές επίπεδο (Balanche, 2013).

Μία τέτοια εξέλιξη όμως εντείνει ακόμα περισσότερο τις εσωτερικές αντιπαλότητες, που ενδύονται έναν θρησκευτικό μανδύα, ενώ δεν αποτελούν παρά πολιτικές διεκδικήσεις ομάδων οι οποίες ήσαν περιθωριοποιημένες και βεβαίως αποκλεισμένες επί δεκαετίες από την εξουσία. Πράγματι, σε χώρες όπως η Συρία, εντός των συνόρων των οποίων υπάρχουν πολλές εθνοτικές και θρησκευτικές ομάδες, η εξέγερση οδήγησε στην επανεμφάνιση των πρωτογενών δεσμών μεγάλου μέρους του πληθυσμού, δηλαδή δεσμών με την φυλή ή την θρησκευτική ομάδα καταγωγής του, που τείνουν να ακυρώσουν την έννοια του έθνους και κατατείνουν στην εδραίωση μικρότερων και συμπαγέστερων ομάδων. Αυτό οφείλεται στο ότι οι διαδικασίες της εξέγερσης έδωσαν την δυνατότητα σε ομάδες αποκλεισμένες –με διάφορους τρόπους- από την εξουσία, να την διεκδικήσουν, πράγμα που ενισχύει ακόμα περισσότερο την άποψη ότι η συριακή εξέγερση, όπως και οι υπόλοιπες αραβικές εξεγέρσεις, είχαν αίτια πολιτικά και όχι θρησκευτικά (Corm, 2012). Έτσι, στην σύγκρουση με το καθεστώς Άσαντ οι διάφορες ομάδες της αντιπολίτευσης προβάλλουν την πρωτογενή τους ταυτότητα -δηλαδή το ανήκειν σε κάποια θρησκευτική, εθνική ή εθνοτική ομάδα- και όχι την δευτερογενή, δηλαδή την εθνική. Αυτή η διαφοροποίηση αποτελεί για τις ομάδες της συριακής αντιπολίτευσης μία ιδεολογική βάση, που νομιμοποιεί την σύγκρουση και επιβάλλει την συνέχισή της μέχρι την ανατροπή του καθεστώτος, άρα αποκλείει επί της ουσίας την πιθανότητα εξεύρωσης μίας

πολιτικής λύσης.

Αν και η λύση του συριακού δράματος φαίνεται αβέβαιη στο άμεσο μέλλον, το βέβαιο είναι ότι όποιο καθεστώς και εάν επικρατήσει, πολύ δύσκολα η χώρα θα μπορέσει να προχωρήσει, αφού το καθεστώς που θα εγκαθιδρυθεί, θα είναι πολύ αδύναμο για να μπορέσει να επιβληθεί στο σύνολο της επικράτειας, όπου κατοικούν διάφορες εθνοτικές και θρησκευτικές ομάδες (Zisser, 2012) και ακόμα δυσκολότερα θα μπορέσει να αναπλάσει τον βαθύτατα τραυματισμένο εθνικό ιστό. Αυτό όμως, σε συνδυασμό με την εκρηκτική κατάσταση που επικρατεί στην Αίγυπτο, εντείνει τους κινδύνους για αλλαγή συνόρων στην περιοχή, αυξάνει την περιφερειακή αστάθεια, δημιουργεί νέες απειλές για εύθραυστα κράτη όπως η Ιορδανία και ο Λίβανος, αυξάνει την ανασφάλεια του Ισραήλ, ενώ παράλληλα ισχυροποιεί ακραίες ισλαμικές ομάδες. Πρόκειται για έναν κυκλώνα προβλημάτων που θέτει σε κίνδυνο την περιφερειακή ασφάλεια αλλά και την ασφάλεια της Δύσης, καθιστώντας παράλληλα αδύνατη την εκμετάλλευση των υποθαλάσσιων πηγών ενέργειας που υπάρχουν στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου.

Η μόνη διέξοδος από το αδιέξοδο, επομένως δεν είναι άλλη παρά η επίτευξη μίας πολιτικής συμφωνίας, η οποία, πρώτα από όλα, θα θέσει τέλος στην συνεχιζόμενη αιματοχυσία και τις φρικαλεότητες του πολέμου και στην συνέχεια η υλοποίηση μίας συντεταγμένης πολιτικής αλλαγής στην Συρία. Όμως, αυτό προϋποθέτει ότι οι περιφερειακοί και διεθνείς δρώντες θα σταματήσουν να θεωρούν την Συρία ως πεδίο δοκιμών για την εγκαθίδρυση της νέας περιφερειακής τάξης και θα αντιληφθούν ότι η επαπειλούμενη καταστροφή της Συρίας μπορεί, εν τέλει, να στραφεί εναντίον τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Balanche F. Syrie: Guerre civile et internationalisation du conflit Eurorient, No 49, 2013
- Bayramzadeh K. La lutte pour l'hégémonie régionale dans les relations internationales: le cas du conflit syrien». Cahiers de Sciences politiques de l'ULg, N° 27, février 2013
- Bitar K. – E. Guerres par procuration en Syrie. Le Monde Diplomatique, juin 2013
- Corm G. Pour une lecture profane des conflits. La Découverte, Paris, 2012.
- Estival Jean-Pierre, L'Europe face au printemps arabe, Paris, L'Harmattan, 2012,
- Glasman Frantz, «Crise Syrienne: Le Kremlin A l'Heure Du Choix», Politique internationale, N° 134-hiver 2011-2012.
- Gresh A. De l'impasse syrienne à la guerre régionale. Le Monde Diplomatique, juillet 2013
- Halevy E. Israel's Man in Damascus. Why Jerusalem doesn't want the Assad regime

- to fall. Foreign Affairs, May 10, 2013.
- Harling P. – Birke S. Beyond the Fall of the Syrian Regime, February 2012, <http://www.merip.org/mero/mero022412>
- International Crisis Group (ICG) “Syria’s metastasizing conflicts. Brussels, June 2013
- International Crisis Group (ICG) Tentative jihad: Syria’s fundamentalist opposition. Brussels, October 2012.
- Kefala V., L’évolution du Liban. Les facteurs déterminants. Paris, L’Harmattan, 2011.
- Κεφαλά Β. Το Συριακό Ζήτημα. The Book’s Journal, Νοέμβριος 2012
- Lesch D. The Unknown Future of Syria. *Mediterranean Politics*, Vol. 18, Issue 1, 2013
OK
- Makinsky Michel, L’Iran et les grands acteurs régionaux et globaux, Paris, L’Harmattan, 2012
- Mervin S. L’étrange destin des alaouites syriens Le Monde Diplomatique, janvier 2013
- Natali D. Syrian Kurdish Cards, March 2012 <http://www.merip.org/mero/mero032012>
- Rousseau R. “The Gulf Cooperation Council (GCC) and the Syrian Crisis,” Europe’s World, November 21, 2011, http://www.europesworld.org/NewEnglish/Home_old/PartnerPosts/tabid/671/PostID/2796/language/en-US/Default.aspx
- Sharp J. - Blanchard C. “Armed Conflict in Syria: U.S. and International Response,” CRS Report for Congress, August 21, 2012, <http://fpc.state.gov/documents/organization/195385.pdf>. Syrian National Council’s Website. <http://www.syriancouncil.org/en/structure/executive-committee.html>.
- Stacher J. Reinterpreting Authoritarian Power: Syria’s Hereditary Succession. The Middle East Journal, Vol. 65, No2, Spring 2011.
- Stepanova, Ekaterina. “The Syria Crisis and the Making of Russia’s Foreign Policy,” IMEMO, Russian Academy of Sciences, PONARS Eurasia Policy Memo No.199, June 2012, <http://www.gwu.edu/~icresgwu/assets/docs/ponars/pepu199.pdf>
- Viden R. Les Etats-Unis et le Printemps arabe. Confluences Méditerranée, No 79, janvier 2012
- Zisser E. The ‘Struggle for Syria’: Return to the Past? *Mediterranean Politics* Volume 17, Issue 1, 2012

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Η ΣΥΛΛΗΨΗ ΤΟΥ ΣΑΪΦ ΑΛ ΙΣΛΑΜ ΚΑΝΤΑΦΙ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Δ. ΜΑΓΚΛΙΒΕΡΑΣ

Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Καμία από τις εξεγέρσεις στα αραβικά κράτη της Βορείου Αφρικής και της Μέσης Ανατολής (η λεγόμενη «Αραβική Άνοιξη») δεν απασχόλησε το Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ όπως η εξέγερση στη Λιβύη, η οποία ξεκίνησε τη 15η Φεβρουαρίου 2011 με διαμαρτυρίες κατά του καθεστώτος Καντάφι στη Βεγγάζη. Ήδη την 26η Φεβρουαρίου το Συμβούλιο Ασφαλείας υιοθέτησε ομόφωνα την Απόφαση 1970 (2011), με την οποία καταδίκασε την χρήση βίας κατά των διαδηλωτών και διάτασσε, μεταξύ άλλων, το πάγωμα των περιουσιακών στοιχείων του Καντάφι και των στενών συνεργατών του, ενώ παρέπεμψε την κατάσταση στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο (ΔΠΔ) προκειμένου να διερευνηθεί κατά πόσον είχαν τελεστεί εγκλήματα για τα οποία το ΔΠΔ θα είχε αρμοδιότητα να προβεί σε ποινικές διώξεις.¹ Την εποχή εκείνη μάλλον κανείς δεν θα μπορούσε να προβλέψει ότι έξι μήνες αργότερα το καθεστώς θα είχε καταρρεύσει και ότι ο ίδιος ο συνταγματάρχης Καντάφι θα είχε εκτελεστεί εν ψυχρώ και χωρίς να προσαχθεί σε δίκη προκειμένου να λογοδοτήσει για τα πολλά εγκλήματα και την κατάφωρη παραβίαση των δικαιωμάτων του ανθρώπου που σημάδεψαν την επί 42 έτη εξουσία που κατείχε.²

Με βάση την Απόφαση 1970 (2011), την 3η Μαρτίου 2011 ο εισαγγελέας του ΔΠΔ ξεκίνησε έρευνα για να διαπιστωθεί κατά πόσον υπήρχαν

---

¹ Η παραπομπή έγινε βάσει του άρθρου 13β του Συμφώνου της Ρώμης που ίδρυσε το ΔΠΔ και αποτελεί το Καταστατικό του.

² Η τελευταία Έκθεση του Συμβουλίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ για τη Λιβύη, που δημοσιεύθηκε την 4η Ιανουαρίου 2011, παρουσίαζε μια σχετική βελτίωση της καταστάσεως, βλ. Human Rights Report, Report of the Working Group on the Universal Periodic Review: Libyan Arab Jamahiriya, UN Doc. A/HRC/16/15.

αποχρώσες ενδείξεις ότι συγκεκριμένα άτομα ευθυνόντουσαν για τις δολοφονικές επιθέσεις κατά αμάχων. Την 27η Ιουνίου το Πρώτο Προδικαστικό Τμήμα του ΔΠΔ προχώρησε στην έκδοση ενταλμάτων συλλήψεως κατά τριών ατόμων: (α) του συνταγματάρχη Καντάφι· (β) του υιού του και de facto πρωθυπουργού της χώρας Σαΐφ αλ Ισλάμ Καντάφι· και (γ) του επικεφαλής των στρατιωτικών μυστικών υπηρεσιών Αμπντουλάχ αλ Σενούσι, οι οποίοι κατηγορούνται για την τέλεση εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας (ειδικότερα δολοφονίες και διωγμούς), πράξεις που απαγορεύονται από το άρθρο 7 παρ. 1 του Καταστατικού της Ρώμης.³

Τη 19η Νοεμβρίου 2011 ο Σαΐφ αλ Ισλάμ συνελήφθη στη νότια Λιβύη ενώ προσπαθεί να διαφύγει από τη χώρα, ενώ και ο Αλ Σενούσι φέρεται να έχει συλληφθεί. Ο εισαγγελέας του ΔΠΔ ζήτησε τη μεταφορά του Σαΐφ αλ Ισλάμ στη Χάγη (την έδρα του ΔΠΔ) προκειμένου να προσαχθεί σε δίκη σύμφωνα με την ποινική δίωξη που έχει ασκηθεί. Το Εθνικό Μεταβατικό Συμβούλιο (ΕΜΣ) (National Transitional Council), το καθεστώς που ασκεί κυβερνητικές αρμοδιότητες στη Λιβύη,⁴ διαφώνησε σε έντονο ύφος και υποστήριξε πως μόνο στη Λιβύη μπορεί να δικαστεί. Αν και στα τέλη Νοεμβρίου, ο εισαγγελέας υποστήριξε την άποψη ότι θα έπρεπε να αναβληθεί η παράδοσή του, το Πρώτο Προδικαστικό Τμήμα του ΔΠΔ αντέδρασε και ανέφερε σε επίσημη δήλωσή του ότι μόνο αυτό δικαιούται να αποφασίσει για το μέλλον της ποινικής δίωξης, και εάν το ΕΜΣ επιθυμεί το ίδιο να προχωρήσει σε ποινική δίωξη κατά του Σαΐφ αλ Ισλάμ θα πρέπει να αμφισβητήσει τη διαδικασία ενώπιον του ΔΠΔ σύμφωνα με τα άρθρα 17 και 19 του Καταστατικού της Ρώμης.⁵

Αν και το ζήτημα είναι ακόμη σε εκκρεμότητα και έχουν ανακύψει άλλα ζητήματα πολύ πιο σοβαρά (π.χ. ο τρόπος με τον οποίο το ΕΜΣ ασκεί τις εξουσίες του⁶), από την άποψη της διεθνούς ποινικής δικαιοσύνης, εγείρεται το ερώτημα ποιο δικαστήριο θα πρέπει να έχει αρμοδιότητα για την εκδίκαση των κατηγοριών κατά του Σαΐφ αλ Ισλάμ.⁷ Δεδομένου δε ότι η

³ Decision on the Prosecutor's Application Pursuant to Article 58 as to Muammar Mohammed Abu Minyar Gaddafi, Saif Al-Islam Gaddafi and Abdullah al-Senussi, ICC-01/11-01/11, 27 Ιουνίου 2011.

⁴ Την 20ή Σεπτεμβρίου 2011 ο ΟΗΕ αναγνώρισε το ΕΜΣ ως τη νόμιμη κυβέρνηση της Λιβύης.

⁵ Δελτίο Τύπου, ICC-CPI-20111123-PR746, 23 Νοεμβρίου 2011.

⁶ Βλ. γενικά, International Crisis Group, *Holding Libya Together: Security Challenges after Qadhafi*, Middle East/North Africa Report No. 115, 14 Δεκεμβρίου 2011.

⁷ Να σημειωθεί ότι η ανάλυση που επιχειρείται εδώ ισχύει, mutatis mutandis, για τον Αλ Σενούσι και για κάθε άλλο άτομο που μελλοντικώς θα κατηγορηθεί από το ΔΠΔ σε

διεθνοποιημένη ποινική δικαιοσύνη βρίσκεται ακόμη σε μάλλον εμβρυώδη ανάπτυξη (τουλάχιστον συγκρινόμενη με την εθνική δικαιοσύνη), τα ανακύπτοντα θέματα παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και αναμφίβολα θα επηρεάσουν τον χειρισμό μελλοντικών γεγονότων. Κατ' αρχάς είναι σαφές ότι ο Σαΐφ αλ Ισλάμ δεν μπορεί να δικαστεί και στη Λιβύη και στη Χάγη (είτε παραλλήλως είτε διαδοχικώς), διότι αυτό θα συνιστούσε απαράδεκτη παραβίαση της θεμελιώδους αρχής *non bis in idem* (κανείς δεν μπορεί να δικαστεί δύο φορές για την ίδια πράξη). Η αρχή αυτή κατοχυρώνεται, μεταξύ άλλων, στο άρθρο 20 του Καταστατικού της Ρώμης. Όσον αφορά την πιθανότητα να υπάρξει κοινή δίκη, δηλαδή και από το ΔΠΔ και από το αρμόδιο δικαστήριο της Λιβύης, όπου ορισμένες από τις κατηγορίες θα εξεταστούν από το ένα δικαστήριο και οι υπόλοιπες από το άλλο, αυτό δεν φαίνεται να είναι από τεχνικής απόψεως δυνατόν, ενώ θα προκαλούσε μάλλον ανυπέρβλητα δικονομικά και διαδικαστικά προβλήματα.

Από την άλλη όμως πλευρά, η πιθανότητα (αν και προς το παρόν είναι εξαιρετικά μικρή) να υπάρξει στο μέλλον ένα διεθνοποιημένο ποινικό δικαστήριο με (αποκλειστική) αρμοδιότητα να ασκήσει διώξεις και να δικάσει όχι μόνο τους δύο συλληφθέντες αλλά και όλους όσους μελλοντικά πιθανώς θα κατηγορηθούν ότι ως μέλη του καθεστώτος Καντάφι τέλεσαν εγκλήματα με διεθνή διάσταση κατά του πληθυσμού κατά τη διάρκεια της 42χρονης δικτατορίας ίσως δεν θα έπρεπε να αποκλειστεί. Ένα παρόμοιο δικαστήριο λειτουργεί εδώ και χρόνια στην Καμπότζη με αρμοδιότητα να δικάσει τα σημαίνοντα στελέχη του αιματηρού καθεστώτος των Κόκκινων Χμερ (Khmer Rouge).⁸ Αν και η έως τώρα λειτουργία του κάθε άλλο παρά επιτυχημένη θα μπορούσε να θεωρηθεί, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι ο δικαιολογητικός λόγος μιας διεθνοποιημένης (σε αντίθεση με την εθνική) δικαιοσύνης είναι η αποφυγή της ατιμωρησίας εκείνων που διώκονται για την τέλεση ειδεχθών εγκλημάτων τα οποία παραβιάζουν την πανανθρώπινη αξιοπρέπεια. Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί ότι το ίδιο το Συμβούλιο Ασφαλείας θα μπορούσε να παρέμβει στη «διαμάχη» μεταξύ του ΕΜΣ και του ΔΠΔ. Ειδικότερα, ασκώντας τη διακριτική του ευχέρεια που απορρέει από το άρθρο 16 του Καταστατικού της Ρώμης, να ζητήσει από το ΔΠΔ να μην προχωρήσει την ποινική διαδικασία για χρονικό διάστημα 12 μηνών,

σχέση με την παραπομπή της καταστάσεως στη Λιβύη από το Συμβούλιο Ασφαλείας.

⁸Βλ. K. Magliveras, "Difficulties and Status of Efforts to Create an International Criminal Court in Cambodia" [2002], 3 *Asia-Pacific Journal on Human Rights and the Law*, 105.

⁹ Το άρθρο 63 του Καταστατικού της Ρώμης δεν επιτρέπει τις δίκες χωρίς τη φυσική παρουσία του κατηγορουμένου (in absentia).

το οποίο μπορεί να ανανεωθεί. Αν και αυτή η δυνατότητα δεν φαίνεται να έχει συζητηθεί, οι συνέπειες της επικλήσεως του άρθρου 16 δεν μπορούν να προσδιοριστούν από τώρα, και αυτό διότι, μεταξύ των άλλων, θα έθετε υπό αμφισβήτηση κατά πόσον η παραπομπή βάσει του άρθρου 13β εξακολουθεί να ισχύει. Δεδομένου όμως ότι, όπως εξηγήθηκε πιο πάνω, η σημερινή αρμοδιότητα του ΔΠΔ θεμελιώνεται αποκλειστικά και μόνο επί της παραπομπής (η Λιβύη δεν έχει κυρώσει το Καταστατικό της Ρώμης και συνεπώς το ΔΠΔ δεν έχει πρωτογενή δικαιοδοσία), μια τέτοια εξέλιξη ενδεχομένως θα οδηγούσε ακόμη και στην κατάρρευση της όλης διαδικασίας.

Λαμβάνοντας υπόψιν ότι ο Σαΐφ αλ Ισλάμ είναι υπήκοος της Λιβύης και τα εγκλήματα που του αποδίδονται έχουν τελεστεί εντός της επικρατείας της Λιβύης και στρέφονταν κατά του πληθυσμού της Λιβύης, η κατ' αρχήν αρμοδιότητα των εθνικών δικαστηρίων προκύπτει αβίαστα. Με άλλα λόγια, αυτά έχουν την πρωταρχική αρμοδιότητα να τον δικάσουν, με την προϋπόθεση βέβαια να έχει προηγουμένως ασκηθεί εναντίον του ποινική δίωξη από τα αρμόδια κρατικά όργανα. Αυτή η έννοια της πρωταρχικής αρμοδιότητος των εθνικών δικαστηρίων αποτελεί μια από τις θεμελιώδεις προϋποθέσεις επί των οποίων έχει «κτιστεί» το οικοδόμημα του ΔΠΔ. Ειδικότερα, η λεγόμενη αρχή της συμπληρωματικότητος (complementarity), όπως έχει διατυπωθεί στο άρθρο 17 του Καταστατικού της Ρώμης, υπαγορεύει ότι το ΔΠΔ δεσμεύεται να αποφασίσει ότι μια υπόθεση ενώπιόν του θα κηρυχθεί απαράδεκτη όταν η ίδια υπόθεση ερευνάται ή δικάζεται από ένα κράτος το οποίο νομίμως έχει δικαιοδοσία επί των τελεσθέντων εγκλημάτων και εφόσον το εν λόγω κράτος αποδεδειγμένως είναι σε θέση να διεκπεραιώσει και να φέρει εις πέρας τα καθήκοντά του. Άλλως ειπείν, τα κράτη έχουν την πρωτογενή δικαιοδοσία να διερευνήσουν, να ασκήσουν δίωξη και να δικάσουν όσους φέρονται να έχουν τελέσει εγκλήματα πολέμου, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και γενοκτονία (η αντικειμενική υπόσταση μόνο αυτών των εγκλημάτων εμπίπτει στην αρμοδιότητα του ΔΠΔ) και σε περίπτωση που δεν είναι σε θέση να το πράξουν, το ΔΠΔ δύναται να παρέμβει και να πάρει την κατάσταση στα χέρια του. Και αυτό διότι ο κύριος λόγος της δημιουργίας του είναι η πρόληψη της ατιμωρησίας.

Η υπόθεση όμως του Σαΐφ αλ Ισλάμ είναι αρκετά διαφορετική, δεδομένου ότι η διερεύνηση των εγκληματικών πράξεων και η δίωξη που του ασκήθηκε για αυτά είχαν ολοκληρωθεί πολύ πριν συλληφθεί, ενώ κατά τη στιγμή της συλλήψεώς του ήδη εκκρεμούσε το ένταλμα συλλήψεως. Περαιτέρω, στην προαναφερθείσα Απόφαση 1970 (2011) το Συμβούλιο Ασφαλείας είχε διατάξει τις λιβυκές αρχές να συνεργαστούν πλήρως και να παράσχουν κάθε απαραίτητη βοήθεια στο ΔΠΔ. Αν και η υποχρέωση αυτή απευθυνόταν στο

καθεστώς Καντάφι, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι δεσμεύει το διάδοχο καθεστώς, δηλαδή το ΕΜΣ, και συνεπώς το ΕΜΣ οφείλει να συμμορφωθεί πλήρως και άμεσα με αυτήν. Ειδικότερα, το κράτος της Λιβύης, ως μέλος του ΟΗΕ, ήταν και εξακολουθεί να είναι υποχρεωμένο να εκπληρώσει αυτήν την υποχρέωση σύμφωνα με το άρθρο 25 του Καταστατικού των Ηνωμένων Εθνών. Θεωρητικά το Συμβούλιο Ασφαλείας θα μπορούσε να αναμειχθεί και να τροποποιήσει την υποχρέωση ή ακόμη και να την καταργήσει. Αλλά έως τότε, υπάρχουν βάσιμοι λόγοι να υποστηριχθεί ότι το ΕΜΣ οφείλει να εκτελέσει το ένταλμα σύλληψης και να παραδώσει (εκδώσει) τον Σαΐφ αλ Ισλάμ στην Χάγη.

Βεβαίως η παράδοση είναι μια πράξη διαδικαστική και διαφοροποιείται πλήρως από το κατά πόσον θα διεξαχθεί η δίκη του Σαΐφ αλ Ισλάμ. Και αυτό διότι η παράδοση συνιστά υποχρέωση του ΕΜΣ, ενώ η διεξαγωγή της δίκης προϋποθέτει ότι οι δικαστές θα έχουν πειστεί ότι πρέπει να λάβει χώρα. Με άλλα λόγια, η παράδοση είναι απαραίτητη για την δίκη⁹ αλλά η δίκη ενδεχομένως να μην πραγματοποιηθεί. Ήδη υπάρχει ένα σχετικό προηγούμενο, το οποίο αφορά τον Μπαχάρ Ιντρίς Αμπού Γκάρντα, έναν από τους ηγέτες των ενόπλων επαναστατών στο Νταρφούρ που πολεμούν κατά της κυβερνήσεως του Σουδάν. Ο Γκάρντα συγκαταλεγόταν στα άτομα κατά των οποίων το ΔΠΔ κίνησε την ποινική δίωξη για εγκλήματα πολέμου. Τον Ιανουάριο του 2010 το Πρώτο Προδικαστικό Τμήμα του ΔΠΔ αρνήθηκε να επικυρώσει το εναντίον του κατηγορητήριο και μάλιστα περιέγραψε τα προσκομισθέντα από τον εισαγγελέα αποδεικτικά μέσα ως «ανεπαρκή, αδύναμα και αναξιόπιστα».

Είναι αρκετά πιθανόν ότι ο ίδιος ο Σαΐφ αλ Ισλάμ θα επιθυμούσε την έκδοσή του στη Χάγη. Και αυτό διότι θα ανέμενε η εναντίον του διαδικασία να είναι πολύ περισσότερο αντικειμενική και θα προσέβλεπε στο να δικαστεί από ανεξάρτητους και αμερόληπτους δικαστές αντί από ένα εθνικό (και ενδεχομένως στρατιωτικό) δικαστήριο. Σε αυτήν την περίπτωση τίθεται το ερώτημα κατά πόσον η Λιβύη θα υποχρεούτο να τον εκδώσει. Με βάση τα όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω, η απάντηση θα ήταν θετική. Παρά ταύτα, θα πρέπει να επισημανθούν τα εξής. Πρώτον, δεδομένου ότι η Λιβύη δεν είναι συμβαλλόμενο κράτος στο ΔΠΔ και η εξουσία του ΔΠΔ στηρίζεται αποκλειστικά στην παραπομπή του Συμβουλίου Ασφαλείας, η διαδικασία θα αφορούσε μόνο εγκλήματα που φέρεται να έχει τελέσει μετά τη 15η Φεβρουαρίου 2011 και πριν από τη σύλληψή του. Για κάθε άλλη εγκληματική συμπεριφορά το ΔΠΔ δεν έχει δικαιοδοσία, σε αντίθεση φυσικά με τα δικαστήρια της Λιβύης.

Το δεύτερο ζήτημα αφορά τους λόγους για τους οποίους ο Σαΐφ αλ

Ισλάμ ενδεχομένως θα προτιμούσε να δικαστεί στη Χάγη. Τα πρωτεία του ΔΠΔ έναντι των εθνικών δικαστηρίων δεν αφορούν το κατά πόσον οι κατηγορούμενοι θα έχουν ή δεν θα έχουν δίκαιη δίκη (fair trial) αν δικαστούν από ένα κράτος που έχει θεμελιώσει τη δικαιοδοσία του επί αυτών. Πιο συγκεκριμένα, εδώ δεν πρόκειται για επιλογή μεταξύ δύο δικαστικών μηχανισμών. Το μόνο στοιχείο που τους ενώνει είναι η προαναφερθείσα αρχή της συμπληρωματικότητας. Συνεπώς, αν ο Σαΐφ αλ Ισλάμ δικαζόταν από ένα δικαστήριο της Λιβύης το οποίο δεν τηρεί ούτε τους πλέον θεμελιώδεις κανόνες, αυτό δεν θα μπορούσε να εγερθεί ως επιχείρημα ώστε να δικαστεί από το ΔΠΔ. Πράγματι οι εξουσίες του ΔΠΔ δεν περιλαμβάνουν την εκφορά γνώμης για την ποιότητα της ποινικής δικαιοσύνης που αποδίδεται από τα εθνικά δικαστήρια. Σε αυτές τις περιπτώσεις θα είχαν ενδεχομένως αρμοδιότητα άλλοι υπερεθνικοί φορείς (π.χ. εκείνοι που έχουν ταχθεί στην προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου), αλλά όχι το ΔΠΔ.

Η σύλληψη του Σαΐφ αλ Ισλάμ θέτει πολλές προκλήσεις για τη διεθνή ποινική δικαιοσύνη γενικά και για το ΔΠΔ ειδικότερα. Το πώς θα εξελιχθεί η εν λόγω υπόθεση δεν μπορεί να προσδιοριστεί από τώρα. Σε αντίθεση με τον εισαγγελέα, η θητεία του οποίου λήγει πολύ σύντομα και θα αντικατασταθεί από Αφρικανή, η στάση του αρμόδιου Προδικαστικού Τμήματος είναι σαφής: η διαδικασία θα προχωρήσει εκτός εάν το ΕΜΣ προβάλλει επιχειρήματα γιατί το ΔΠΔ δεν πρέπει να ασκήσει τη δικαιοδοσία του. ☞

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

ΤΙ ΕΦΕΡΕ ΤΗΝ ΑΡΑΒΙΚΗ ΑΝΟΙΞΗ; ΜΙΑ ΜΑΤΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΜΑΝΩΛΗ

Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μελέτη των αιτιών της λεγόμενης «αραβικής άνοιξης» εστιάζει κατά κύριο λόγο στις πολιτικές συνθήκες στο εσωτερικό των αραβικών χωρών δείχνοντας την πολυετή αυταρχική διακυβέρνηση και την καταπίεση ή και στέρηση βασικών πολιτικών και κοινωνικών ελευθεριών και δικαιωμάτων. Από μόνη της όμως αυτή η μονοδιάστατη ερμηνεία των γεγονότων που οδήγησαν στην αραβική εξέγερση δεν επαρκεί. Θα πρέπει κανείς να αναδείξει και τις ιδιαίτερες οικονομικές συνθήκες που έθρεψαν το κύμα δυσανεξίας προς τις κυρίαρχες πολιτικές ελίτ και τον τρόπο διακυβέρνησης πολλών κρατών στη Μέση Ανατολή και Βόρειο Αφρική (MENA) και έφεραν την ‘αραβική άνοιξη’ στα τέλη του 2010.

Πριν από την χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, οι αραβικές χώρες γνώρισαν σημαντικούς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης λόγω αυξημένων εισροών κεφαλαίων, ξένων επενδύσεων και εμβασμάτων, αύξησης του τουρισμού, αλλά και λόγω της αύξησης της τιμής του πετρελαίου. Παράλληλα, οι νεοφιλελεύθερες οικονομικές μεταρρυθμίσεις που υιοθέτησαν οι χώρες της περιοχής κυρίως μετά τη δεκαετία του 1990 όπως οι ιδιωτικοποιήσεις και η ενίσχυση της οικονομίας της αγοράς οδήγησαν στην αύξηση του ΑΕΠ και τη βελτίωση των δεικτών ανθρώπινης ανάπτυξης, όπως η πρόσβαση στην εκπαίδευση και η υγειονομική περίθαλψη. Ωστόσο, παρά τα θετικά βήματα ως προς τους μεμονωμένους οικονομικούς δείκτες, η επίτευξη μιας πιο δίκαιης κατανομής του εισοδήματος, καθώς και η καταπολέμηση της φτώχειας δεν ήταν επιτυχής. Οι ανοικτές αγορές δεν έφεραν και την πολυπόθητη πολιτική μεταρρύθμιση. Παρά τους θετικούς οικονομικούς δείκτες το μεγαλύτερο τμήμα της κοινωνίας παρέμενε εξαθλιωμένο, η άνιση κατανομή

του πλούτου ο οποίος ελεγχόταν συχνά από μια οικογενειακή-κομματική ολιγαρχία και τα υψηλά ποσοστά ανεργίας στους –μορφωμένους– νέους οδηγούσαν σε οικονομικό και κοινωνικό αποκλεισμό και έλλειψη προοπτικής για χιλιάδες νέους. Όλες αυτές οι συνθήκες αποτέλεσαν τα βασικά επαναστατικά συστατικά. Όπως αναφέρει η Μαριλένα Κοππά (2011) οι «επαναστατικοί καταλύτες ήταν θέμα συγκυρίας». Η μείωση των παραγγελιών στον βιομηχανικό τομέα λόγω της οικονομικής κρίσης στην Ευρώπη και της συνακόλουθης μείωσης της βιομηχανικής παραγωγής αύξησε περαιτέρω την ανεργία. Ταυτόχρονα η μείωση των εμβασμάτων αλλά και η περιστολή των μεταναστευτικών ροών προς την ΕΕ είτε λόγω της μεταναστευτικής πολιτικής της ΕΕ είτε λόγω της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008, ενέτειναν τις κοινωνικές πιέσεις στις tunησιακές πόλεις από όπου ξεκίνησε η αραβική αφύπνιση.

Η βασική αιτία για την αραβική αφύπνιση δεν ήταν, λοιπόν, άλλη από την κοινωνική και οικονομική ανισότητα αλλά και το νεποτισμό που κυριάρχησε στις εν λόγω χώρες τις τελευταίες δεκαετίες. Οι Camille Le Tallec, Olivier Tallès, Marie Verdier (2011) αναφέρουν επτά λόγους που οδήγησαν στο ξέσπασμα της οργής του αραβικού κόσμου: φθαρμένες εξουσίες, απεχθείς κληρονόμοι και μοναρχικές δυναστείες, νέοι χωρίς προοπτική, εξαθλίωση μιας μορφωμένης μεσαίας τάξης, ανισότητα και διαφθορά, έλλειψη βασικών ελευθεριών και τέλος τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Πολλοί αναλυτές έχουν επίσης σωστά εστιάσει στο χάσμα μεταξύ οικονομικού νεοφιλελευθερισμού και πολιτικού αυταρχισμού και νεποτισμού που σταδιακά οδήγησε σε κοινωνικές εντάσεις. Έτσι, μία πτυχή που συνέδραμε στις εξελίξεις είναι και τα προγράμματα δομικής προσαρμογής που σε πολλές οικονομίες (Τυνησία, Αίγυπτος και Λιβύη) ήρθαν να υποβαθμίσουν κυρίως την κατάσταση των μεσαίων τάξεων των πόλεων (εκείνων που ακριβώς έχουν πρόσβαση στην πληροφόρηση και στα κοινωνικά δίκτυα) απειλώντας να τις βουτήξουν ξανά στην φτώχεια (Ramonet 2011). Η αδυναμία των –διεφθαρμένων– καθεστώτων να υλοποιήσουν τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις υπέρ της κοινωνίας οδήγησαν σε συχνές διαδηλώσεις στην Αίγυπτο, την Αλγερία, την Τυνησία και το Μαρόκο για μεγάλο χρονικό διάστημα πριν την Αραβική Άνοιξη, που όπως επισημαίνει η Nadine Sika (2012: 22) ήταν κυρίως κοινωνικο-οικονομικού χαρακτήρα, και ήταν σε μεγάλο βαθμό αποκομμένες από τις πολιτικές διαδηλώσεις.¹

¹ Μεταξύ του 1998 και του 2004, η Αίγυπτος γνώρισε σχεδόν 1000 διαδηλώσεις και καθιστικές διαμαρτυρίες. Το Μαρόκο γνώρισε 945 διαμαρτυρίες συνδικαλιστικών οργανώσεων, ακτιβιστών και πολιτών που διαδήλωναν κατά της ανεργίας και των υψηλών

ΤΟ ΧΑΣΜΑ ΜΕΤΑΞΥ ΜΕΓΑΛΩΝ ΠΡΟΣΔΟΚΙΩΝ ΚΑΙ ΛΙΓΩΝ ΕΥΚΑΙΡΙΩΝ

Για να απαντήσουμε στο ερώτημα «Γιατί η αλλαγή συμβαίνει τώρα;» θα πρέπει να αντιληφθούμε την έννοια της σχετικής στέρησης: το χάσμα μεταξύ μεγάλων προσδοκιών και έλλειψης ευκαιριών. Οι συνθήκες για αλλαγή δεν δημιουργούνται μόνο σε συνθήκες απόλυτης φτώχειας και δεσποτισμού, αλλά όταν αρνητικές κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές τάσεις συγκλίνουν. Έτσι και το πιο προκλητικό δίλημμα για τον Αραβικό κόσμο δεν είναι η απόλυτη στέρηση αλλά η απουσία ευκαιριών σε σχέση με τις αυξανόμενες προσδοκίες (Taspinar 2011). Εξάλλου, οι χώρες αυτές συγκαταλέγονται στην πλειοψηφία τους στην κατηγορία των χωρών μεσαίου εισοδήματος, βρισκόμενες μάλιστα αρκετές στο τέλος της κατηγορίας. Η νέα δυναμική που αναπτύχθηκε με την ανάδυση μιας νέας μεσαίας τάξης αναδεικνύεται και από την πρόσφατη (πριν την κρίση) μεταβολή της θέσης ορισμένων χωρών του Αραβικού κόσμου στην κατάταξή τους με βάση τον Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης. Σύμφωνα λοιπόν με τον Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης (UNDP 2011) η Τυνησία, η Αίγυπτος και η Ιορδανία κατάφεραν να περάσουν στην κατηγορία των χωρών με υψηλή ανάπτυξη το 2010.

Οι οικονομικές ανισότητες και ο παράνομος πλουτισμός εξηγεί επίσης εν μέρει το κύμα των κινημάτων διαμαρτυρίας (Μανώλη 2012: 171-172). Το πετρέλαιο έφερε πλούτο σε μια μικρή (ευνοημένη) μερίδα του πληθυσμού στις πετρελαιοπαραγωγούς χώρες, αλλά μικρή οικονομική ανάπτυξη στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού εξακολουθεί να ζει κάτω από το όριο της απόλυτης φτώχειας του ΟΗΕ. Μάλιστα, πολλά από τα κράτη, βίωσαν την συρρίκνωση της αγοραστικής δύναμης των πολιτών τους μετά την από-αποικιοποίηση της δεκαετίας του 1950 και 1960. Τα εν λόγω καθεστώτα χαρακτηρίζονται από έντονες εισοδηματικές ανισότητες αλλά και διαφθορά αφού σύμφωνα με τους δείκτες και τις κατατάξεις που δημοσιεύει κάθε χρόνο η Διεθνής Διαφάνεια βρίσκονται κάτω από τον παγκόσμιο μέσο όρο. Σύμφωνα με το Διεθνή Δείκτη Αντίληψης της Διαφθοράς 2011, οι αραβικές χώρες είναι μεταξύ των χαμηλότερων στην παγκόσμια κατάταξη, με τη Σομαλία να έχει τη χειρότερη θέση (182η στις 182 χώρες), η Λιβύη στην 168η, η Υεμένη στην 164η, ο Λίβανος στην 134^η, η Αίγυπτος στην 118^η και η Συρία στην 129η. Σε έρευνα που διεξήχθη το 2005,

---

τιμών. Στην Αλγερία, εργατικά συνδικάτα διαμαρτυρήθηκαν ενάντια στις πολιτικές ιδιωτικοποίησης του καθεστώτος για το χαμηλό βιοτικό επίπεδο. Στην Τυνησία, μεγάλες διαδηλώσεις ξέσπασαν το 2008 έναντι εταιρείας εξόρυξης (Ottaway and Hamzawy, 2011).

το 70 % των ερωτηθέντων σε χώρες της περιοχής της MENA δήλωσε ότι η χώρα τους διοικείται προς όφελος μιας ισχυρής ολιγαρχίας (UNDP 2006). Η διαφθορά είναι «βαθιά ριζωμένη στην πολιτική υποδομή του κράτους ... οι θεσμοί του δημόσιου τομέα ... αναπτύσσονται ως αποτέλεσμα των σχετικά περιορισμένων δυνατοτήτων συμμετοχής των πολιτών» όπως αναφέρει η Διεθνής Διαφάνεια (Transparency International, 2011).

Δείκτες Οικονομικής και Κοινωνικής Ανάπτυξης
(Επιλεγμένες Χώρες της Μεσογείου)

Δείκτης	Αίγυπτος	Μαρόκο	Τυνησία	Αλγερία	Συρία
Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης (έτος 2010)	0,62	0,56	0,68	0,67	0,58
Κατά κεφαλή εισόδημα (PPP, 2010 \$)	5.889	4.628	7.979	8.320	4.760
Αύξηση του Πληθυσμού (2005-2010, %)	1,9	1,5	1,0	1,6	2,5
Δείκτης Αντίληψης της Διαφθοράς* (έτος 2010)	3,1	3,4	4,3	2,9	2,5

*Τα κράτη ταξινομούνται από το 0 (πλήρης διαφθορά) μέχρι το 10 (πλήρης διαφάνεια).

Πηγή: UNDP 2011, Transparency International 2010

Ανεργία

Οι οικονομίες των αραβικών χωρών στην πλειοψηφία τους δεν μπόρεσαν να δημιουργήσουν αρκετές θέσεις εργασίας για να ικανοποιήσουν την αυξανόμενη ζήτηση για εξειδικευμένη εργασία. Η έκταση του προβλήματος της ανεργίας είναι τέτοια που σύμφωνα με έκθεση του προγράμματος ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών για την ανθρώπινη ανάπτυξη στον αραβικό κόσμο χρειάζονται περίπου 51 εκατομμύρια νέες θέσεις εργασίας μέχρι το 2020 για να μειωθεί το πρόβλημα της ανεργίας στον αραβικό κόσμο (UNDP 2009). Ήδη πριν το ξέσπασμα της αραβικής αφύπνισης αναλυτές είχαν επισημάνει τις πιθανές επιπτώσεις της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης στις οικονομίες της Μεσογείου. Παρότι οι επιπτώσεις της παγκόσμιας κρίσης του 2008 ήταν περιορισμένες όσον αφορά τις αγορές κεφαλαίου, το χρηματιστήριο και τις τράπεζες στις χώρες MENA σε σχέση με άλλες οικονομίες ωστόσο τα αποτελέσματα στην ανεργία και τις άμεσες ξένες επενδύσεις (ΑΞΕ) δεν άργησαν να φανούν. Οι ΑΞΕ στην Αίγυπτο, την Ιορδανία και την Τυνησία μειώθηκαν κατά 44%, 64% και 75% αντίστοιχα το δεύτερο μισό του 2008 (Brach and Loewe 2010). Παρόλα αυτά, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι τα οικονομικά προβλήματα των χωρών του αραβικού

κόσμου οφείλονται κυρίως σε εσωτερικούς παράγοντες και λιγότερο στην παγκόσμια κρίση.

Μια έκθεση για τα οικονομικά των Αραβικών χωρών του 2004 (UN 2004) σημειώνει ότι «για κάθε άτομο που είχε μια θέση εργασίας στη δεκαετία του ογδόντα, υπήρχαν δύο νεοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας που έφθαναν σε ηλικία εργασίας. Μέχρι τα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας, αντιστοιχούσαν σχεδόν τέσσερις νεοεισερχόμενοι για κάθε εργαζόμενο. Για ένα μεγάλο μέρος των δύο δεκαετιών, οι πραγματικοί μισθοί του Αραβικού Μασρέκ είτε μειώθηκαν είτε έμειναν στάσιμοι, ενώ η προσφορά εργασίας συνέχισε να ξεπερνά τη ζήτηση εργασίας». Τα αίτια της ανεργίας δεν θα πρέπει όμως να αναζητηθούν μόνο στην αύξηση του πληθυσμού και τη δημογραφική μετάβαση (από το 1990, ο πληθυσμός μεταξύ 15-29 ετών αυξήθηκε κατά 50% στη Λιβύη και την Τυνησία, 65% στην Αίγυπτο και 125% στην Υεμένη) αλλά, κυρίως, στις οικονομικές πολιτικές που ακολουθήθηκαν. Ο συνδυασμός μάλιστα δημογραφικής πίεσης, υψηλότερων ποσοστών εκπαίδευσης και κλειστής αγοράς εργασίας δεν θα μπορούσε παρά να είναι εκρηκτικός. Όπως συχνά υποστηρίζεται είναι οι 'νέοι, μορφωμένοι και μη έχοντες εργασία' που αποτελούν φορείς επαναστατικών ιδεών και κινημάτων.

Στις αραβικές χώρες τα υψηλότερα ποσοστά εκπαίδευσης² δεν οδήγησαν σε υψηλότερα επίπεδα απασχόλησης, αντιθέτως, σήμαιναν λιγότερες ευκαιρίες απασχόλησης. Στην προ 'αραβικής άνοιξης' περίοδο, όσοι είχαν δευτεροβάθμια εκπαίδευση αποτελούσαν σχεδόν το 80 % των ανέργων στην Αίγυπτο, το 29,6 % στο Μαρόκο, το 37,8% στην Αλγερία και το 42% στην Τυνησία (World Bank 2008). Παράλληλα με τον εξαιρετικά μικρό ιδιωτικό τομέα, ο δημόσιος τομέας που ως τη δεκαετία του 1980 αποτέλεσε την βασική πηγή ζήτησης εργασίας (και εργαλείο υποστήριξης των καθεστώτων) άρχισε να συρρικνώνεται από τη δεκαετία του 1990 και η συμμετοχή του στην αγορά εργασίας μειώθηκε από το ένα τρίτο στο 15% (Assaad 2008). Ως τμήμα μιας πολιτικής προστατευτισμού, ο Μπεν Αλί και ο Χόσι Μουμπάρακ παρείχαν επιδοτήσεις σε εργαζόμενους μέσω προγραμμάτων όπως αυτό του Εθνικού Ταμείου Απασχόλησης της Τυνησίας (το οποίο παρείχε

---

² Τα ποσοστά αναλφαριθμισμού στην Τυνησία έφθασαν στο 25%, στην Αίγυπτο στο 30% και στη Λιβύη στο 10% ενώ είναι πιο χαμηλά στις ηλικίες κάτω των 24 ετών (Eurostat 2010). Τα ποσοστά αυτά θεωρούνται χαμηλά σε σχέση με άλλες κοινωνίες του αναπτυσσόμενου κόσμου. Η εγγραφή στα πανεπιστήμια την τελευταία δεκαετία, τριπλασιάστηκε στην Τυνησία, τετραπλασιάστηκε στην Αίγυπτο και δεκαπλασιάστηκε στη Λιβύη.

επαγγελματική κατάρτιση, συνέβαλε στη δημιουργία θέσεων εργασίας, και παρείχε δάνεια) και της πολιτικής της αιγυπτιακής κυβέρνησης για διασφάλιση εργασίας στους απόφοιτους πανεπιστημίων (Goldstone 2011). Αλλά αυτά τα δίκτυα ασφαλείας καταργήθηκαν σταδιακά μετά τη δεκαετία του 1990 με στόχο τη μείωση των δαπανών. Επιπλέον, η όποια πρόσβαση σε δημόσιες και ιδιωτικές θέσεις εργασίας ελεγχόταν αυστηρά από εκείνους που συνδέονται με το καθεστώς. Αυτό οδήγησε σε υψηλή ανεργία των νέων σε όλη τη Μέση Ανατολή. Κυρίως μεταξύ των νέων τα ποσοστά ανεργίας εκτινάχθηκαν στο 23%, από τα υψηλότερα στον κόσμο την περίοδο της έναρξης της ‘αραβικής άνοιξης’ (ILO 2010). Η ανεργία ανάμεσα στους μορφωμένους άλλωστε αυξήθηκε, έτσι στην Αίγυπτο, ήταν δέκα φορές υψηλότερη στους απόφοιτους πανεπιστημίων από ότι σε αυτούς με βασική εκπαίδευση. Σύμφωνα με εκτιμήσεις της Eurostat το 2008, η ανεργία μεταξύ των νέων στην Αλγερία ήταν 24%, στην Αίγυπτο 25%, στην Τυνησία 32%, στην Ιορδανία 35% και στη Λιβύη 22%.

Αστάθεια τιμών και πληθωρισμός

Σε μελέτη του ο Marc F. Bellemare (2011) χρησιμοποιώντας εμπειρικά στοιχεία από τον Ιανουάριο του 1990 έως και τον Ιανουάριο του 2011 έδειξε ότι η κλιμακούμενη προς τα πάνω διατίμηση των τροφίμων πράγματι οδηγεί στην αύξηση των πολιτικών αναταραχών (ενώ η αστάθεια των τιμών των τροφίμων συσχετίζεται με μείωση των πολιτικών αναταραχών). Λίγο πριν το ξέσπασμα της ‘αραβικής άνοιξης’ οι τιμές των τροφίμων και των βασικών προϊόντων είχαν αρχίσει να αυξάνονται. Αυτό είχε άμεσες αρνητικές επιδράσεις στο βιοτικό επίπεδο λόγω της αύξησης του πληθωρισμού αλλά στα μακροοικονομικά πολλών χωρών της νότιας Μεσογείου λόγω των κρατικών επιδοτήσεων. Έτσι οι κρατικές επιδοτήσεις οδήγησαν σε επιδείνωση του ισοζυγίου γενικής κυβέρνησης κατ’ εκτίμηση ακόμα και πάνω από το 2% του ΑΕΠ το 2008 (Albers and Peeters 2011).

Η αύξηση στις τιμές βασικών τροφίμων που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια στην παγκόσμια αγορά -όπως στο σάρι και το καλαμπόκι- έκανε ακόμα πιο δύσκολη την οριακή επιβίωση μεγάλης μερίδας του πληθυσμού και αποτέλεσε την αφορμή κοινωνικών εκρήξεων όπως στην Αλγερία και την Τυνησία. Γενικά η αύξηση της τιμής των βασικών τροφίμων φαίνεται να είναι αποτέλεσμα ενός συνδυασμού διαρθρωτικών και προσωρινών παραγόντων (Albers and Peeters 2011: 9). Με λίγα λόγια, η αύξηση του παγκόσμιου πληθυσμού, η αυξανόμενη ζήτηση για υψηλότερης «προστιθέμενης αξίας» τροφές (συμπεριλαμβανομένου του κρέατος και των γαλακτοκομι-

κών) στις αναδυόμενες οικονομίες καθώς και η ανάδυση εναλλακτικών αγορών (ιδίως για τα βιοκαύσιμα) όλα αυτά συνέβαλαν στην αύξηση της ζήτησης για γεωργικά προϊόντα ξεπερνώντας την αύξηση της παγκόσμιας προσφοράς. Σε αυτά θα πρέπει να προστεθεί η κερδοσκοπία, σε συνδυασμό με τις καταστροφές καλλιέργειών από καιρικά φαινόμενα που προκαλεί το φαινόμενο του θερμοκηπίου παράγοντες που προκαλούν σημαντικές στρεβλώσεις στην αγορά τροφίμων.

Οι οικονομίες της Βορείου Αφρικής και Μέσης Ανατολής χαρακτηρίζονται ως ανοικτές οικονομίες υπό την έννοια του υψηλού ποσοστού του εξωτερικού τους εμπορίου ως προς το εγχώριο προϊόν το οποίο κυμαίνεται σε ποσοστά του 66%. Αυτό τις κάνει ευάλωτες στις μεταβολές που σημειώνονται στο παγκόσμιο εμπόριο και ιδιαίτερα στις αλλαγές των τιμών βασικών αγαθών και πρώτων υλών λόγω ακριβώς της σύστασης του διεθνούς τους εμπορίου (Μανώλη 2012). Οι χώρες αυτές καλύπτουν το 50% των διατροφικών τους αναγκών με εισαγωγές ενώ οι εισαγωγές τροφίμων ανέρχονται περίπου στο 10% του συνόλου των εισαγωγών τους και σχεδόν όλες οι χώρες (π.χ. εξαίρεση είναι το Ισραήλ, η Μαυριτανία και το Μαρόκο) είναι καθαροί εισαγωγείς τροφίμων. Μάλιστα σε ορισμένες χώρες όπως στην Ιορδανία, η αξία των εισαγωγών τροφίμων φθάνει ακόμα και το 13 % του ΑΕΠ.³

Όταν οι τιμές πολλών εισαγόμενων τροφίμων αυξήθηκαν, αυτά έγιναν απρόσιτα σε μεγάλο τμήμα του πληθυσμού ενώ η κατάσταση επιδεινώθηκε από την αύξηση του πληθωρισμού όπου στην Αίγυπτο έφθασε στις παραμονές της εξέγερσης στο 18% από το 4% και στη Συρία στο 15% από το 2%.⁴ Κατά μέσο όρο, οι τιμές των τροφίμων παρουσίασαν σημαντική αύξηση ταχύτερη μάλιστα από την αύξηση του συνολικού πληθωρισμού από το τέλος του 2005 και έως τα μέσα του 2008. Κατά μέσο όρο ο πληθωρισμός των τιμών καταναλωτή στις χώρες της νοτίου Μεσογείου ήταν 3,4% τον Ιούλιο του 2007 και αυξήθηκε σχεδόν κατά 7 ποσοστιαίες μονάδες στο 10,0% τον Ιούλιο του 2008. Αυτό σε μεγάλο βαθμό προκλήθηκε από την απότομη αύξηση των τιμών των τροφίμων κατά 9% μονάδες, από 5,8% σε 14,8%, κατά τη διάρκεια ενός διαστήματος δώδεκα μηνών (Albers and Peeters 2011: 9).

³ Τα στοιχεία που αναφέρονται προέρχονται από την Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.

⁴ Στην Αλγερία μέσα σε λίγες ημέρες ένα κιλό ζάχαρης διπλασιάστηκε και πήγε περίπου στα 1,5 ευρώ (Βασιλοπούλου 2011). Εκτιμάται ότι τα τρόφιμα πωλούνται στην παγκόσμια αγορά 50% περισσότερο από το επίπεδο που θα καθόριζε ένα ελεύθερος μηχανισμός προσφοράς – ζήτησης.

Αυτό που θα πρέπει να επισημάνουμε είναι ότι αν και οι τιμές των τροφίμων όσο και η τιμή του πετρελαίου στην παγκόσμια αγορά άρχισε σταδιακά να υποχωρεί το 2009 δεν υπήρξε αντίστοιχη πτώση του πληθωρισμού στις χώρες της νότιας Μεσογείου.

Έτσι οι κοινωνικές εντάσεις που παρατηρήθηκαν σε πολλές χώρες της νότιας Μεσογείου κατά το διάστημα που προηγήθηκε της ‘αραβικής άνοιξης’ θεωρούνται ως μια από τις εξωτερικές επιδράσεις της περιορισμένης πρόσβασης σε τρόφιμα. Το 2008 πάνω από 60 εξεγέρσεις λόγω διατίμησης των τροφίμων συνέβησαν σε 30 χώρες σε όλο τον κόσμο. Μετά από μια μικρή και σύντομη πτώση των τιμών, οι ακόμη υψηλότερες τιμές στο τέλος του 2010 και στις αρχές του 2011 συνέπεσαν με νέες εξεγέρσεις (μεταξύ άλλων στη Μαυριτανία και την Ουγκάντα), καθώς και με μεγαλύτερες διαδηλώσεις που οδήγησαν στις πολιτικές αλλαγές στη Βόρεια Αφρική και τη Μέση Ανατολή και την Αραβική Άνοιξη. Μάλιστα σύμφωνα με έρευνα των Lagi, Bertrand και Yaneer Bar-Yam (2011), οι περισσότερες εξεγέρσεις λόγω έλλειψης τροφίμων γίνονται πάνω από ένα συγκεκριμένο όριο του δείκτη τιμών του Οργανισμού Τροφίμων και Γεωργίας του ΟΗΕ. Συγκεκριμένα, κάθε φορά που η τιμή των τροφίμων του αντίστοιχου δείκτη του ΟΗΕ, η οποία μετρά την μηνιαία μεταβολή στη μέση τιμή ενός «καλαθιού» βασικών ειδών διατροφής, ανεβαίνει πάνω από το 210, οι συνθήκες ωριμάζουν για κοινωνικές αναταραχές σε όλο τον κόσμο. Τα εμπειρικά στοιχεία από την έρευνα των Lagi, Bertrand και Yaneer Bar-Yam (2011) δείχνουν ότι τα γεγονότα στη Βόρεια Αφρική και τη Μέση Ανατολή συνδέονται άμεσα με την κλιμακούμενη διατίμηση των τροφίμων.

Μετανάστευση και εμβάσματα

Ένας άλλος μοχλός βαθύτερων κοινωνικών και οικονομικών αλλαγών που θα πρέπει να επισημάνουμε είναι αυτός της μετανάστευσης. Η μετανάστευση αποτελεί έναν από τους πιο σημαντικούς διαύλους αλλαγών λόγω των μεταβολών που επιφέρει στις κοινωνίες προέλευσης των μεταναστών, αλλαγές που δεν αφορούν μονάχα το οικογενειακό εισόδημα και την καταναλωτική συμπεριφορά λόγω εμβασμάτων αλλά έχουν μια κοινωνική και ευρύτερη ποιοτική χροιά. Οι κύριοι δικαιούχοι των εμβασμάτων είναι χαμηλότερες ή μεσαίου εισοδήματος χώρες, οι οποίες λαμβάνουν σχεδόν το ήμισυ του συνόλου των εμβασμάτων σε όλο τον κόσμο (Kapur and McHale 2003). Τα εμβάσματα αποτελούν το 5-6% του ΑΕΠ στην Αίγυπτο, την Τυνησία και την Υεμένη και το 20% στην Ιορδανία και τον Λίβανο και προέρχονται από μετανάστες εργάτες τόσο στην Ευρώπη (όπως στην περίπτωση

της Τυνησίας) όσο και στις χώρες του Κόλπου (όπως στην περίπτωση της Αιγύπτου).

Η μετανάστευση και τα εμβάσματα μπορούν να έχουν σοβαρές συνέπειες για την ταξική διάρθρωση και την εθνική διαστρωμάτωση σε μια χώρα προέλευσης μεταναστών. Παραδοσιακές κοινωνικές ιεραρχίες μπορούν να διαταραχθούν ριζικά αν σημαντικό ποσοστό πολιτών κατώτερου ή μεσαίου εισοδήματος καταφέρουν να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό και να αποκτήσουν πρόσβαση σε διεθνή εμβάσματα (de Haas 2007: 13). Για να διεξάγουμε βεβαίως συμπεράσματα ως προς τις συνέπειες των εμβασμάτων στην κοινωνική διαστρωμάτωση μιας χώρας και ιδιαίτερα στις (οικονομικές και κοινωνικές) ανισότητες θα πρέπει να μελετήσουμε προσεκτικά την ιστορική διαμόρφωση και εξέλιξη της συγκεκριμένη κοινωνικής διαστρωμάτωσης όπως μια πρόσφατη συγκριτική μελέτη γύρω από το θέμα έδειξε αναφορικά με την Κεντρική Αμερική, την Ανατολική Ευρώπη, τη Δυτική Αφρική και Νότια Ασία (Black et al. 2005)

Ιδωμένη στην κοινωνική της διάσταση, η μετανάστευση στις χώρες του Μεσογειακού νότου μετέβαλε την εσωτερική κοινωνική τους δομή και δημιούργησε μια ποιοτικά νέα μεσαία τάξη, η ανάδειξη της οποίας δεν προήλθε από τη μορφή εργασίας που ανέδειξε την μεσαία τάξη του προηγούμενου αιώνα στις δυτικές κοινωνίες. Τα εμβάσματα (και όχι αναγκαστικά η αμοιβή της εργασίας) αλλά και η κοινωνική δικτύωση που για πρώτη φορά εξαπλώνεται στον αραβικό κόσμο έθρεψαν μια νέα μεσαία τάξη η οποία θα διεκδικούσε μερίδιο στην διαχείριση του μέλλοντός της. Ταυτόχρονα η συνεχώς μεταβαλλόμενη τεχνολογία και η παγκοσμιοποίηση καταργώντας όλο και περισσότερο το είδος εργασίας που κάποτε συντηρούσε σε μεγάλο βαθμό τη μεσαία τάξη, οδήγησε την τελευταία σε αδιέξοδο καθώς είδε ότι οι ευκαιρίες για καλύτερη εργασία και κοινωνική ανέλιξη εκμηδενίζονταν σε ένα κλειστό και κοινωνικά άδικο σύστημα. Όπως λοιπόν, αναφέρει και ο de Haas (2007: 24) οι μετανάστες μπορούν να δημιουργήσουν ώθηση για πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις, εκδημοκρατισμό, διαφάνεια και χειραφέτηση των μειονοτικών ομάδων στα κράτη από τα οποία προέρχονται.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το παρόν κείμενο επιχειρήσει να καταδείξει ορισμένες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες οι οποίες πυροδότησαν την έκρηξη αντίδρασης στον αραβικό κόσμο τον χειμώνα του 2010-11. Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι οι κοινωνικό-οικονομικές μεταβολές που συντελέστηκαν στον αραβικό

κόσμο τις τελευταίες δύο δεκαετίες δημιούργησαν τη βάση για το αίτημα αλλαγής του πολιτικού τους συστήματος. Τι έφερε την 'Αραβική Άνοιξη'; Για να απαντηθεί αυτό το ερώτημα θα πρέπει να εστιάσουμε στην έννοια των προσδοκιών και της «σχετικής» (όχι απόλυτης) στέρησης. Η κοινωνική ανάπτυξη και η άνοδος του μορφωτικού επιπέδου που σημειώθηκε σε κάποια μέρη του αραβικού κόσμου με την παράλληλη φιλελευθεροποίηση της οικονομίας οδήγησαν σε αύξηση των προσδοκιών των πολιτών για ένα καλύτερο βιοτικό επίπεδο. Ωστόσο, οι μορφωμένοι νέοι της ανερχόμενης μεσαίας και μικρομεσαίας τάξης αποκλείονταν από την αγορά εργασίας και την όποια οικονομική κινητικότητα από τα καταπιεστικά καθεστώτα του νεποτισμού. Η αίσθηση του αποκλεισμού, ενδυναμώνεται από την ανεργία, την έλλειψη σεβασμού από τα απολυταρχικά καθεστώτα των χωρών τους και πάνω απ' όλα η αίσθηση ότι είναι πολίτες «δεύτερης κατηγορίας» σε παγκόσμιο επίπεδο. Αυτό αντανακλούν και τα συνθήματα στους δρόμους που είναι «αξιοπρέπεια, δικαιοσύνη και δουλειά».

Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι συνθήκες που περιγράφονται παραπάνω δεν επικρατούν σε κοινωνίες που απέχουν πολύ γεωγραφικά από την Ευρωπαϊκή Ένωση, την πλέον ανεπτυγμένη παγκόσμια οικονομική και κοινωνική δύναμη. Οι εισοδηματικές ανισότητες και οι αντίστοιχες ανισότητες ευκαιριών που παρουσιάζονται στις δύο πλευρές της Μεσογείου (αναπτυγμένου ευρωπαϊκού βορρά και αναπτυσσόμενου μεσογειακού νότου) σε συνδυασμό με τη δυνατότητα των πολιτών να «δουν τη συμβαίνει στην άλλη πλευρά» διαμέσου των μέσων κοινωνικής δικτύωσης έπαιξαν το δικό τους ρόλο. Εξάλλου, ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) στη μεταρρύθμιση των οικονομιών των Μεσογειακών της εταιρών κυρίως μέσω της Ευρωμεσογειακής Συνεργασίας (ΕΜΣ) υπήρξε σημαντικός στην προώθηση οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Ωστόσο, πλήθος προβλημάτων κυρίως στο εσωτερικό των τρίτων μεσογειακών χωρών (όπως προστατευτισμός, διαφθορά, μη ανταγωνιστικές εγχώριες επιχειρήσεις, γραφειοκρατία, απουσία πολιτικής θέλησης για πραγματικές μεταρρυθμίσεις) σήμαναν και την ουσιαστική αποτυχία του οικονομικού πυλώνα της ΕΜΣ που είχε ως απώτερο σκοπό τη δημιουργία μιας ζώνης ευημερίας στην ευρωπαϊκή γειτονιά.

Δύο χρόνια μετά την έναρξη της αραβικής αφύπνισης διαπιστώνεται ότι η εξέλιξή της ποικίλει σε κάθε χώρα. Όπως ήταν αναμενόμενο, η αστάθεια και η μετάβαση στον αραβικό κόσμο θα διαρκέσει για πολλά χρόνια και θα έχει διαφορετικό ρυθμό, ένταση και βαθμό επιτυχίας σε κάθε κράτος. Δύο από τους βασικούς παράγοντες που εξηγούν εξάλλου την πολύ διαφορετική, από χώρα σε χώρα, εξέλιξη των πραγμάτων εντοπίζονται στο ρόλο του στρατού και στο βάθος των φυλετικών ρηγμάτων εντός των κοινωνιών. Στην

Αίγυπτο και την Τυνησία που έχουν ισχυρή εθνική συνοχή και οργανωμένο στρατό, ο στρατός επέλεξε να απομακρύνει τον πρόεδρο για να σώσει, έστω με οριακές αλλαγές, το καθεστώς (και τα δικά του προνόμια). Στη Λιβύη και την Υεμένη που χαρακτηρίζονται από φυλετικές και τοπικιστικές αντιθέσεις, αντίθετα προκλήθηκε εμφύλιος πόλεμος οδηγώντας μάλιστα και στην άμεση, στρατιωτική εμπλοκή της διεθνούς κοινότητας στη Λιβύη που οδήγησε στην ήττα και τον θάνατο του Μουαμάρ Καντάφι. Στη Συρία η εξέγερση που ξεκίνησε τον Μάρτιο του 2011 έχει προσλάβει τη μορφή μιας μακροχρόνιας εμφύλιας σύρραξης στη βάση σεκταριστικών διαφορών με ευρύτερες συνέπειες για την περιφερειακή σταθερότητα στη Μέση Ανατολή ενώ ενδέχεται να εμπλέξει και ξένες δυνάμεις.

Είναι βέβαιο ότι θα περάσει πολύς καιρός έως ότου να καταλαγιάσει το κύμα των εξεγέρσεων και να παγιωθούν οι νέες συνθήκες. Η ανατροπή των προηγούμενων καθεστώτων στην Τυνησία, τη Λιβύη και την Αίγυπτο, εκφράζει την απαίτηση για τη δημοκρατική συμμετοχή των πολιτών στην νομή του πλούτου και της εξουσίας ωστόσο οι προκλήσεις και τα προβλήματα που τα προηγούμενα καθεστάτα «έκρυβαν» παραμένουν: εκρηκτικές κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες και κυρίως προβλήματα χρηστής διακυβέρνησης και θεσμών. Όπως αναφέρει ο Minchev (2011) κάνοντας σύγκριση μεταξύ ‘αραβικής άνοιξης’ και έγχρωμων επαναστάσεων (όπως στην Ουκρανία το 2003 και στη Γεωργία το 2004) η επιτυχία των νέων ηγεσιών να προωθήσουν έναν ισορροπημένο εκσυγχρονισμό στις αραβικές κοινωνίες θα καθορίσει και την ποιότητα της διακυβέρνησης (πολιτικής και οικονομικής) που θα προκύψει. Το ζητούμενο λοιπόν για την επόμενη ημέρα της αραβικής αφύπνισης είναι το κατά πόσο αυτή θα οδηγήσει σε απλή αλλαγή ηγεσιών ή θα σημάνει την αρχή του ουσιαστικού εκσυγχρονισμού των κοινωνιών του Μεσογειακού νότου και μιας νέας μορφής διακυβέρνησης που να ενδυναμώνει τις κοινωνίες αυτές έναντι των εγχώριων και παγκόσμιων προκλήσεων που δέχονται.

ΠΗΓΕΣ

Ελληνόγλωσσες

- Βασιλοπούλου, Κορίνα (2011), «Εξέγερση για ένα πιάτο φαΐ», *Ελευθεροτυπία*, 16 Ιανουαρίου
- Λιναΐος, Μάρκελλος (2012), «Πώς η εξέγερση στη Συρία μετατρέπεται σε εμφύλιο πόλεμο: Εσωτερικοί και εξωτερικοί δρώντες σε ένα πολυσύνθετο σκηνικό», *Foreign Affairs*, ελληνική έκδοση, 5 Οκτωβρίου. Διαθέσιμο στο <http://foreignaffairs.gr/articles/68981/markellos-linaios/pos-i-eksegersi-sti-syria-metatrepetai>

- se-emfylio-polemo [πρόσβαση: 20 Ιουνίου 2013]
- Κοππά, Μαριλένα (2011), «Η εξέγερση της Τυνησίας», *Το Έθνος*, 27 Ιανουαρίου
- Μανώλη, Παναγιώτα (2012), «Η οικονομική χροιά της αραβικής αφύπνισης», Ειδικό Αφιέρωμα «Η Μεσόγειος και ο κόσμος χθες και σήμερα», επιμ. Κ. Μαγκαλιβέρας, Σ. Ντάλης, Γ. Σακκάς, *Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική*, τεύχος 24, Νοέμβριος/ Δεκέμβριος 2011- Ιανουάριος/Φεβρουάριος 2012, σελ. 167-176
- Ramonet, Ignacio (2011), «Πέντε αιτίες για την εξέγερση των Αράβων», *Ελευθεροτυπία*, 13 Μαρτίου

Ξενόγλωσσες

- Albers, Ronald and Marga Peeters (2011), *Food and Energy Prices, Government Subsidies and Fiscal Balances in Southern Mediterranean Countries*, Economic Papers 437, European Commission, Brussels
- Assaad, Ragui (2008), 'Unemployment and Youth Insertion in the Labour Market in Egypt', in Hanaa Kheir-El-Din (ed.), *The Egyptian Economy: Current Challenges and Future Prospects*, The American University in Cairo Press, Cairo, pp. 133-178.
- Bellemare, Marc F. (2011), 'Rising Food Prices, Food Price Volatility, and Political Unrest', MPRA Paper No. 31888, Duke University
- Black, R., C. Natali and J. Skinner (2005), *Migration and Inequality*, World Bank, Washington DC
- Brach, Juliane and Markus Loewe (2010), 'The Global Financial Crisis and the Arab World: Impact, Reactions and Consequences', *Mediterranean Politics*, 15: 1, pp. 45 -71
- Camille Le Tallec, Olivier Tallès, Marie Verdier (2011), 'Les sept raisons de la colère du monde arabe', *La Croix*, 21 Φεβρουαρίου. Διαθέσιμο στο http://www.la-croix.com/Actualite/S-informer/Monde/Les-sept-raisons-de-la-colere-du-monde-arabe-_NG_-2011-02-21-563835 [πρόσβαση: 1 Ιουνίου 2011]
- de Haas, Hein (2007). 'Remittances, Migration and Social Development A Conceptual Review of the Literature', no. 34, United Nations Research Institute for Social Development, October
- Eurostat (2010), *Pocketbook on Euro-Mediterranean Statistics*, Luxembourg. Διαθέσιμο στο http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-32-10-359/EN/KS-32-10-359-EN.PDF [πρόσβαση: 7 Σεπτεμβρίου 2011]
- Goldstone, Jack A. (2011), 'Understanding the Revolutions of 2011: Weakness and Resilience in Middle Eastern Autocracies', *Foreign Affairs*, 90:3, May/June, pp. 8-16
- Lagi, Marco, Karla Z. Bertrand and Yaneer Bar-Yam (2011), *The Food Crises and Political Instability in North Africa and the Middle East*, New England Complex Systems Institute, Cambridge
- ILO (2010), *Global Economic Trends of Youth: Special Issue on the Impact of Glob-*

- al Economic Crisis on Youth*, ILO, Geneva, Διαθέσιμο στο <http://www.ilo.org>. [πρόσβαση: 1 Αυγούστου 2013]
- Kapur, Devesh and J. McHale (2003), 'Migration's new payoff', *Foreign Policy*, 139, November/December, pp. 49–57.
- Minchev, Ognyan (2011), 'Modernization: The Forgotten Strategy of Social Transformation Post-Communist Lessons for the Arab Revolutions', German Marshall Fund of the United States, Washington DC, 24 August
- Ottaway, Marina and Amr Hamzawy (2011), 'Protest Movements and Political Change in the Arab World', Policy Outlook, Carnegie Endowment for International Peace Διαθέσιμο στο <http://carnegieendowment.org/publications/?fa=view&id=42394> [πρόσβαση: 4 Μαρτίου 2013].
- Sika, Nadine (2012), *The Political Economy of Arab Uprisings*, 10, European Institute of the Mediterranean, EuroMESCO
- Ταşπınar, Φımer (2011), 'Change in the Arab World: Why Now?', *Today's Zaman*, 21 February
- UNDP (2011), *Human Development Report 2011. Sustainability and Equity: A Better Future for All*, UNDP, New York
- UNDP (2009), *Arab Human Development Report 2009: Challenges to Human Security in the Arab Countries*, UNDP, New York
- UNDP (2006), *Arab Human Development Report 2005*, UNDP, New York
- United Nations (2004), *Analysis of Performances and Assessment of Growth and Productivity in the ESCWA Region*, UN, New York
- World Bank (2008), *The Road Not Traveled: Education Reform in the Middle East and North Africa*, MENA Development Report, The World Bank, Washington DC

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΤΟ ΙΡΑΚ:
ΜΙΑ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

ΣΩΤΗΡΗΣ ΝΤΑΛΗΣ

Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Στις 15 Δεκεμβρίου του 2011, υπεστάλη για τελευταία φορά η αμερικανική στρατιωτική σημαία στη Βαγδάτη, σηματοδοτώντας την επίσημη λήξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων των ΗΠΑ στο Ιράκ ύστερα από εννέα χρόνια.

Περισσότεροι από 1,5 εκατομμύριο Αμερικανοί υπηρέτησαν στο Ιράκ μετά το 2003. Ο πόλεμος των εννέα χρόνων, κόστισε τη ζωή σε 100.000 Ιρακινούς και 4.500 Αμερικανούς, ενώ το οικονομικό κόστος του, ξεπέρασε το 1 τρις. δολάρια για τις ΗΠΑ.¹

Σήμερα στη μαρτυρική πόλη Φαλούτζα του Ιράκ, θέατρο πολλών συγκρούσεων, στους μινιερέδες που κάποτε κρύβονταν ελεύθεροι σκοπευτές, τώρα ανεβαίνουν οι ιμάμηδες για το κήρυγμα. Η Φαλούτζα παραμένει εγκλωβισμένη ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν. Όσο για τα σημάδια από τις σφοδρές μάχες θα υπάρχουν για χρόνια στα κτίρια και στις ψυχές των κατοίκων της μαρτυρικής πόλης.²

Η αποχώρηση των Αμερικανών αφήνει πίσω μια χώρα πολιτικά ασταθή, ολοένα και πιο ευμετάβλητη, που κινδυνεύει να διολισθήσει σε μια νέα μορφή εμφυλίου πολέμου όπως την περίοδο 2006-2007, σημείωνε ο Ρέινταρ Βίσερ, ερευνητής στο Νορβηγικό Ινστιτούτο Διεθνών Υποθέσεων και υπογράμμισε πως το λάθος των ΗΠΑ ξεκινά το 2003, όταν έδωσαν έμφαση

---

¹ «Υποστολή σημαίας ΗΠΑ στο Ιράκ», στην εφημερίδα *Η Καθημερινή* της 16ης Δεκεμβρίου 2011.

² Βλέπε σχετικά το εξαιρετικό ρεπορτάζ του Jack Healy, «At Iraq War's End, Wounds Are Still Fresh for Falluja», στους *The New York Times* της 15ης Δεκεμβρίου 2011 και «U.S.Marks End to 9 –Year War, Leaving an Uncertain Iraq», *The New York Times* της 16^{ης} Δεκεμβρίου 2011.

στην αναλογική εκπροσώπηση εθνοτήτων και δογμάτων, και όχι στην εθνική ενότητα και τον μετριοπαθή ισλαμισμό.³ Το ενδιαφέρον είναι πως οι ίδιοι οι Ιρακινοί στράφηκαν εναντίον αυτού του συστήματος και μετά τον εμφύλιο του 2006-2007, ανακάλυψαν εκ νέου τον εθνικισμό. Από το 2009 και μετά την ανάδυση Νούρι Καμάλ αλ Μαλίκι ως εθνικού ηγέτη πέραν των διαχωριστικών γραμμών, οι σιίτες ισλαμιστές που είχαν περιθωριοποιηθεί, άρχισαν να ανασυγκροτούνται μέσω Τεχεράνης με στόχο μια αμιγώς σιιτική συμμαχία που θα απορροφούσε στο τέλος και τον Μαλίκι. Ο Μαλίκι δεν μπορούσε πλέον να προσφέρει στις αμερικανικές δυνάμεις εγγυήσεις όσον αφορούσε στην παραμονή τους πέραν του 2011, επειδή ενέδωσε στους σκληροπυρηνικούς σιίτες.⁴

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΗ ΔΙΕΘΝΗ ΣΥΝΑΙΝΕΣΗ

Μετά την 11η Σεπτεμβρίου του 2001, οι ΗΠΑ, έχοντας στο πλευρό τους ολόκληρο τον δυτικό κόσμο κι ένα μεγάλο μέρος του μουσουλμανικού κόσμου, μπορούσαν να εξαγγείλουν μια αμερικανική εξωτερική πολιτική για τον 21ο αιώνα, μια πολιτική που όχι μόνο θα προσαρμόζε τον στρατιωτικό σχεδιασμό, τις επιχειρήσεις των μυστικών υπηρεσιών και τα αμυντικά συστήματα στην απειλή των δικτύων τρομοκρατών, αλλά και θα οικοδομούσε μια νέα διεθνή συναίνεση απέναντι στις διεθνείς απειλές.⁵

Αυτή η σύγχρονη εξωτερική πολιτική για τον 21ο αιώνα δεν ήρθε ποτέ. Αντιθέτως, η «αυτοκρατορία του κακού» της εποχής του Ρίγκαν έγινε «ο άξονας του κακού». Και η ερμηνεία του δόγματος Μονρό από τον Ρούσβελτ, «η θεώρηση ότι είχαμε το δικαίωμα να απομακρύνουμε για προληπτικούς λόγους όποια κυβέρνηση δεν μας άρεσε, έγινε το δόγμα Μπους, με τη μόνη διαφορά ότι εκτεινόταν σε ολόκληρο τον κόσμο. Το μόνο που χρειαζόταν κατά τον Μπους ήταν τα αμερικανικά πυρά, η αμερικανική αποφασιστικότητα και ένας συνασπισμός προθύμων», έγραφε ο Μπαράκ Ομπάμα στο βιβλίο του *Τολμώ να ελπίζω*.⁶

Τα δυο τελευταία χρόνια της διακυβέρνησης Μπους, αμφότεροι οι «απελευθερωτικοί» πόλεμοι⁷ του Μπους πήγαιναν από το κακό στο χειρότερο,

³ Reidar Visser, «An Unstable Divided Land», στην εφημερίδα *The New York Times* της 16^{ης} Δεκεμβρίου 2011.

⁴ Reidar Visser, στο ίδιο.

⁵ Πολύ εύστοχα το περιγράφει ο Μπαράκ Ομπάμα στο βιβλίο του, *Τολμώ να ελπίζω. Σκέψεις για την ανάκτηση του αμερικανικού ονείρου*, Αθήνα: Πόλις, 2007, σ. 377.

⁶ Μπαράκ Ομπάμα ό.π., σ. 377

⁷ Για την 11η Σεπτεμβρίου 2001 και τους πολέμους στο Αφγανιστάν και στο Ιράκ

καθώς σχεδόν 200.000 Αμερικανοί στρατιωτικοί δεν μπορούσαν να καταπνίξουν την ιρακινή αντίσταση ύστερα από έξι χρόνια κατοχής, ενώ στο Αφγανιστάν, οι Ταλιμπάν είχαν ανακτήσει μεγάλο μέρος της χώρας περιορίζοντας τις δυνάμεις του ΝΑΤΟ στην πρωτεύουσα Καμπούλ και σε μερικούς ακόμη θυλάκους.

Η εισβολή στο Ιράκ το 2003, «ήταν μια στρατηγική και ανθρωπιστική καταστροφή. Ανεξάρτητα από τις διάφορες αιτιολογίες που προέβλεπαν οι ΗΠΑ και οι σύμμαχοί τους για να ξεκινήσουν τον πόλεμο τον Μάρτιο του 2003, η πραγματική έκβαση των πραγμάτων δυστυχώς διέψευσε τις αφελώς και ανεύθυνα αισιόδοξες προ του πολέμου προβλέψεις στους περισσότερους τομείς, εάν όχι σε όλους», σημειώνει η ευρωβουλευτής Άννα Μαρία Γκόμες στο κείμενό της «*Ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ανοικτοδόμηση του Ιράκ. Διδάγματα από τα σφάλματα*», που περιλαμβάνεται στο συλλογικό έργο, *Από τον Μπους στον Ομπάμα. Η διεθνής πολιτική σε έναν κόσμο που αλλάζει*.⁸

Από στρατηγική άποψη, η εισβολή διακύβευσε την ενότητα του Ιράκ, δημιούργησε ένα τεράστιο πεδίο εκπαίδευσης τρομοκρατικών οργανώσεων (κυρίως της Αλ Κάιντα), σε κλίμακα συγκρίσιμη μόνο με το Αφγανιστάν των δεκαετιών 1980 και 1990, ήρε δε έναν από τους κυριότερους φραγμούς στις βλέψεις του Ιράν για περιφερειακή ηγεμονία, λειτούργησε ως πηγή έμπνευσης για την εξτρεμιστική ισλαμιστική ρητορεία, και πιθανώς πράξη, σε παγκόσμια κλίμακα και, ίσως το σημαντικότερο, αποδυνάμωσε την ικανότητα των δημοκρατικών κινημάτων στη Μέση Ανατολή να προωθήσουν ειρηνικές, σταδιακές και βιώσιμες πολιτικές και οικονομικές αλλαγές στις αντίστοιχες χώρες τους.

Σε ανθρωπιστικό επίπεδο, η έκβαση της εισβολής του 2003⁹ στο Ιράκ είναι ακόμη πιο αμφισβητήσιμη. Σύμφωνα με την Άννα Μαρία Γκόμες, σημαντικότερη από τα μακάβρια αριθμητικά στοιχεία είναι η παραδοχή ότι ο

από την πλούσια βιβλιογραφία βλέπε μεταξύ άλλων τα δυο βιβλία του Bob Woodward, *Ο Μπους πάει στον πόλεμο*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2002. Bob Woodward, *Το σχέδιο επίθεσης. Πώς οργανώθηκε ο πόλεμος στο Ιράκ*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2004.

⁸ Σωτήρης Ντάλης (επιμ.), *Από τον Μπους στον Ομπάμα. Η διεθνής πολιτική σε έναν κόσμο που αλλάζει*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2010, σ. 585-592.

⁹ Σύμφωνα με έκθεση του ιρακινού υπουργείου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 2009, υπήρξαν περισσότεροι από 85.000 νεκροί και 150.000 τραυματίες την περίοδο 2004-2008. Βλέπε σχετικά, «La guerre a fait plus de 85.000 morts entre 2004 et 2008 en Irak», www.nouvelobs.com, της 15ης Οκτωβρίου 2009. Επίσης το συλλογικό έργο, Jonathan Moore (s.l.d.), *Des Choix Difficiles. Les dilemmes moraux de l'humanitaire*, Paris: Gallimard, 2009.

πόλεμος του 2003, καθώς και το χάος και η βία που τον διαδέχθηκαν, επιβάρυναν σημαντικά το συλλογικό τραύμα μιας κοινωνίας που ήδη υπέφερε από τις συνέπειες δεκαετιών πολέμου, δικτατορίας και κυρώσεων.¹⁰

Αν η Ιστορία αποτελεί οδηγό, τότε αυτό που μπορούμε να συμπεράνουμε από τις επιθέσεις αυτοκτονίας με εκατοντάδες θύματα στην Βαγδάτη και σε άλλες πόλεις, είναι ότι ο πόλεμος δεν πλησιάζει στο τέλος του. Αντίθετα με όσα λέγονται ή γράφονται, η νίκη δεν είναι κοντά και είναι χιμαιρική η αντίληψη ότι η αύξηση του αριθμού των στρατευμάτων ήταν μια σπουδαία, αποφασιστικής σημασίας στρατηγική απόφαση η οποία έθεσε τις βάσεις της συμφιλίωσης σε πολιτικό επίπεδο, υπογράμμισε ο Αμερικανός συνταγματάρχης Τζιάν Τζεντίλε τον Οκτώβριο του 2009.¹¹ Η ικανότητα και η θέληση που δείχνουν οι αντάρτικες ομάδες στο Ιράκ να πραγματοποιούν βομβιστικές επιθέσεις διαψεύδουν την άποψη ότι η τακτική των ΗΠΑ τελεσφόρησε και έθεσε τέλος στη βία. Αυτό το ιστορικό προηγούμενο θα πρέπει να καθοδηγεί τις αποφάσεις των ΗΠΑ και στο Αφγανιστάν,¹² υποστήριζε ο Αμερικανός στρατιωτικός και μας θύμιζε πως η άποψη ότι με την αύξηση των στρατιωτικών δυνάμεων το 2009 και την αντικατάσταση των στρατηγών με άλλους καλύτερους μπορεί να κατασταλεί μια πολυμέτωπη εξέγερση στο πλαίσιο ενός εμφυλίου πολέμου δεν βασίζεται σε μια ειλικρινή ανάγνωση της Ιστορίας.

¹⁰ Για τον Μπαράκ Ομπάμα ο πόλεμος στο Ιράκ έχει τελειώσει. Η πολιτική πίεση να ολοκληρωθεί η αποχώρηση του αμερικανικού στρατού ήταν πολύ μεγάλη. Όπως σημείωσε ο δημοσιογράφος Oliver August, η αποχώρηση θα ολοκληρωθεί και οι οικονομικές συνέπειες από την αποχώρηση των στρατιωτικών δυνάμεων θα είναι σημαντικές, γιατί ο αμερικανικός στρατός δαπανούσε δισεκατομμύρια δολάρια ενεργητώντας τους πάντες. Oliver August, «Η έξοδος από το Ιράκ είναι πιο δύσκολη από την είσοδο», στην εφημερίδα *To Βήμα* (αναδημοσίευση από τους Times) της 27ης Σεπτεμβρίου 2009.

¹¹ Gian Gentile, «Chimera of Victory», στην εφημερίδα *The New York Times* της 31ης Οκτωβρίου 2009. Ο Τζιάν Τζεντίλε είναι συνταγματάρχης του στρατού ξηράς των ΗΠΑ και επικεφαλής του Προγράμματος Στρατιωτικής Ιστορίας της Στρατιωτικής Ακαδημίας των ΗΠΑ.

¹² Ο αναλυτής της *Washington Post*, David Ignatius, σημείωνε πως τους τελευταίους μήνες του 2009, είχαν αποκρουσταλωθεί δυο αντικρουόμενες απόψεις στην Ουάσινγκτον, σχετικά με τον πόλεμο στο Αφγανιστάν. Από τη μια πλευρά έβρισκε κανείς εκείνους που υποστήριζαν ότι πρέπει να κλιμακωθούν οι επιχειρήσεις εναντίον των Ταλιμπάν. Από την άλλη, υπήρχαν εκείνοι που υποστήριζαν μια πιο περιορισμένη εμπλοκή, η οποία θα επικεντρωνόταν στον εντοπισμό και την εξόντωση των στελεχών της Αλ Κάιντα. Σύμφωνα με τον Ignatius, το παραπάνω δίλημμα ήταν αποπροσανατολιστικό γιατί οι αμερικανικές δυνάμεις έκαναν και τα δυο και μάλιστα όλο και πιο αποτελεσματικά. David Ignatius, «The real Afghan strategy: will Obama give it a chance?», στην εφημερίδα *Washington Post* της 1ης Νοεμβρίου 2009.

Ο Χανς Μοργκενθάου, ένας από τους κορυφαίους διανοητές της σχολής του ρεαλισμού στον 20ό αιώνα, είχε υποστηρίξει ότι οι ΗΠΑ δεν πρέπει ποτέ να εμπλακούν σε έναν παρατεταμένο χειρσαίο πόλεμο στην ηπειρωτική Ασία, μας θυμίζει ο καθηγητής Θεόδωρος Κουλουμπής,¹³ υπογραμμίζοντας εύστοχα πως η κυβέρνηση Ομπάμα έχει κληρονομήσει το βαρύ φορτίο απεργλωβισμού από τα υπάρχοντα και από δυνητικά μέτωπα (π.χ. Ιράν και Πακιστάν) στην καρδιά της Νότιας Ασίας, χωρίς η απαγκίστρωσή της να θεωρηθεί άτακτη υποχώρηση όπως στην περίπτωση του Βιετνάμ.

Πριν εκλεγεί στην προεδρία, ο Ομπάμα περιέγραφε τον εαυτό του ως λευκή οθόνη πάνω στην οποία οι άνθρωποι διαφόρων πολιτικών πεποιθήσεων μπορούν να προβάλουν τις δικές τους απόψεις.¹⁴ Ένα χρόνο μετά την εκλογή του έδινε σκληρές πολιτικές μάχες για να περάσει η μεταρρύθμιση του συστήματος υγειονομικής περίθαλψης κι ενώ δεχόταν καθημερινές λυσσαλέες επιθέσεις από ακροδεξιούς τηλεοπτικούς σχολιαστές.¹⁵ Ο Μπαράκ Ομπάμα παραμένει και σήμερα μια κορυφαία πολιτική προσωπικότητα, ικανή να υπερκεράσει τον φυλετικό κομματικό και ιδεολογικό διχασμό της χώρας του.

Μετά την εκλογή Ομπάμα, στα θέματα διεθνούς πολιτικής καλλιεργήθηκαν υψηλές προσδοκίες, οι οποίες δεν ήταν δυνατόν να ικανοποιηθούν τόσο σύντομα και μάλιστα σε πολύ δύσκολες συγκυρίες. Στην ατζέντα των διατλαντικών σχέσεων, Ευρωπαίοι και Αμερικανοί δεν συμφωνούν σε αρκετά σημεία στην πολιτική που πρέπει να ακολουθηθεί στο Αφγανιστάν, στη Μέση Ανατολή, στο Ιράν και τις κλιματικές αλλαγές. Πολλοί Ευρωπαίοι υποστηρίζουν ότι ο Ομπάμα δεν έχει απομακρυνθεί εντελώς από τις πολιτικές του Μπους, ενώ κάποιοι Αμερικανοί πιστεύουν ότι οι Ευρωπαίοι είναι πολύ παθητικοί και απλώς παρακολουθούν την προσπάθεια του Ομπάμα να επιλύσει δύσκολα προβλήματα, όπως αυτά του Αφγανιστάν και του Γκουαντάναμο, χωρίς να προσφέρουν ουσιαστική βοήθεια. Αυτό είναι επικίνδυνο γιατί καμία από τις δύο πλευρές δεν πρέπει να μπει στη «δίνη της αμοιβαίας απογοήτευσης».¹⁶

Εδώ, αξίζει να σταθεί κανείς σε σχετική έκθεση που παρουσίασε το

¹³ Θεόδωρος Κουλουμπής, «Το “δόγμα Ομπάμα”», στην εφημερίδα *Η Καθημερινή* της 8ης Νοεμβρίου 2009.

¹⁴ Μπαράκ Ομπάμα, *Τολμώ να ελπίζω*, Αθήνα: Πόλις 2007.

¹⁵ Keith Richburg, «A year on, has Barack Obama met the hopes of the world?», στην εφημερίδα *The Guardian* της 31ης Οκτωβρίου 2009.

¹⁶ Βλέπε την ανάλυση του Steven Erlanger, «Doubts About Obama», στην εφημερίδα *The New York Times* της 4ης Νοεμβρίου 2009.

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Εξωτερικών Σχέσεων τον Οκτώβριο του 2009,¹⁷ η οποία παροτρύνει τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. να αποδεσμευτούν από τις ανταπάτες που τρέφουν για την υπερατλαντική σχέση εάν θέλουν να αποφύγουν την παγκόσμια πλάνη. Σύμφωνα με την έκθεση, οι Ευρωπαίοι εξακολουθούν να έχουν «ανταπάτες» που απέκτησαν σε «δεκαετίες αμερικανικής κυριαρχίας», οι οποίες δημιουργούν ένα κλίμα εφησυχασμού και συγκατάβασης προς μια Αμερική που «ενδιαφέρεται ολοένα και λιγότερο» για μια Ευρώπη που δεν μπορεί να εκπληρώσει το ρόλο της.

ΑΠΟ ΤΗΝ «ΙΣΧΥΡΗ ΗΘΙΚΗ» ΣΤΗΝ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΙΣΧΥΟΣ

Όταν ξεκίνησε το 2003 η αμερικανική εισβολή στο Ιράκ, τότε, οι σχεδιαστές της εξωτερικής πολιτικής θεωρούσαν, πρώτον, ότι ο αμερικανικός στρατός δεν ηττάται. Η ήττα στο Βιετνάμ φάνταζε μια ιστορία και δεύτερον, θεωρούσαν ότι οι Ιρακινοί ήθελαν τη νίκη των Αμερικανών, όπως Τσέχοι και Πολωνοί πανηγύριζαν την ήττα των Σοβιετικών ή όπως οι Αφγανοί θριαμβολογούσαν για την ήττα των Ταλιμπάν. Ήταν η εποχή που υπήρχε διάχυτο ένα ιδιόμορφο κλίμα «ηθικής» και μιλιταρισμού. Οι αμερικανικές δυνάμεις θα έριχναν τον Σαντάμ από την εξουσία και οι Ιρακινοί θα ήταν ικανοποιημένοι, γιατί η πτώση του Σαντάμ ήταν ηθικώς επιβεβλημένη.¹⁸

Αυτές οι πεποιθήσεις έχουν πια διαλυθεί. Ο Μπαράκ Ομπάμα, θέλει να αποκατασταθεί το καλό όνομα των ΗΠΑ στον κόσμο, αλλά όχι με το στρατό. Τα επόμενα χρόνια η Αμερική θα προσπαθήσει να εξαγάγει τις αξίες της και ενδεχομένως θα χρησιμοποιήσει τη στρατιωτική της ισχύ, αλλά δεν θα δοκιμάσει και τα δύο ταυτοχρόνως και για τον ίδιο σκοπό.¹⁹

Η φιλοσοφία του αμερικανού προέδρου όσον αφορά στη διεθνή πολιτική, κινείται στο χώρο του ρεαλιστικού φιλελευθερισμού. Η λογική αυτής της φιλοσοφίας στηρίζεται στο διάλογο και όχι στην πολιτική της ισχύος και του πειθαναγκασμού της παραδοσιακής σχολής του ρεαλισμού, η οποία οδηγεί σε όξυνση της αντιπαράθεσης και αδιέξοδα.²⁰

¹⁷ Jeremy Shapiro, Nick Withney, *Towards a Post-American Europe: a power audit of EU-US Relations*, European Council on Foreign Relations, Λονδίνο, Οκτώβριος 2009.

¹⁸ Από την πλούσια βιβλιογραφία για το θέμα αυτό βλέπε μεταξύ άλλων, Steven Brill, *After: How America Confronts the September 12 Era*, New York: Simon & Schuster, 2003.

¹⁹ Πρβλ. σχετικά τη μελέτη του Τζόζεφ Νάι., *Ηγεσίες που πρωτοπορούν*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2009 και Corine Lesnes, «Barack Obama parle avec les ennemis de l'Amérique», στην εφημερίδα *Le Monde* της 3^{ης} Οκτωβρίου 2009.

²⁰ Αλέξης Ηρακλείδης., «Αλλαγή πλεύσης στο Αιγαίο», στην εφημερίδα *Ta Nea* της

Όπως υπογραμμίζει εύστοχα ο καθηγητής Αλέξης Ηρακλείδης, «ο Ομπάμα ακολουθεί τις επιταγές της «επίλυσης συγκρούσεων» (conflict resolution), που πρεσβεύουν ότι η λύση σε μια παρατεταμένη σύγκρουση (π.χ. Παλαιστινιακό, Κουρδικό, Κυπριακό, Αιγαίο ή Μακεδονικό) επέρχεται με ουσιαστικό διάλογο και διαπραγματεύσεις που οδηγούν σε λύσεις κοινά αποδεκτές, χωρίς νικητές/κερδισμένους και ηττημένους/χαμένους, λύσεις που ικανοποιούν τις ανάγκες και τα νομιμοποιημένα συμφέροντα των δυο πλευρών».²¹

Το χάσμα μεταξύ ηθικής και μιλιταρισμού είχε μικρύνει ήδη από τις δεκαετίες του '80 και του '90. Οι συντηρητικοί, με τον Ρόναλντ Ρίγκαν, απέκτησαν την αισιοδοξία ότι μπορούσαν να «εξάγουν» τις αμερικανικές αξίες, καθώς έβλεπαν τη δημοκρατία να εξαπλώνεται στον Τρίτο Κόσμο.²² Με τον Κλίντον οι φιλελεύθεροι έγιναν πιο «φιλοπόλεμοι», υποστηρίζοντας ανθρωπιστικές επιχειρήσεις σε Αϊτή, Βοσνία και Κοσσυφοπέδιο.²³

Σήμερα, επαναλαμβάνεται το σενάριο της δεκαετίας του '70. Οι Ρεπουμπλικανοί θεωρούν ότι η βία ή η αξιόπιστη απειλή της είναι ακριβώς ότι καταλαβαίνουν καθεστώςα σαν του Ιράν. Αλλά δεν ακούς πλέον πολλούς συντηρητικούς να επαναλαμβάνουν τη ρήση του προέδρου Μπους κατά τη δεύτερη τελετή ανάληψης καθηκόντων, ότι «τα ζωτικά συμφέροντα της Αμερικής και οι βαθύτατες πεποιθήσεις μας είναι πλέον ένα». Οι συντηρητικοί, που αδιαφορούν για το πώς οι άλλοι λαοί ζουν στις κοινωνίες τους εφόσον αυτές δεν απειλούν τις ΗΠΑ, είναι το κυρίαρχο στοιχείο στην εξωτερική πολιτική της αμερικανικής Δεξιάς. Στους Δημοκρατικούς δεν είναι της μόδας οι σκληρές θέσεις. Αντιθέτως, παραμένει ισχυρό το ρεύμα του ανθρωπισμού.²⁴

¹⁶ 15 Αυγούστου 2009.

²¹ Α.Ηρακλείδης, ό.π.

²² Πρβλ. Henry Nau., *At Home Abroad: Identity and Power in American Foreign Policy*, Ithaca: Cornell University Press, 2002.

²³ Πρβλ. James Sundquist (ed.), *Back to Gridlock? Governance in the Clinton Years*, Washington DC, Brookings Institution, 1995 και Andrew Bacevich., *American Empire: The Realities and Consequences of US Diplomacy*, Cambridge, Harvard University Press, 2002. Ελληνική έκδοση, *Αμερικανική Αυτοκρατορία. Πραγματικότητες και συνέπειες της αμερικανικής διπλωματίας*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 2008. Ο Άντριου Μπάσεβιτς υποστηρίζει πως δεν υπάρχουν διαφορές σε ό,τι αφορά τις βασικές παραδοχές που χαρακτήριζαν τις κυβερνήσεις του Μπους του πρεσβύτερου, του Κλίντον και του Μπους του νεότερου. Για τον Μπάσεβιτς και οι τρεις ακολούθησαν τη «στρατηγική των ανοιχτών θυρών» που έχει ως κίνητρο την επιτακτική ανάγκη για οικονομικό επεκτατισμό.

²⁴ Ο Μπαράκ Ομπάμα πιστεύει πως το μέλλον του Ιράκ και του Αφγανιστάν δεν θα

Ο Μπαράκ Ομπάμα, υποστήριξε από την πρώτη στιγμή ότι η πορεία της δημοκρατίας πρέπει να ενισχυθεί όχι με όπλα, αλλά με χρήματα. Ο αμερικανικός στρατός μπορεί να βοηθά στην προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Βοσνία, Κόσοβο) ή στη διασφάλιση της προμήθειας του κόσμου σε πετρέλαιο (πρώτος πόλεμος του Κόλπου) αλλά δεν είναι φτιαγμένος για να χτίζει τη δημοκρατία. Οι ελεύθερες κοινωνίες για να χτιστούν πρέπει να ενισχυθούν εκείνα τα τμήματα της αμερικανικής πολιτικής που δεν φέρουν όπλα («έξυπνη» ισχύς).²⁵ Πέρασε η εποχή της «ισχυρής ηθικής» και οι ΗΠΑ πρέπει τώρα να ξαναδούν πως θα αξιοποιήσουν την ισχύ τους.²⁶

Η ικανότητα των ΗΠΑ να συνεχίσουν να προβάλλουν σε παγκόσμιο επίπεδο τη στρατιωτική ισχύ τους μειώνεται σημαντικά επειδή ο βαρύς στρατιωτικός εξοπλισμός που διαθέτουν ίσως αποδειχθεί αναποτελεσματικός για την αντιμετώπιση των μελλοντικών απειλών, υπογραμμίζει ο ανώτατος σύμβουλος του Πενταγώνου, Άντριου Κρεπίνεβιτς, ένας από τους αρχιτέκτονες της νέας στρατηγικής για την αντιμετώπιση του ανταρτοπολέμου στο Ιράκ και των Ταλιμπάν στο Αφγανιστάν και πρόεδρος του think tank, Center for Strategic and Budgetary Assessments της Ουάσιγκτον. Σε άρθρο του στην επιθεώρηση «*Foreign Affairs*», υποστήριξε ότι οι ΗΠΑ δεν είναι κατάλληλα εξοπλισμένες για να αντιμετωπίσουν αναδυόμενες δυνάμεις όπως η Κίνα, εχθρικά κράτη όπως το Ιράν αλλά και ασύμμετρες απειλές προερχόμενες από δυνάμεις όπως η Χεζμπολάχ ή τρομοκρατικές οργανώσεις όπως η Αλ Κάιντα.²⁷

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, γράφει ο Κρεπίνεβιτς, το πλεονέκτημα που διατηρούσαν οι ΗΠΑ σε τεχνολογία και στρατιωτικοοικονομικούς πόρους τις καθιστούσε ικανές να αναλαμβάνουν στρατηγικές δεσμεύσεις στο εξωτερικό και παράλληλα να εξασφαλίζουν την εσωτερική ασφάλεια. Η αμερικανική υψηλή στρατηγική προϋποθέτει ότι αυτό το πλεονέκτημα θα

καθοριστεί από τη χρήση της αμερικανικής ισχύος, αλλά από την πολιτική. Πρβλ. σχετικά, Μπαράκ Ομπάμα., *Τολμώ να ελπίζω. Σκέψεις για την ανάκτηση του αμερικανικού ονείρου*, Αθήνα: Πόλις, 2007, σ. 388-389.

²⁵ Joseph Nye., *Ηγεσίες που Προτοπορούν*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2009. Επίσης, την ομιλία της Χίλαρι Κλίντον για την εξωτερική πολιτική, στο Συμβούλιο Εξωτερικών Σχέσεων στην Ουάσιγκτον στις 15 Ιουλίου 2009. Βλέπε σχετικά τα παραρτήματα του συλλογικού τόμου, *Από τον Μπους στον Ομπάμα. Η διεθνής πολιτική σε έναν κόσμο που αλλάζει*. Αθήνα: Παπαζήσης 2010, σ.747-766.

²⁶ Bryan Walsh., «How to win the war on Global Warming», Επιθεώρηση *Time* της 28^{ης} Απριλίου 2008.

²⁷ Andrew F. Krepinevich Jr., «The Pentagon's Wasting Assets The Eroding Foundations of American Power», *Foreign Affairs*, Ιούλιος –Αύγουστος 2009, Volume 88, Number 4.

συνεχιστεί επ' άπειρον. Ωστόσο το στρατιωτικό προβάδισμα των ΗΠΑ έχει ήδη αρχίσει να φθίνει καθώς λαμβάνει ελάχιστα υπόψη τις νέες στρατηγικές προκλήσεις, όπως η διασπορά των όπλων ακριβείας και οι απειλές από το Διάστημα και τον κυβερνοχώρο. Τονίζει επίσης, ότι η Ουάσιγκτον ξοδεύει διο. δολάρια για οπλικά συστήματα τα οποία θα θεωρούνται απαρχαιωμένα προτού καν ακόμη χρησιμοποιηθούν.

Αεροπλανοφόρα, αντιτορπιλικά, βομβαρδιστικά αεροσκάφη μικρής εμβέλειας και προκεχωρημένες βάσεις όπως η Γκούαμ και η Οκινάουα στον Ειρηνικό Ωκεανό καθίστανται ολοένα πιο ευπρόσβλητες στην τεχνολογία και στις τακτικές που αναπτύσσουν οι αντίπαλοι των ΗΠΑ. Αυτά, σε συνδυασμό με την άνοδο νέων δυνάμεων και εχθρικών κρατών, θα περιορίσουν τη δυνατότητα των ΗΠΑ να φέρουν σε πέρας αποστολές σε περιοχές όπως η Ανατολική Ασία και ο Περσικός Κόλπος, όπου θίγονται ζωτικά τους συμφέροντα. Ακόμη και οι προηγμένες τεχνολογίες στις οποίες κυριαρχούσαν οι ΗΠΑ, όπως το παγκόσμιο δορυφορικό σύστημα εντοπισμού θέσης που οδηγεί τις «έξυπνες» βόμβες στους στόχους τους, είναι εύκολο πλέον να εξουδετερωθούν από κράτη σαν την Κίνα, η οποία αναπτύσσει την κατάλληλη διαστημική τεχνολογία.

Σύμφωνα με τον Κρεπίνεβιτς, το Πεκίνο, ήδη διαθέτει βαλλιστικούς πυραύλους και τεχνολογία λείζερ που μπορούν να καταστρέψουν δορυφόρους χαμηλής τροχιάς από τους οποίους εξαρτάται ο στρατός. Για να διατηρήσουν οι ΗΠΑ την πρωτοκαθεδρία τους θα πρέπει να επενδύσουν σε εξελιγμένους νανοδορυφόρους, σε αντιπυραυλικά συστήματα και στην άμυνα που θα βασίζεται στην ενέργεια λείζερ. Μόνο έτσι θα μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τις επιθέσεις που θα εξαπέλυαν οι αντίπαλοί τους με τα δικά τους «έξυπνα» όπλα.

Ο Κρεπίνεβιτς σημειώνει, ότι ο τότε υπουργός Άμυνας Ρόμπερτ Γκέιτς εκτιμούσε σωστά την ανάγκη δημιουργίας ενός πιο «ισορροπημένου» αμερικανικού στρατού, ο οποίος θα μπορεί να ανταπεξέρχεται καλύτερα σε ασύμμετρες απειλές και συγκρούσεις όπως αυτές στο Ιράκ και στο Αφγανιστάν, αλλά συγχρόνως θα είναι έτοιμος και για τους πολέμους του μέλλοντος. Ωστόσο, υπογραμμίζει, ο Κρεπίνεβιτς²⁸ οι αμερικανοί ιθύνοντες στην πραγματικότητα παραβλέπουν τις πραγματικές μελλοντικές απειλές και ως

²⁸ Ο Κρεπίνεβιτς μαζί με τον πτέραρχο Πολ Βαν Ράιπερ περιλαμβάνονται στην ομάδα των ειδικών σε θέματα άμυνας που είναι υπεύθυνοι για τον εντοπισμό αδυναμιών και παραλείψεων στο κείμενο της «Τετραετούς Αμυντικής Αναθεώρησης» («Quadrennial Defense Review») που καταρτίζει κάθε τέσσερα χρόνια το Πεντάγωνο και το παραδίδει στο Κογκρέσο.

εκ τούτου η πιθανότητα στρατηγικών εκπλήξεων αυξάνεται. Αυτό που χρειάζεται, τονίζει, είναι μια συνολική επανεξέταση του στρατηγικού δόγματος των ΗΠΑ, παρόμοια με εκείνη που διαμορφώθηκε στα πρώτα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου.

Στους πολέμους του μέλλοντος τα «έξυπνα» όπλα θα είναι εύκολα διαθέσιμα και σε μη κρατικούς δρώντες, όπως η Χεζμπολάχ στον Λίβανο και η Χαμάς στη Γάζα. Επιπροσθέτως παραδοσιακές δυνάμεις, όπως η Κίνα και η Ρωσία, διαθέτουν ήδη την τεχνολογία καθώς και τη δυνατότητα να τη μεταβιβάσουν σε άλλα κράτη. Οι ΗΠΑ, όμως, συνεχίζουν να δαπανούν δισ. δολάρια σε βομβαρδιστικά αεροσκάφη μικρής εμβέλειας που λειτουργούν από προκεχωρημένες βάσεις ή αεροπλανοφόρα τα οποία είναι εκτεθειμένα στον κίνδυνο μιας εχθρικής επίθεσης με πυραύλους, υποβρύχια και τηλεκατευθυνόμενα αεροσκάφη.

Οι προτάσεις του Κρεπίνεβιτς φαίνεται να συμπλέουν με το περίγραμμα του νέου στρατηγικού δόγματος που θα υιοθετήσει το Πεντάγωνο και το οποίο για πρώτη φορά δίνει εντολή στον στρατό να προετοιμάζεται για περίπλοκο μείγμα συμβατικών πολέμων και μαχών, αλλά και εκστρατειών εναντίον καλά κρυμμένων τρομοκρατών και εξεγερμένων πολιτών. Η μεταβολή αυτή αποσκοπεί να εξασφαλίσει ότι οι ένοπλες δυνάμεις των ΗΠΑ θα είναι έτοιμες να αντιμετωπίσουν ευρύ φάσμα πιθανών απειλών, που περιλαμβάνουν επιθέσεις μέσω του κυβερνοχώρου, απόπειρες παρεμβολής σε δορυφόρους εντοπισμού γεωγραφικού στίγματος, πλήγματα με πυραύλους ακριβείας και αυτοσχέδιους εκρηκτικούς μηχανισμούς, καθώς και προπαγανδιστικές καμπάνιες μέσω τηλεόρασης και Διαδικτύου. Η νέα στρατηγική αναμένεται να επηρεάσει καθοριστικά τις μεθόδους εκπαίδευσης και ανάπτυξης στρατευμάτων, την αγορά οπλικών συστημάτων και τον στρατιωτικό σχεδιασμό.²⁹

---

²⁹ «Σημαντική αναθεώρηση του αμυντικού προϋπολογισμού του Πενταγώνου παρουσίασε τον Απρίλιο του 2009 ο υπουργός Άμυνας των ΗΠΑ, Ρόμπερτ Γκέιτς, με μεγάλες μειώσεις σε πολλά παραδοσιακά οπλικά συστήματα, αλλά και σημαντική ενίσχυση δαπανών για άλλα, καθώς και τη στρατολόγηση περισσότερων ανδρών και τη χρήση νέων τεχνολογιών για την αντιμετώπιση των εξεγέρσεων σε Ιράκ και Αφγανιστάν. Ο προϋπολογισμός αποκαλύπτει, πάντως, ότι η κυβέρνηση Ομπάμα επιδιώκει τη ριζική αναθεώρηση της αμερικανικής στρατηγικής και την εκπόνηση νέου αμυντικού δόγματος, που θα δίνει μεγαλύτερη έμφαση σε αντιτρομοκρατικές επιχειρήσεις σε Ιράκ και Αφγανιστάν παρά σε συμβατικά οπλικά συστήματα, που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε πόλεμο εναντίον μεγάλων στρατών, όπως ο κινεζικός ή ο ρωσικός. Σημαντικές μειώσεις ανακοίνωσε ο Γκέιτς στα αντιπυραυλικά προγράμματα, στο πανάκριβο Σύστημα Μελλοντικού Πολέμου (FCS) του αμερικανικού στρατού, αλλά και στα φιλόδοξα σχέδια ναυπήγησης νέων μεγάλων πολεμικών πλοίων. Με τις πρωτοβουλίες

Με την επίσημη υιοθέτηση μιας μορφής νέας στρατηγικής για διεξαγωγή «υβριδικού πολέμου», το Πεντάγωνο αντικαθιστά έναν από τους πυλώνες του μακροχρόνιου στρατηγικού του σχεδιασμού: ότι το αμερικανικό έθνος αρκεί να είναι προετοιμασμένο για διεξαγωγή πολέμου ταυτόχρονα σε δύο και μόνο σημαντικά μέτωπα. Είναι προφανές πως οι εξελίξεις αυτές συνδέονται με τα διδάγματα που άντλησαν οι Αμερικανοί επιτελείς ύστερα από έξι χρόνια σκληρού πολέμου σε Αφγανιστάν και Ιράκ.³⁰

Όπως προκύπτει από το νέο αμυντικό προϋπολογισμό για το οικονομικό έτος 2010, που υπέγραψε τον Οκτώβριο του 2009, ο Μπαράκ Ομπάμα, προκειμένου να βρεθούν τα απαραίτητα χρήματα για τα μέτωπα του Ιράκ και του Αφγανιστάν, καταργείται η χρηματοδότηση για την εξέλιξη μιας σειράς πανάκριβων οπλικών συστημάτων. «Ανέκαθεν απέρριπτα την άποψη ότι πρέπει να ξοδεύουμε δις. δολάρια των φορολογουμένων για να κρατάμε το έθνος ασφαλές. Πιστεύω ότι οι σπατάλες αυτές μας κάνουν λιγότερο ασφαλείς. Γι' αυτό περάσαμε ένα αμυντικό νομοσχέδιο που εξαλείφει κάποιες από τις σπατάλες στις αμυντικές μας διαδικασίες: προωθούμε μεταρρυθμίσεις που θα προστατεύσουν καλύτερα το έθνος και τα στρατεύματά μας και θα εξοικονομήσουν δεκάδες δις. δολάρια για τους φορολογούμενους», δήλωσε ο Ομπάμα στις 30 Οκτωβρίου του 2009.³¹ Αξίζει να υπογραμμίσει κανείς πως στον ύψους 680 δις. δολαρίων αμυντικό προϋπολογισμό των ΗΠΑ, περιλαμβάνεται κονδύλι 1,3 δις. δολαρίων, το οποίο τίθεται στη διάθεση των στρατιωτικών διοικητών του Αφγανιστάν για να εξαγοράσουν υποστηρικτές των Ταλιμπάν. Το παραπάνω κονδύλι, εντάχθηκε στο εγκεκριμένο από το Κογκρέσο, «Πρόγραμμα Διοικητικής Ανταπόκρισης Άμεσης Ανάγκης» («Commander's Emergency Response Programme –CERP».)³²

αυτές, ο Γκέιτς φιλοδοξούσε να επιβάλει νέα κουλτούρα στο Πεντάγωνο, σύμφωνη με τις απαιτήσεις των Αμερικανών στρατιωτών, που ζητούν επίμονα αποτελεσματικότερα μέσα και όπλα. Ορισμένοι αμυντικοί αναλυτές εξέφρασαν αμφιβολίες για τα σχέδια του Γκέιτς. Ο Άντριου Κρεπίνεβιτς, του Κέντρου Στρατηγικών Ερευνών της Ουάσιγκτον, εκτιμά πως οι μειώσεις δαπανών του Ρόμπερτ Γκέιτς δεν μπορούν να χαρακτηριστούν δρακόντειες». Βλέπε αναλυτικά Elisabeth Bumiller., «ΗΠΑ: αλλάζουν τις αμυντικές προτεραιότητες. Τι προκύπτει από τον αναθεωρημένο προϋπολογισμό που κατέθεσε ο Γκέιτς», *The New York Times/ Καθημερινή* της 8ης Απριλίου 2009.

³⁰ Thom Shanker, Eric Schmitt., «Pentagon Weighs Strategy Change to Deter Terror», στην εφημερίδα *The New York Times*, 5ης Ιουλίου 2009. Για την περίπτωση της Βόρειας Κορέας βλέπε μεταξύ άλλων, Pascal Boniface, Hubert Védrine., *Atlas des crises*, Paris: Armand Colin, 2009.

³¹ Βλέπε σχετικά «Δαπάνες \$680 δις. για την άμυνα των ΗΠΑ.», στην εφημερίδα *Το Βήμα* της 31^{ης} Οκτωβρίου 2009.

³² «Νέα στρατηγική των ΗΠΑ για τους Ταλιμπάν: «Αν δεν μπορείς να τους νικήσεις

Η «ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ» ΤΟΥ ΟΜΠΑΜΑ ΚΑΙ Η ΝΕΑ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΕ ΕΝΑΝ «ΠΟΛΥΠΟΛΙΚΟ» ΚΟΣΜΟ

Στο τέλος της πρώτης τετραετίας Μπους το 2004, ένα κομβικό ερώτημα απασχολούσε τις διεθνοπολιτικές συζητήσεις. Η πολιτεία Μπους ήταν μια δυσάρεστη τετραετής παρένθεση και οι ΗΠΑ θα επέστρεφαν ξανά σε συνθήκες «κανονικότητας» στις σχέσεις τους με τον υπόλοιπο κόσμο; Ή θα ήταν το προανάκρουσμα μιας μονιμότερης στροφής των ΗΠΑ στο μονομερισμό και την επιβολή των συμφερόντων της με όρους «σκληρής» ισχύος;³³ Όπως σημείωνε πολύ εύστοχα, ο Γιώργος Παγουλάτος, σε ανάλυσή του το 2005, οι επιλογές του Τζόρτζ Μπους του νεότερου στο Ιράκ, στη Μέση Ανατολή και τον Τρίτο Κόσμο «κλείδωσαν» την αμερικανική εξωτερική και αμυντική πολιτική σε έναν φαύλο κύκλο συγκρουσιακής κλιμάκωσης.

Τον Δεκέμβριο του 2008, λίγο πριν αναλάβει τα καθήκοντά του ο νέος πρόεδρος των ΗΠΑ, το εβδομαδιαίο αμερικανικό περιοδικό «*Newsweek*», δημοσίευσε ένα πολύ ενδιαφέρον άρθρο του διευθυντή του, Φαρίντ Ζακαρία για τη νέα στρατηγική που πρέπει να ακολουθήσει ο Μπαράκ Ομπάμα, ώστε να διορθώσει την προβληματική εικόνα των ΗΠΑ.

Υπάρχουν πολλά προβλήματα (Ιράκ, Αφγανιστάν, Πακιστάν, Αλ Κάιτα, Ιράν, Βόρεια Κορέα, Ρωσία) και θα εμφανιστούν απρόσμενες κρίσεις. Η νέα κυβέρνηση Ομπάμα πρέπει να δημιουργήσει ένα ευρύτερο πλαίσιο, μέσα από το οποίο θα πρέπει να δει τον κόσμο και τις ΗΠΑ. Αυτό θα είναι η νέα «μεγάλη στρατηγική», έγραφε ο Ζακαρία και υπογράμιζε πως οι ΗΠΑ έχουν μια μοναδική ευκαιρία να προωθήσουν ένα όραμα που θα ευθυγραμμίζει τα συμφέροντά τους και τα ιδεώδη τους με τα αντίστοιχα των περισσότερων μεγάλων δυνάμεων του κόσμου.³⁴

Καθώς η «μεγάλη στρατηγική» είναι μια μάλλον αφηρημένη έννοια, ο Ζακαρία τη συγκεκριμενοποιεί: για μια υπερδύναμη όπως οι ΗΠΑ με παγκόσμια συμφέροντα που είναι αναγκασμένη να ανταποκρίνεται σχεδόν σε κάθε πρόβλημα, είναι πολύ εύκολο το επείγον να εκτοπίσει το σημαντικό.

αγόρασέ τους...», στην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* της 31^{ης} Οκτωβρίου 2009 και Sylvain Cypel., «Le président américain gagne une bataille contre le lobby militaro-industriel», στην εφημερίδα *Le Monde* της 31^{ης} Οκτωβρίου 2009.

³³ Βλέπε σχετικά Γιώργος Παγουλάτος., *Η Αμερική στην εποχή του μονομερισμού: εγχώριες ρίζες της εξωτερικής πολιτικής Μπους*, στο Σ. Ντάλης (επιμ.), *Οι διατλαντικές σχέσεις. Συνεργασία ή ανταγωνισμός*, Αθήνα: Παπαζήσης 2005, σ. 117-118.

³⁴ Fareed Zakaria., «Wanted: A New Grand Strategy The next U.S. president faces a unique opportunity to put in place an architecture of peace for the 21st century», στην επιθεώρηση *Newsweek* της 8^{ης} Δεκεμβρίου 2008

Η στρατηγική αρχίζει με το να κοιτάς τον κόσμο και να αναγνωρίζεις τα συμφέροντα των ΗΠΑ, τις απειλές προς αυτά, και τις διαθέσιμες πλουτοπαραγωγικές πηγές που μπορείς να χρησιμοποιήσεις. Τα παραπάνω σε συνδυασμό με την αποτελεσματική άσκηση της ήπιας ισχύος θα επιτρέψουν την ανάπτυξη εξωτερικής πολιτικής που θα προωθήει τα αμερικανικά συμφέροντα. Κι όταν σημειώνεται κάτι απρόσμενο, η αντίδραση μπορεί να είναι ευθυγραμμισμένη με αυτούς τους ευρύτερους στόχους. Χρησιμοποιείς το επείγον για να επιδιώξεις το σημαντικό ή, με άλλα λόγια, ποτέ δεν αφήνεις μια κρίση να πάει χαμένη, υπογραμμίζει ο Φαρίντ Ζακαρία.

Ο έγκυρος αμερικανός αναλυτής προτρέπει τον Ομπάμα να διαβάσει την έκθεση του National Intelligence Council (NIC-Εθνικό Συμβούλιο Πληροφοριών) με τίτλο «*Global Trends 2025: A transformed world*».³⁵ Η έκθεση υποστηρίζει ότι το διεθνές σύστημα ως το 2025 θα είναι πολύ διαφορετικό, με μια δραματική μετατόπιση ισχύος προς τα σημερινά αναδυόμενα κράτη.

Η εποχή της δυτικής κυριαρχίας τελειώνει, τονίζεται στην έκθεση, και υπογραμμίζεται ότι χώρες όπως η Ινδία (που διαφώνησε πλήρως με τις ΗΠΑ στις συνομιλίες της Ντόχα), η Ρωσία (που επιτέθηκε και κατέλαβε τμήματα της Γεωργίας τον Αύγουστο του 2008) και η Κίνα (που διοργάνωσε τους πιο θεαματικούς και ακριβούς Ολυμπιακούς Αγώνες στην ιστορία), ακόμα και αν η οικονομική τους ανάπτυξη μειωθεί, δεν θα είναι διατεθειμένες να διαπραγματευτούν με όρους του παρελθόντος και θα αυξήσουν τη διεθνή επιρροή τους οδηγώντας σε έναν «πολυπολικό» κόσμο.

Ο κόσμος έχει εισέλθει σε μια ασταθή και απρόβλεπτη περίοδο, στην οποία η πρόοδος της δυτικού τύπου δημοκρατίας, δεν μπορεί πλέον να θεωρείται δεδομένη, ενώ οι ΗΠΑ δεν θα είναι πια σε θέση να αποφασίζουν μονομερώς για τα μεγάλα ζητήματα, καθώς η ισχύς τους αρχίζει να φθίνει. Η δε Ευρωπαϊκή Ένωση, κινδυνεύει να καταντήσει «ένας ανάπηρος γίγαντας» και κάποια υπό κατάρρευση κράτη ενδεχομένως «να καταληφθούν και να διοικούνται από δίκτυα οργανωμένου εγκλήματος» (βλέπε Σομαλία).³⁶

Αυτά υποστηρίζει το Εθνικό Συμβούλιο Πληροφοριών των ΗΠΑ (NIC), το οποίο και καταγράφει τις παγκόσμιες τάσεις κάθε τέσσερα χρόνια. Αξίζει να υπογραμμίσει κανείς πως η έκθεση του 2008 σηματοδοτεί μια δραματική στροφή από την προηγούμενη ανάλυση του 2004. Προβλέπει ένα κατακερ-

³⁵ Ολόκληρο το κείμενο της έκθεσης στην ηλεκτρονική διεύθυνση, <http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/21-11-08-2025-Global-Trends-Final-Report.pdf>

³⁶ Βλέπε και το εξαιρετικό έργο του Στάνλεϊ Χόφμαν, *Χάος και Βία. Η Παγκοσμιοποίηση, τα καταρρέοντα κράτη, η τρομοκρατία και αμερικανική εξωτερική πολιτική*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2011.

ματισμένο και ασταθές διεθνές περιβάλλον, όπου η δύναμη της Ουάσιγκτον θα έχει αισθητά μειωθεί. Η προηγούμενη ανάλογη έκθεση, το 2004, έβρισκε τον Ρεπουμπλικανό Τζορτζ Μπους να έχει μόλις εκλεγεί για δεύτερη φορά πρόεδρος και εκτιμούσε ότι « η αμερικανική παγκόσμια ηγεμονία θα είναι συνεχής ως το 2020, δεδομένου ότι οι περισσότερες μεγάλες δυνάμεις θα απορρίψουν την ιδέα να εξισορροπήσουν την ισχύ των ΗΠΑ». ³⁷

Ωστόσο η έκθεση του 2008 προοιωνίζεται ένα εντελώς διαφορετικό μέλλον για τον πρόεδρο Μπαράκ Ομπάμα. «Οι ΗΠΑ θα χάσουν ένα μέρος της κυριαρχίας τους στον κόσμο και θα πάψουν να είναι η αδιαφιλονίκητη υπερέδνημη που υπήρξαν μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου» ξεκαθαρίζει το NIC. «Η Αμερική θα είναι μάλλον πρώτη μεταξύ ίσων» σε ένα κόσμο πιο ρευστό. Σε μία 20ετία, «ο μεγάλος αριθμός των παραγόντων επιρροής και η έλλειψη εμπιστοσύνης των μεγάλων δυνάμεων θα σημαίνουν μικρότερες δυνατότητες λήψης και επιβολής αποφάσεων από πλευράς των ΗΠΑ χωρίς τη στήριξη ισχυρών συμμάχων».

Η έκθεση τονίζει ότι θα γίνεται ολοένα και πιο δύσκολο για τις ΗΠΑ να δημιουργούν «συνασπισμούς προθύμων» οι οποίοι θα προσυπογράφουν τα σχέδιά τους. Ζοφερές είναι οι προβλέψεις και για την οικονομία και ειδικότερα τον δυτικό δημοκρατικό καπιταλισμό, καθώς τίποτε δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένο σύμφωνα με το NIC. «Το δυτικό μοντέλο του οικονομικού φιλελευθερισμού, της δημοκρατίας και του υλισμού, που πολλοί θεωρούν αναπόφευκτο, ενδέχεται μεσοπρόθεσμα να χάσει την αίγλη του», προειδοποιεί η έκθεση. « Στις ημέρες μας το χρήμα δεν κινείται από τη Δύση προς την Ανατολή, αλλά συγκεντρώνεται υπό κρατικό έλεγχο» όπως συμβαίνει με τη Ρωσία και την Κίνα, ενώ προσθέτει ότι «μετά την παγκόσμια χρηματοοικονομική κρίση του 2008, ο ενεργητικότερος ρόλος του κράτους στην οικονομία ίσως φανεί πιο ελκυστικός».

Στο ενεργειακό επίπεδο ο κόσμος θα πρέπει υποχρεωτικά να στραφεί προς καθαρότερα καύσιμα. Οι κλιματικές αλλαγές, η αυξανόμενη έλλειψη πηγών, όπως το πετρέλαιο, αλλά και το φαγητό και το νερό θα αποτελέσουν ενδεχόμενο έναυσμα πολλαπλών κρίσεων, ακόμη και πολέμων.

Με τις ΗΠΑ να εμφανίζονται πλέον αποδυναμωμένες, μεγάλο βάρος της διαχείρισης των κρίσεων αυτών θα πέσει στους διεθνείς οργανισμούς, όπως είναι ο ΟΗΕ. Το NIC όμως υποστηρίζει ότι αυτοί είναι ελλιπώς προετοιμασμένοι και «εμφανίζονται ανίκανοι να σταθούν στο ύψος των περιστάσεων χωρίς μελετημένες προσπάθειες από πλευράς των προέδρων τους».

³⁷ Julian Borger, «2025: the end of US dominance», στην εφημερίδα *The Guardian* της 21^{ης} Νοεμβρίου 2008.

Ούτε όμως και η Ευρωπαϊκή Ένωση φαίνεται να εξαιρείται από τις δυσοίωνες προβλέψεις της αναφοράς. Ως το 2025, « η επιρροή της θα φθίνει» από εσωτερικές έριδες και ενός «δημοκρατικού χάσματος» που θα διαχωρίζει τα κέντρα λήψης αποφάσεων από τους ευρωπαίους ψηφοφόρους. Επίσης, κατά το ΝΙC πάντοτε, αν δεν καταφέρει να μεταφράσει την οικονομική της ανωτερότητα σε παγκόσμια πολιτική επιρροή, η ΕΕ θα καταλήξει «έναν ανάπηρος γίγαντας».

Η έκθεση του ΝΙC, υπογραμμίζει ορισμένες ανησυχητικές πλευρές της διεθνούς τάξης, όπως ο ανταγωνισμός για πλουτοπαραγωγικές πηγές (τρόφιμα, πετρέλαιο, νερό κ.λπ.), η κλιματική αλλαγή, οι τρομοκρατικές απειλές και οι δημογραφικές αλλαγές. Περιγράφει έναν κόσμο γεμάτο αλλαγές και σημειώνει ότι οι ξαφνικές αλλαγές μπορεί να προκαλέσουν ξαφνικές δράσεις, όπως τρομοκρατικές επιθέσεις, αποσχιστικές ενέργειες και πυρηνικούς κινδύνους. Η πιθανότητα αστάθειας μπορεί να αυξηθεί και εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Οπότε, αντικειμενικός στόχος των ΗΠΑ πρέπει να είναι η σταθεροποίηση της σημερινής παγκόσμιας τάξης και η δημιουργία μηχανισμών μέσω των οποίων οι αλλαγές και κυρίως η ανάδειξη νέων δυνάμεων μπορούν να σημειωθούν χωρίς ανατροπή της διεθνούς τάξης. Διότι, εξηγεί ο Ζακαρία, ο κόσμος όπως είναι σήμερα οργανωμένος εξυπηρετεί πάρα πολύ τα αμερικανικά συμφέροντα και ιδεώδη. Όσο μεγαλύτερα είναι τα ανοίγματα του παγκόσμιου συστήματος τόσο καλύτερες είναι οι προοπτικές για εμπόριο, επαφές, πλουραλισμό και ελευθερία.

Οποιαδήποτε στρατηγική διαδεχτεί τη σημερινή θα πρέπει να έχει την ενεργή υποστήριξη και συμμετοχή πολλών χωρών, και αυτό αφορά και τα ήπια προβλήματα του μέλλοντος (πανδημίες, κλιματική αλλαγή κ.λπ.) αλλά και τις απειλές στην ασφάλεια.³⁸

Πέραν όλων αυτών των νέων δεδομένων, ο Μπαράκ Ομπάμα θα πρέπει

³⁸ Βλέπε επίσης τα άρθρα των, Fareed Zakaria., «Why Washington Worries. Obama has made striking moves to fix U.S. foreign policy—and that has set off a chorus of criticism», στην επιθεώρηση *Newsweek* της 23^{ης} Μαρτίου 2009. Fareed Zakaria., «Barack Obama The new U.S. president will be judged by whether he can save capitalism». *Newsweek*, της 5^{ης} Ιανουαρίου 2009 και Andrew J. Bacevich, «The Things We Need to Do Now Five leading foreign-policy experts offer their recommendations on dealing with some of the world's most difficult and pressing challenges», *Newsweek*, της 8^{ης} Δεκεμβρίου 2008. Επίσης τα βιβλία του Fareed Zakaria, *The Post-American World*, (New York: Norton 2008) και του Parag Khanna., *The Second World: Empires and Influence in the New Global Order*, New York : Random House 2008. Ειδικότερα ο Fareed Zakaria, αναφέρεται στην άνοδο της ισχύος, οικονομικής κυρίως των χωρών της Ασίας, με αποτέλεσμα έναν κόσμο στον οποίο οι ΗΠΑ παύουν πλέον να είναι η κυρίαρχη παγκόσμια οικονομική δύναμη.

να εκμεταλλευτεί και τη δική του ισχύ. Όλη η διεθνής κοινότητα έχει στραμμένα τα μάτια της στον αμερικανό πρόεδρο. Από την ημέρα της εκλογής του έγινε παγκόσμιο σύμβολο.³⁹ Αν η κυβέρνησή του επιδείξει στην καθημερινή της πολιτική πρακτική μια πραγματική διάθεση κατανόησης των προοπτικών των άλλων χωρών και μια συμπάθεια στις φιλοδοξίες των ανθρώπων σε όλο τον κόσμο, τότε μπορεί να αλλάξει και η εικόνα των ΗΠΑ. Με την ομιλία του ενώπιον της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών τον Σεπτέμβριο του 2009, ο Ομπάμα ανέδειξε την αρχή της συνεργασίας σε ένα διεθνές περιβάλλον πιο σύνθετο και υπογράμμισε την επιστροφή των ΗΠΑ στις πολυμερείς πρωτοβουλίες.⁴⁰

Για να ξαναθυμηθούμε τον Τζόζεφ Νάι, αν οι Ηνωμένες Πολιτείες θέλουν να κερδίσουν τη μάχη εναντίον της διεθνούς τρομοκρατίας, θα πρέπει οι ηγεσίες της να ευθυγραμμίσουν τις αξίες τους με την εξωτερική πολιτική τους. Επίσης θα χρειαστεί να αναζητήσουν μια πραγματική πολιτική λύση στο Ιράκ και στο Αφγανιστάν, να προωθήσουν την ειρηνευτική διαδικασία στη Μέση Ανατολή και να δώσουν μεγαλύτερη σημασία σε συμμαχίες και διεθνείς οργανισμούς. Τότε θα είναι σε θέση να συνδυάσουν την ήπια ισχύ με τη σκληρή ισχύ, και να ξαναγίνουν μια έξυπνη δύναμη.⁴¹

³⁹ Harvey Sicherman „«U.S. Foreign Policy after the Elections :Pragmatism, But in what Direction ?» BESA Center *Perspectives Papers No 52*, December 23, 2008.

⁴⁰ Neil Macfarquhar, «New voice and new tune at U.N.», στην εφημερίδα *International Herald Tribune* της 22^{ας} Σεπτεμβρίου 2009. Corine Lesnes, «Barack Obama à l'ONU pour faire oublier l'ère Bush», στην εφημερίδα *Le Monde* της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 2009.

41 Τζόζεφ Νάι., *Ηγεσίες που πρωτοπορούν*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2009.

ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ, ΤΗΣ ΠΟΛΥΦΩΝΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΩΝ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ

Δυο λόγια για τον ανά χείρας τόμο

Το παρόν συλλογικό έργο που υποστήριξαν οι συνάδελφοί μου με τα εξαιρετικά κείμενά τους, θα μπορούσε να θεωρηθεί και ως αναστοχασμός στην κληρονομιά της μνήμης και της κουλτούρας της Μεσογείου, ως πρόσκληση στους μεσογειακούς λαούς να αποκτήσουν ή να ανακτήσουν την πολλαπλή, επιική, τραγική, εκπληκτική κληρονομιά τους. Μια πρόσκληση όπως την ορίζει ο κορυφαίος γάλλος στοχαστής Εντγκάρ Μορέν,⁴² αποδοχής της μεσογειακής πολυμορφίας, όχι για να οδηγηθούμε ξανά στη διαίρεση αλλά για να αναζητήσουμε την κατανόηση και εντέλει την ένωση. Με εύστοχο τρόπο ο Εντγκάρ Μορέν μας προτείνει για την ταυτόχρονη κατανόηση της ενότητας, της πολυφωνίας και των σημείων σύγκρουσης της Μεσογείου, μια διαλογική σκέψη που να αποδέχεται ταυτόχρονα τη συμπληρωματικότητα και τον ανταγωνισμό. Κι αυτό, γιατί η Μεσόγειος είναι η θάλασσα της επικοινωνίας και της σύγκρουσης, η θάλασσα των πολυθεισμών και των μονοθεισμών, η θάλασσα του φανατισμού και της ανεκτικότητας.

Δε γνωρίζουμε με βεβαιότητα μέχρι που φτάνει η Μεσόγειος. Τα σύνορά της δεν εγγράφονται ούτε στο χώρο ούτε στο χρόνο. Πως να τα ορίσεις και σε σχέση με τι; Δεν είναι ιστορικά, ούτε εθνικά, ούτε εθνολογικά, ούτε κρατικά, υποστηρίζει ο Πρέντραγκ Ματβέγεβιτς⁴³, μια από τις σημαντικότερες μορφές των σύγχρονων σλαβικών γραμμάτων. Μας προτείνει ν' αναζητήσουμε πρώτα απ' όλα ένα σημείο εκκίνησης: ακτή ή σκηνικό, λιμάνι ή γεγονός, πλου ή αφήγηση. Από που ξεκινάμε δεν έχει τόση σημασία. Σημασία έχει που φτάνουμε.

Είναι δύσκολο να γνωρίσεις ολόκληρη τη Μεσόγειο. Όμως υπάρχει κάτι ανεξήγητο που μας σπρώχνει κάθε φορά και θα μας σπρώχνει πάντα να προσπαθούμε να ανασχηματίσουμε ψηφίδα ψηφίδα το μωσαϊκό της Μεσογείου. Την Ευρώπη που γεννήθηκε στη Μεσόγειο, το Μαγκρέμπ, την Εγγύς και Μέση ανατολή, τον ιουδαϊσμό, τον χριστιανισμό και το ισλάμ, την Αθήνα και τη Ρώμη, την Ιερουσαλήμ, την Αλεξάνδρεια και την Κωνσταντινούπολη, τη Βενετία και τη Γένοβα, τη διαλεκτική, τη δημοκρατία και την τέχνη της

⁴² Βλέπε τον πρόλογο του Εντγκάρ Μορέν στο εξαιρετικό βιβλίο του Μπαλαζάρ Πορσέλ., *Μεσόγειος. Ταραγμένα κύματα*, Αθήνα: Πάπυρος, 2012.

⁴³ Πρέντραγκ Ματβέγεβιτς, *Μεσογειακή σύνοψη*, Αθήνα: Πατάκης 1998. Το κείμενο του Ματβέγεβιτς που φιλοξενείται στον παρόντα τόμο αντί επιλόγου αποτελεί αναδημοσίευση από το συγκεκριμένο βιβλίο του Ματβέγεβιτς.

Ελλάδας, τη ρωμαϊκή πολιτεία, το ρωμαϊκό δίκαιο και τη ρωμαϊκή αγορά, την παλαιά αραβική επιστήμη και τόσα άλλα.

Σήμερα η Μεσόγειος, που συρρικνώθηκε με την ανάπτυξη του Ατλαντικού και αργότερα του Ειρηνικού, έχει μετατραπεί σε λίμνη που αποτελεί μια σεισμική ζώνη στην οποία οι θρησκείες έρχονται αντιμέτωπες μεταξύ τους, όπως και η κοσμικότητα με τη θρησκεία, οι πλούσιοι με τους φτωχούς, η Δύση και η Ανατολή, ο Βορράς και ο Νότος. Σήμερα η Μεσόγειος μας πονάει καθώς οι μεγάλες κοσμοπολίτικες, πολυεθνικές ή πολυθρησκευτικές οάσεις έχουν χαθεί. Παρ' όλα αυτά, αυτές οι οάσεις πρέπει να μας εμπνέουν, εμάς που είμαστε μεσογειακοί.

Πρέπει να ξαναβρούμε την ουσία της Μεσογείου, που βρίσκεται στο άνοιγμα, στην επικοινωνία, στην ανοχή και στον ορθό λόγο. Ο Εντγκάρ Μορέν μας προτρέπει να βρούμε μέσα στη Μεσόγειο τη μητρική ουσία, να τη λατρέψουμε σαν παιδιά της. Χωρίς μητρότητα δεν υπάρχει αδερφικότητα. Ας αποδεχτούμε την προτροπή του Μορέν, ας ξαναβρούμε τη θάλασσά μας. Είναι πηγή ζωτικής ποίησης.

Ω

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΕΥΘΥΝΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΛΙΒΥΗΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΤΡΙΜΠΗΣ

Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στις 17 Μαρτίου 2011 το Συμβούλιο Ασφαλείας (ΣΑ) των Ηνωμένων Εθνών (ΗΕ) υιοθέτησε, κατά πλειοψηφία, την απόφαση 1973, με την οποία το ΣΑ, μεταξύ άλλων, εξουσιοδότησε τα κράτη μέλη των ΗΕ, υπό την εθνική τους ιδιότητα ή μέσω περιφερειακών οργανισμών ή συμφωνιών, να λάβουν όλα τα αναγκαία μέτρα για να προστατεύσουν τους αμάχους που βρίσκονταν υπό την απειλή επίθεσης εντός της Λιβύης.¹ Με την διατύπωση αυτή το ΣΑ επέτρεψε την χρήση βίας από μέλη των ΗΕ, που ήταν διατεθειμένα, προκειμένου να προστατευθεί ο άμαχος πληθυσμός της Λιβύης από επιθέσεις από τις ένοπλες δυνάμεις της Λιβύης κατά των λαϊκών διαμαρτυριών εναντίον του καθεστώτος Καντάφι. Δύο μέρες μετά την υιοθέτηση της απόφασης 1973, ένας συνασπισμός κρατών υπό γαλλο-βρετανική κυρίως ηγεσία, με την επιχειρησιακή συνδρομή των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ, άρχισε την ένοπλη επέμβαση κατά της Λιβύης (και την υποστήριξη της ένοπλης αντιπολίτευσης προς την κυβέρνηση της χώρας), η οποία κατέληξε στον φόνο του συνταγματάρχη Καντάφι και την ανατροπή του καθεστώτος του τον Οκτώβριο 2011.

Η απόφαση 1973 (2011) χαιρετίσθηκε από πολλούς σχολιαστές ως μία εφαρμογή της περιλάλητης ευθύνης προστασίας.² Ευάριθμοι μόνο μελετη-

---

¹ Τρεις εβδομάδες νωρίτερα, το ΣΑ είχε ομόφωνα υιοθετήσει της απόφαση 1970, με την οποία είχε παρapéμψει την κατάσταση στην Λιβύη στον Εισαγγελέα του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου και είχε επιβάλει κυρώσεις στην Λιβύη με βάση το άρθρο 41 Χάρτη ΗΕ (εμπάργκο όπλων, πάγωμα περιουσιακών στοιχείων και απαγόρευση ταξιδιών ιθυνόντων της κυβέρνησης της Λιβύης).

² Ενδεικτικά: Peter Hilpold, «Intervening in the Name of Humanity: R2P and the Power of Ideas», *Journal of Conflict & Security Law*, 2012, σσ. 49–79· Paul D. Williams,

τές εξέφρασαν επιφυλάξεις.³ Ωστόσο, η συμπεριφορά του ΣΑ και των μελών του, ιδιαίτερα των μονίμων, επιβάλλει να επανεξετάσουμε το κείμενο της απόφασης καθώς και τις περιστάσεις υπό τις οποίες υιοθετήθηκε, ώστε να εξάγουμε ασφαλέστερα πορίσματα για την σχέση της δράσης του ΣΑ στην υπόθεση της Λιβύης με την ευθύνη προστασίας.

Μέχρι το 2011 δεν υπήρχε κανόνας θετικού δικαίου για την ευθύνη προστασίας.⁴ Αποτελούσε σίγουρα πολιτική αρχή, ίσως και δέσμευση⁵: από νομική σκοπιά ανήκε στην προβληματική του αναδυομένου κανόνα.⁶ Καθώς η διαμόρφωση κανονιστικό consensus για την ευθύνη προστασίας, ορισμένοι πολιτικοί, θιασώτες της ευθύνης προστασίας, προκρίνουν ως άμεση πρόκληση για την έννοια αυτή την μελέτη των δράσεων για την πραγματοποίησή της και όχι την προσπάθεια να στηριχθεί στην διεθνή νομιμότητα. Λησμονεί η φαινομενικά ρεαλιστική αυτή θέση, ότι πολλές κυβερνήσεις και άλλοι διεθνείς δρώντες θεωρούν, κατά δηλώσεις τους, απολύτως σημαντική προϋπόθεση δράσης τους σύμφωνα με την ευθύνη προστασίας, την διαλεύκανση της νομικής βάσης της ευθύνης αυτής. Ούτως ώστε, η δράση εξαρτάται καθοριστικά και από την περί νομιμότητας κρίση, ιδιαίτερα όταν η

«The Road to Humanitarian War in Libya», *Global Responsibility to Protect*, 2011, σσ. 248-59· Alex J. Bellamy, «Libya and the Responsibility to Protect: The Exception and the Norm», *Ethics & International Affairs*, 2011, http://www.carnegiecouncil.org/publications/journal/25_3/index.html· Benedetta Berti, Gallia Lindenstrauss, « The International Action in Libya: Revitalizing the Responsibility », *INSS Insight No. 250*, April 5, 2011.

³ David Berman, Christopher Michaelsen, «Intervention in Libya: Another Nail in the Coffin for the Responsibility-to-Protect?», *International Community Law Review*, 2012, σσ. 337-358· Natalino Ronzitti, «NATO's Intervention in Libya: a Genuine Action to Protect a Civilian Population in Mortal Danger or an Intervention Aimed at regime Change?», *Italian Yearbook of International Law*, 2011, σσ. 3-20· Simon Chesterman, «'Leading from Behind': The Responsibility to Protect, the Obama Doctrine, and Humanitarian Intervention after Libya», *Ethics & International Affairs*, 2011, http://www.carnegiecouncil.org/publications/journal/25_3/index.html·

⁴ Δεν υπάρχει ομοφωνία ως προς την κατανόηση της έννοιας, μεταξύ των μαξιμαλιστικών και των περιοριστικών αντιλήψεων. Στο παρόν λαμβάνομε ως περιεχόμενο της ευθύνης προστασίας την περιγραφή της στο Καταληκτικό Κείμενο της Παγκόσμιας Συνόδου Κορυφής για την επέτειο της εξηκονταετίας των ΗΕ, 2005 World Summit Outcome, Doc. A/60/L.1, 16 September 2005, παράγρ. 138-139, βλ. κατωτέρω.

⁵ Αυτόθι.

⁶ Βλ. αντί πολλών, Anne Peters, «The Security Council's Responsibility to Protect», *International Organizations Law Review*, 2011, σσ. 4-13· David Berman, Christopher Michaelsen, «Intervention in Libya: Another Nail in the Coffin for the Responsibility-to-Protect?», *International Community Law Review*, 2012, σσ. 338-349.

πραγμάτωση της ευθύνης προστασίας συνεπάγεται την απαγορευμένη κατ' αρχήν χρήση ένοπλης βίας. Επειδή δε υπήρχε και εξακολουθεί να κυριαρχεί η συζήτηση για την σκοπιμότητα, τους όρους εφαρμογής και εν τέλει την αποτελεσματικότητα της ευθύνης προστασίας, ειδικά ως προς το σκέλος εκείνο που συνεπάγεται (ή επιβάλλει) την χρήση ένοπλης βίας για την αποτροπή εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και εγκλημάτων πολέμου, ενόψει των αντιθέτων αποτελεσμάτων που ενδέχεται να έχει,⁷ δηλώνεται εξαρχής ότι η παρούσα έρευνα δεν προτίθεται να ασχοληθεί με την σκοπιμότητα της ευθύνη προστασίας, αλλά με την δεσμευτικότητά της. Έχει επομένως ιδιαίτερη χρησιμότητα η έρευνα εάν η επέμβαση στην Λιβύη με βάση την απόφαση 1973 του ΣΑ συνέβαλε στην μεταβολή της πολιτικής αρχής της ευθύνης προστασίας σε κανόνα δικαίου ή όχι.

2. ΕΥΘΥΝΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗ ΕΝΟΠΛΗΣ ΒΙΑΣ

Ο Κ' αι. χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια περιορισμού της δυνατότητας προσφυγής στην χρήση ένοπλης βίας στις διεθνείς σχέσεις. Η προσπάθεια αυτή φαίνεται να στέφεται με επιτυχία μετά από την τραυματική εμπειρία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η οποία οδηγεί σε μία ευρεία απαγόρευση χρήσης βίας στις διεθνείς σχέσεις (άρθρο 2, παράγρ. 4 Χάρτη ΗΕ και εθιμικό δίκαιο⁸). Το θετικό δίκαιο επιτρέπει δύο εξαιρέσεις της γενικής αυτής απαγόρευσης, αφ' ενός τα μέτρα συλλογικής ασφάλειας που μπορεί να λαμβάνει το ΣΑ, κατ' εφαρμογήν του κεφαλαίου Ζ' Χάρτη ΗΕ (άρθρα 39επ., ιδιαίτερα άρθρο 42) ή κατόπιν εξουσιοδότησεως προς περιφερειακές συμφωνίες ή οργανώσεις, δυνάμει του κεφαλαίου Η' του Χάρτη (άρθρα 52-54, ιδιαίτερα 53, παράγραφος 1) και αφ' ετέρου το δικαίωμα νόμιμης άμυνας για την απόκρουση ένοπλης επίθεσης (άρθρο 51 Χάρτη ΗΕ και διεθνές έθιμο).

Η ένοπλη επέμβαση την άνοιξη του 1999 κατά της Ο.Δ. της Γιουγκοσλαβίας (ΟΔΓ), με αφορμή τις καταγγελίες για εθνοκάθαρση κατά του αλβανικού στοιχείου στο Κοσσυφοπέδιο, που χαρακτηρίστηκε από τα επεμβαίνο-

---

⁷ Για μία πρόσφατη σύνοψη της σχετικής επιχειρηματολογίας, βλ. Alexander Aksenyonok, «The Civil War in Syria: Regional and Global Issues», in *Russia and Israel in the Changing Middle East. Conference Proceedings* (Zvi Magen, Vitaly Naumkin, eds), Institute for National Security Studies Memorandum No. 129, July 2013, Tel Aviv, σσ. 39-43.

⁸ ΔΔ, Στρατιωτικές και παραστρατιωτικές δραστηριότητες (Νικαράγουα κ. ΗΠΑ), ουσία, απόφαση, 27 Ιουνίου 1986, Συλλογή αποφάσεων, γνωμοδοτήσεων και διατάξεων, παράγρ. 187-192, σσ. 98-102.

ντα κράτη «ανθρωπιστική επέμβαση», άνοιξε μία μεγάλη συζήτηση για την δυνατότητα, νομιμότητα, σκοπιμότητα, κλπ. μιας πρόσθετης εξαίρεσης στην απαγόρευση χρήσης βίας, σε περίπτωση όπου η ένοπλη βία χρησιμοποιείται προς τον σκοπό αποτροπής μαζικών παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Πρόκειται για την γνωστή προβληματική της λεγομένης «ανθρωπιστικής επέμβασης».⁹ Οι αρνητικές ωστόσο συμπαράδηλώσεις του όρου επέμβαση στις διεθνείς σχέσεις και η απαξίωσή της στο διεθνές δίκαιο, είχαν οδηγήσει και στο παρελθόν στην αναζήτηση άλλων εκφράσεων για την έννοια αυτή: οι περισσότεροι γνωστοί όροι που κατά καιρούς χρησιμοποιήθηκαν είναι «ανθρωπιστική ανάμειξη», «ανθρωπιστική συνδρομή», «δικαίωμα ανάμειξης» ή «υποχρέωση ανάμειξης».¹⁰ Η ασάφεια και η διακύμανση της χρησιμοποιούμενης ορολογίας δεν οφειλόταν αποκλειστικά στην ανάγκη ευρεσιλογίας αλλά εξίσου στην ανεπαρκή θεωρητική επεξεργασία της έννοιας, η οποία εστέγασε κατά καιρούς ετερόκλητο περιεχόμενο.

Η μακρά αντιλογία με αφορμή την επέμβαση για το Κοσσυφοπέδιο κατέστησε επίκαιρη την ανάγκη πληρέστερης θεωρητικής επεξεργασίας του φαινομένου της «ανθρωπιστική επέμβασης», ιδιαίτερα εκ μέρους των δρώντων εκείνων που επιθυμούσαν την επικαιροποίηση του φαινομένου και την απαλλαγή του από τις ιστορικές αρνητικές φορτίσεις. Το έργο αυτό ανέλαβε, με πρωτοβουλία της καναδικής κυβέρνησης μία ομάδα εμπειρογνομόνων, η Διεθνής Επιτροπή για την Επέμβαση και την Κρατική Κυριαρχία (ΔΕΕΚΚ), η οποία συνέταξε μία μακρά έκθεση με τίτλο Η ευθύνη προστασίας.¹¹ Η έκθεση αυτή δεν επεχείρησε απλά την αλλαγή της ορολογίας, αλλά προσπάθησε να εντάξει την παλαιότερη έννοια της «ανθρωπιστικής επέμβασης» σε μία προσπάθεια ανανοηματοδότησης της κρατικής κυριαρχίας από δικαίωμα σε ευθύνη, με την ενίσχυση της ατροφικής μέχρι τότε όψης της κυριαρχίας και ως πηγής υποχρεώσεων για τα κράτη. Επρόκειτο

⁹ Βλ. A. Rougier, «La théorie de l'intervention d'humanité», *RGDIP*, 1910, σσ. 468επ. Για ανθρωπιστική επέμβαση είχε γίνει λόγος τις δεκαετίες πριν από την νατοϊκή επέμβαση στην ΟΔΓ, στις ένοπλες επεμβάσεις της Ινδίας και του Βιετνάμ στο (τότε) Ανατολικό Πακιστάν (Μπαγκλαντές) και στην (τότε) Δημοκρατική Καμπουτζία (Καμπούτζη). Στις περιπτώσεις πάντως αυτές επρόκειτο για επέμβαση ενός μόνο κράτους και η συλλογιστική της ανθρωπιστικής επέμβασης περιορίστηκε σε εξέταση παλαιότερων εννοιών.

¹⁰ Ιωάννης Στριμπής, «Η εξ'επόμεως διεθνούς δικαίου θεώρησης της συμβολής του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών εις την διαλεκτική της επεμβάσεως κατ'επίκλησιν λόγων ανθρωπισμού», *Ορθοδοξία* (ηθικοθησκευτικό όργανο του Οικουμενικού Πατριαρχείου), 2009, τεύχ. Β'.

¹¹ *The Responsibility to Protect*, Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty, Δεκέμβριος 2001.

για μία παραμελημένη όψη της κρατικής κυριαρχίας, η οποία συλλαμβανόταν πολιτικά ως εξουσία και δικαίωμα.

Εντός αυτής της προσπάθειας αναπροσανατολισμού της συζήτησης σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο, που αποτελούσε αίτημα των καιρών μετά τις οδυνηρές εμπειρίες της διεθνούς οργάνωσης στην Ρουάντα και στην Βοσνία-Ερζεγοβίνη, η πρόταση της ΔΕΕΚΚ επεδίωξε να καλύψει όσο το δυνατόν περισσότερες περιπτώσεις που θα κινητοποιούσαν την προτεινόμενη ευθύνη προστασίας. Συνδυάζοντας την ευθύνη προστασίας με την ανθρώπινη ασφάλεια (human security), η ΔΕΕΚΚ εισηγήθηκε την υιοθέτηση ευθύνης προστασίας σε περιπτώσεις που πρόσωπα πλήττονται από εμφύλιο πόλεμο, στάση και κρατική καταπίεση, ενώ ειδικά για την στρατιωτική επέμβαση θεώρησε αναγκαίο να συντρέχουν σημαντικές απώλειες ζωών, ανεξαρτήτως πρόθεσης να τελεστεί γενοκτονία, εθνοκάθαρση που διενεργείται με φόνους, αναγκαστική εκδίωξη, τρόμο ή βιασμό, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, παραβιάσεις δικαίου του πολέμου, λιμός, εμφύλιος πόλεμος, ακόμη δε και φυσικές και οικολογικές καταστροφές.¹²

Η έκθεση της ΔΕΕΚΚ έδωσε αφορμή σε πολλές συζητήσεις, οι οποίες, στον απόηχο της νατοϊκής ένοπλης επέμβασης κατά της ΟΔΓ, απασχόλησαν, όπως ήταν φυσικό και αναμενόμενο και τα ΗΕ. Το θέμα της ευθύνης προστασίας ενεγράφη και στην ημερησία διάταξη της Παγκόσμιας Συνόδου Κορυφής που συνήλθε για την επέτειο των εξήντα ετών από την ίδρυση του ΟΗΕ στις 14-16 Σεπτεμβρίου 2005 στην Νέα Υόρκη με την συμμετοχή εκατόν εξήντα και πλέον αρχηγών κρατών ή κυβερνήσεων. Η Σύνοδος αυτή υιοθέτησε ένα Καταληκτικό Κείμενο, στο οποίο περιελήφθη και η ευθύνη προστασίας.¹³ Το Καταληκτικό Κείμενο υιοθέτησε την ορολογία ευθύνη προστασίας, αλλά διαμόρφωσε το περιεχόμενο της έννοιας αρκετά διαφορετικά από την ΔΕΕΚΚ. Η διαφοροποίηση είχε αρχίσει να γίνεται αισθητή από δύο προγενέστερες απόπειρες περιγραφής της ευθύνης προστασίας στο πλαίσιο των ΗΕ που ενστερνίστηκαν πριν από το Καταληκτικό Κείμενο την ιδέα της ευθύνης προστασίας και προλείαναν το έδαφος για την επίσημη αποδοχή του στην Παγκόσμια Σύνοδο Κορυφής τον Σεπτέμβριο 2005. Πρόκειται για την Έκθεση της Επιτροπής Υψηλού Επιπέδου για τις Απειλές, Προκλήσεις και Αλλαγές με τίτλο Ένας ασφαλέστερος κόσμος: Κοινή μας ευθύνη¹⁴ και την Έκθεση του Γενικού Γραμματέα των ΗΕ με

¹² Αντόθι, παράγρ. 2.31, σ. 18, παράγρ. 4.19, σ. 37, παράγρ. 4.20, σσ. 37-38.

¹³ World Summit Outcome Document, όπ. παραπ., υποσ. 4, παράγρ. 138-139.

¹⁴ High-level Panel on Threats, Challenges and Change, *A more secure world: our shared responsibility*, Doc. A/59/565, 2 December 2004.

τίτλο Για ευρύτερη ελευθερία: Προς ανάπτυξη, ασφάλεια και ανθρώπινα δικαιώματα για όλους.¹⁵

Από τις ποικίλες προτάσεις των ανωτέρω κειμένων, το Καταληκτικό Κείμενο οριοθέτησε περιοριστικά¹⁶ την ευθύνη προστασίας σε ευθύνη των κρατών να προστατεύουν τα πρόσωπα υπο την δικαιοδοσία τους από γενοκτονία, εγκλήματα πολέμου, εθνοκάθαρση και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Πρόκειται αφ' ενός μεν για ευθύνη κάθε κράτους ατομικά, που περιλαμβάνει και την προστασία των πολιτών του από τις ανωτέρω εγκληματικές συμπεριφορές αλλά και την πρόληψή τους.¹⁷ Αφ' ετέρου, η ευθύνη προστασίας αναγνωρίζεται και ως συλλογική ευθύνη «της διεθνούς κοινότητας, διά των Ηνωμένων Εθνών».¹⁸ Στο δεύτερο, συλλογικό αυτό επίπεδο η ευθύνη συνίσταται στην χρήση των καταλλήλων διπλωματικών, ανθρωπιστικών και άλλων ειρηνικών μέσων (σύμφωνα με τα κεφάλαια ΣΤ' και Η' Χάρτη) με σκοπό να συνδράμει «η διεθνής κοινότητα, διά των Ηνωμένων Εθνών» στην προστασία των πληθυσμών από γενοκτονία, εγκλήματα πολέμου, εθνοκάθαρση και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Σε περίπτωση δε που η δράση των εθνικών αρχών και τα συλλογικά ειρηνικά μέσα αποβούν αλυσίτελή, οι ηγέτες δηλώνουν την ετοιμότητά τους να αναλάβουν εγκαίρως και αποφασιστικά, συλλογική δράση, διά του ΣΑ, σύμφωνα προς τον Χάρτη, περιλαμβανομένου του κεφαλαίου Ζ'.¹⁹ Επομένως, το ΣΑ δύναται να υιοθετήσει για την υλοποίηση της ευθύνης προστασίας και μέτρα εξαναγκασμού κατά του υποχρέου που δεν αναλαμβάνει την ευθύνη προστασίας των πληθυσμών υπό την δικαιοδοσία του, που μπορούν να φθάσουν και στην χρήση ένοπλης βίας, υπό τις προϋποθέσεις του Χάρτη ΗΕ (διαπίστωση απειλής χρήσης βίας ή διατάραξης της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας). Δεν προβλέπεται συνεπώς από το Καταληκτικό κείμενο η μονομερούς ή πολυμερούς χρήση ένοπλης δύναμης για την προστασία πληθυ-

¹⁵ Report of the Secretary-General, In larger freedom: towards development, security and human rights for all, Doc. A/59/2005, 21 March 2005.

¹⁶ Για την σύγκριση των εννοιολογικών στοιχείων της ευθύνης προστασίας στα κείμενα της ΔΕΕΚΚ, της Επιτροπής Υψηλού Επιπέδου και του ΓΤ ΗΕ και την εξέλιξη της έννοιας, βλ. Ιωάννης Στριμπής, «Η ρύθμιση της χρήσης βίας 60 χρόνια μετά τον Χάρτη του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Εξέλιξη μέσα από την συνέχεια», σε Εξήντα χρόνια από την ίδρυση των Ηνωμένων Εθνών. Ειρήνη, Ανθρώπινα Δικαιώματα, Βιώσιμη Ανάπτυξη και Θεσμική Μεταρρύθμιση, (Χ. Δίπλα – Ε. Δούση, επιμ.), Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2007, σσ. 56-58.

¹⁷ World Summit Outcome, όπ. παραρ., υποσ. 4, παράγρ. 138.

¹⁸ Όπ. παραρ., παράγρ. 139.

¹⁹ Αυτόθι.

σμών, που δεν ερείδεται σε απόφαση του ΣΑ²⁰, αποκλειστική αρμοδιότητα του οποίου αναγνωρίζεται η χρήση ένοπλης βίας στο πλαίσιο της ευθύνης προστασίας. Όπως διαμορφώθηκε στο Καταληκτικό Κείμενο, η προσφυγή σε ένοπλη βία λόγω της ευθύνης προστασίας πληθυσμών θα λειτουργήσει με την διαπίστωση από το ΣΑ ότι η διάπραξη των εγκλημάτων από τα οποία οφείλουν να προστατευθούν όλα τα πρόσωπα, αποτελεί απειλή κατά της ειρήνης ή διατάραξη της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Πρόκειται για την, ούτως ή άλλως, υπαρκτή ευχέρεια του ΣΑ να αναλαμβάνει δράση όταν διαπιστώνει οποιαδήποτε απειλή κατά της ειρήνης ή διατάραξη της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας.²¹ Σε αυτήν το πολιτικό consensus προσχώρησαν βαθμηδόν και ένθερμοι κατ' αρχάς θιασώτες και της δυνατότητας ανάληψης στρατιωτικής δράσης χωρίς σχετική απόφαση του ΣΑ για την πραγμάτωση της ευθύνης προστασίας.²²

Η ευθύνη προστασίας λοιπόν αναλύεται σε τρεις πυλώνες, τους οποίους συστηματοποίησε ο ΓΓ ΗΕ στις αρχές του 2009.²³ Πρόκειται για την αρχική ευθύνη των κρατών να προστατεύουν τους πληθυσμούς τους από γενοκτονία, εγκλήματα πολέμου, εθνοκάθαρση και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας: την συνδρομή της διεθνούς οργάνωσης προς τα κράτη που έχουν ανάγκη, ώστε να εκπληρώνουν την αρχική τους ευθύνη προστασίας: και, τέλος, την αποφασιστική και έγκαιρη δράση της διεθνούς κοινότητας διά των Ηνωμένων Εθνών, σε περίπτωση που κάποιο κράτος αδυνατεί ή δεν επιθυμεί να εκπληρώσει της αρχική ευθύνη προστασίας που υπέχει έναντι των προσώπων υπό την δικαιοδοσία του.

---

²⁰ Πρβλ. High-level Panel on Threats, Challenges and Change, A more secure world: our shared responsibility, όπ. παραπ., υποσ. 14, παράγρ. 203, σ. 57· Report of the Secretary-General, In larger freedom: towards development, security and human rights for all, όπ. παραπ., υποσ. 15, παράγρ. 135 in fine, σ. 35.

²¹ Η νομική κατοχύρωση της ευθύνης προστασίας, αν και όταν συμβεί, θα έχει μακροπρόθεσμες συνέπειες ως προς τα όρια της ευρύτατης διακριτικής ευχέρειας που απολαμβάνει υπό το κρατούν σύστημα το ΣΑ, βλ. αναλυτικά Ιωάννης Στρομπής, «Η ρύθμιση της χρήσης βίας 60 χρόνια μετά τον Χάρτη του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Εξέλιξη μέσα από την συνέχεια», όπ. παραπ., υποσ. 16, σσ. 62-65.

²² Η ΔΕΕΚΚ εκκινούσε στην έκθεσή της από την αρμοδιότητα του ΣΑ για την εφαρμογή της ευθύνης προστασίας, The Responsibility to Protect, όπ. παραπ., υποσ. 11, παράγρ. 6.14, σ. 54, αλλά, ως συνέπεια ενδεχόμενης αδράνειας του ΣΑ, αποδεχόταν εμμέσως πλην σαφώς την χωρίς απόφαση του ΣΑ χρήση ένοπλης βίας για την πραγμάτωση της ευθύνης προστασίας, αυτόθι, παράγρ. 6.28-6.40, σσ. 57-60.

²³ Implementing the Responsibility to Protect, Report of the Secretary-General, A/63/677, 12 Ιανουαρίου 2009.

3. ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΗ ΠΥΚΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ

Η ευθύνη προστασίας με το ανωτέρω περιεχόμενο χαρακτηρίστηκε κατ' αρχήν ως αναδυόμενος κανόνας, κανόνας εν τω γίνεσθαι.²⁴ Η δε νομική ποιότητα της έννοιας αποτελεί έκτοτε αντικείμενο αμφισβήτησης. Κατ' αρχάς το Καταληκτικό Κείμενο αποτελεί τεχνικά διακήρυξη της Γενικής Συνέλευσης ΗΕ (ΓΣ), χωρίς δεσμευτικό περιεχόμενο.²⁵ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ δύο πτυχών του θέματος, των στοιχείων της ευθύνης προστασίας που δεν άπτονται της χρήσης ένοπλης βίας και της δυνατότητας προσφυγής σε στρατιωτικά μέσα για την εκπλήρωση της ευθύνης προστασίας.

Σε ότι αφορά στο δεύτερο σημείο, η έρευνα στρέφεται προς την περίπτωση χρήσης βίας για την πραγμάτωση της ευθύνης προστασίας χωρίς σχετική απόφαση του ΣΑ. Στην περίπτωση αυτή η διεθνής πρακτική απαντά αρνητικά. Η έντονη διχογνωμία στο πλαίσιο των ΗΕ στην υπόθεση του Κοσσυφοπεδίου (1999), με αποτέλεσμα την αδυναμία εξασφάλισης σχετικής απόφασης του ΣΑ, διαψεύδουν κάθε υπόνοια ομοιόμορφης πεποίθησης δικαίου, που θα μπορούσε να οδηγήσει σε δημιουργία διεθνές έθιμο. Κατά τις συζητήσεις στα ΗΕ, διαπιστώθηκαν τέσσερεις διαφορετικές προσεγγίσεις. Η πλειοψηφία των κρατών τοποθετήθηκε αρνητικά προς το ενδεχόμενο ένοπλης επίθεσης κατά της ΟΔΓ. Μικρότερη μερίδα κρατών θεωρούσε νόμιμη την υπό τις συνθήκες εκείνης της περιόδου ένοπλη προσβολή κατά της ΟΔΓ με σκοπό την προστασία του αλβανικού πληθυσμού από εθνοκάθαρση (την οποία η μερίδα αυτή των κρατών, όπως και τα μεγαλύτερα μέσα μαζικής επικοινωνίας του δυτικού κόσμου, θεωρούσαν γεγονός). Με μικρότερη αριθμητική δύναμη, μία τρίτη ομάδα κατέφασκε μεν την ασυμφωνία της ένοπλης επέμβασης προς την διεθνή νομιμότητα, αλλά δεχόταν την ανωτέρω παραβίαση προκειμένου να αποτραπούν μαζικές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων (κατάσταση ανάγκης), ενώ μια άλλη ομάδα επεδίωξε να μεταφέρει τους όρους της συζήτησης από το πλαίσιο της νομιμότητας

²⁴ Βλ., λ.χ. The Responsibility to Protect, όπ. παραπ., υποσ. 11, παράγρ. 2.24-2.26, σσ. 15-16, 6.17, σ. 55· High-Level Panel on Threats, Challenges and Change, A more secure world: our shared responsibility, A/59/565, 2 December 2004, παράγρ. 202, 203, σ. 57.

²⁵ Αντί πολλών, Anne Peters, «The Security Council's Responsibility to Protect», International Organizations Law Review, 2011, σσ. 7-15, 38. Μπορεί ωστόσο το κείμενο αυτό να εκφράζει κάποια έναρξη πεποίθησης δικαίου (χωρίς ανάλογη πρακτική βεβαίως), βλ. περαιτέρω Ιωάννης Στριμπής, «Η ρύθμιση της χρήσης βίας 60 χρόνια μετά τον Χάρτη του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Εξέλιξη μέσα από την συνέχεια», όπ. παραπ., υποσ. 16, σσ. 62-65.

(νομική σκοπιά) προς την, πολιτικού χαρακτήρα, νομιμοποίηση²⁶. Η προφανής ασυμφωνία, όχι μόνο εμπόδισε την υιοθέτηση απόφασης από το ΣΑ, αλλά και κατέδειξε την ανυπαρξία κανόνα του θετικού διεθνούς δικαίου και την αδυναμία ανάδυσης διεθνούς κανόνα που να επιτρέπει χρήση βίας για την αποτροπή εθνοκάθαρσης. Η ασυμφωνία αυτή ξεπέρασε τα όρια των ΗΕ και ανάλογες διαιρέσεις εκδηλώθηκαν και σε διεθνείς οργανισμούς και φορείς της κοινωνίας των πολιτών· ακόμη και στο εσωτερικό των μελών του ΝΑΤΟ δεν υπήρχε ομοφωνία για το σύννομο κατά το διεθνές δίκαιο της επέμβασης στην ΟΔΓ²⁷.

Επιχείρημα ότι ο Χάρτης ΗΕ είναι παρωχημένος και για αυτό νέες εξαιρέσεις στην απαγόρευση της χρήσης βίας θα πρέπει να εισαχθούν. Δεν θα ασχοληθούμε στο παρόν με την ευστάθεια του επιχειρήματος, ούτε με τις στατικές και δυναμικές συνέπειες που θα είχε τυχόν αποδοχή του. Αλλά ακόμη και αν γινόταν δεκτό, συζητήσεως χάριν, ότι η απαγόρευση χρήσης ένοπλης βίας όπως προβλέπεται στον Χάρτη ΗΕ, έχει περιπέσει σε αχρησία, θα ήταν εξαιρετικά δυσχερές, αν όχι αδύνατο, να προβληθεί ανάλογο επιχείρημα και για το κύρος του αντιστοίχου εθιμικού κανόνα.²⁸ Σε αυτήν την περίπτωση, η συλλογιστική θα οδηγείτο κατ' ανάγκην στην «επιστροφή» στο *ius ad bellum* πριν από την υιοθέτηση του Χάρτη ΗΕ, το οποίο υπό τις σημερινές συνθήκες είναι λογικά άτοπο και πολιτικά αδιανόητο. Περαιτέρω, η αχρησία μπορεί υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις να συνεπάγεται κατάργηση κανόνα, αλλά η δημιουργία νέου κανόνα απαιτεί θετική ενέργεια, παραγωγική νέου δικαίου (πρακτική και *opinio juris* ή συμβατική ρύθμιση ή, τέλος, γενική αρχή του δικαίου). Το επιχείρημα επομένως του παρωχημένου χαρακτήρα του Χάρτη ΗΕ τοποθετείται καθαρά από τους υποστηρικτές του στον χώρο της *lege ferenda*.

Μετά τα γεγονότα του 1999 στην ΟΔΓ, το Καταληκτικό κείμενο επιβεβαίωσε πανηγυρικά την δυνατότητα άσκησης ένοπλης βίας για την πραγμάτωση της ευθύνης προστασίας μόνο κατ' εφαρμογή του Χάρτη ΗΕ, με απόφαση του ΣΑ (ένταξη της ευθύνης προστασίας στο σύστημα συλλογικής

---

²⁶ Βλ. την πολύτιμη μαρτυρία του μονίμου αντιπροσώπου των Κάτω Χωρών στον ΟΗΕ Peter van Walsum, κατά την περίοδο των διαβουλεύσεων στο ΣΑ για την υιοθέτηση απόφασης που να επιτρέπει την επέμβαση κατά της ΟΔΓ, Peter van Walsum, «The Security Council and the Use of Force: Kosovo, East Timor, Irak», in *The Security Council and the Use of Force. Theory and Reality – A Need for Change?*, (Niels Blokker & Nico Schrijver, eds.), Leiden: Nijhoff, 2005, σ. 68.

²⁷ Αυτόθι.

²⁸ ΔΔ, *Στρατιωτικές και παραστρατιωτικές δραστηριότητες (Νικαράγουα κ. ΗΠΑ)*, όπ. παραπ., υποσ. 8.

ασφάλειας του Χάρτη ΗΕ). Η αποσιώπηση δε της περίπτωσης που το ΣΑ δεν αναλαμβάνει δράση σύμφωνα με την ευθύνη προστασίας, δεν οφείλεται σε παράλειψη, αλλά σε εσκεμμένη επιλογή της Διάσκεψης Κορυφής να μη περιληφθεί καμία αναφορά πέραν της δράσης του ΣΑ. Οι διεργασίες που οδήγησαν στην υιοθέτηση του Καταληκτικού Κειμένου δεν αφήνουν αμφιβολία για την τελευταία εκδοχή.²⁹

Αυτήν την εκδοχή, της νομιμότητας του Χάρτη ΗΕ προέβαλε και η Γεωργία σε ειδικό υπόμνημα που υπέβαλε στον Οργανισμό για την ασφάλεια και την συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ), στο οποίο, με αναφορά στην διεθνή πρακτική και σε επιστημονικές εργασίες, αντικρούει την ύπαρξη κανόνα με περιεχόμενο την χρήση βίας για την πραγμάτωση της ευθύνης προστασίας χωρίς απόφαση του ΣΑ.³⁰ Η επίκληση και της ευθύνης προστασίας από την Ρωσία για την δικαιολόγηση της χρήσης ένοπλης βίας κατά της Γεωργίας τον Αύγουστο του 2008 ανάγκασε μέχρι και τους πλέον ενθουσιώδεις κήρυκες της ευθύνης προστασίας να προσχωρήσουν στο consensus του Καταληκτικού Κειμένου (εφαρμογή του κεφ. Ζ' Χάρτη ΗΕ από ΣΑ).³¹ Η περίπτωση δε της Λιβύης, με την εξουσιοδότηση του ΣΑ, εντάσσεται αδιαμφισβήτητα σε αυτό το διεθνές consensus, ενώ ανάλογο - προσωρινό - συμπέρασμα μπορεί να διακινδυνεύσει κάποιος προς το παρόν και από την συμπεριφορά των κρατών και του ΟΗΕ στην υπόθεση της κρίσης στην Συρία.³²

Η ανάγκη απόφασης του ΣΑ για την χρήση ένοπλης βίας στο πλαίσιο της ευθύνης προστασίας ισχύει και για την περίπτωση προστασίας πληθυσμών από γενοκτονία, για την πρόληψη και καταστολή της οποίας υπάρχει συγκεκριμένη, ειδική νομική βάση (σύμβαση κατά της γενοκτονίας, 1949). Και στην περίπτωση αυτήν τα κράτη μέλη των ΗΕ θα πρέπει να κινητοποιηθούν και να κινητοποιήσουν το ΣΑ, για την προστασία προσώπων από απειλούμενη και κατά μείζονα λόγο διαπραπτόμενη γενοκτονία. Δεν μπορεί δε να

²⁹ Letter of the Permanent Representative of the US to UN, 30 August 2005· Anne Peters, «The Security Council's Responsibility to Protect», *International Organizations Law Review*, 2011, σσ. 8-9.

³⁰ Delegation of Georgia, *Use of force issues arising of the Russian Federation invasion of Georgia in August 2008*, 7 August 2009, Έγγρ. ΟΑΣΕ SEC.DEL/210/09/Add. 2, σσ. 9-11.

³¹ Gareth Evans, «Russia and the 'Responsibility to Protect'», *Los Angeles Times*, 31 August 2008.

³² Η κρίση αυτή βρίσκεται σε εξέλιξη όσο γράφεται το παρόν· οριστικά συμπεράσματα δεν είναι δυνατόν να εξαχθούν για αυτήν την περίπτωση. Πρβλ. Qu Xing, «The UN Charter, the Responsibility to Protect, and the Syria Issue», *China International Studies*, 2012 (No. 33), σσ. 14-35.

υπάρχει αμφιβολία ότι η διάπραξη ή η απειλή διάπραξης γενοκτονίας αποτελεί απειλή για την διεθνή ειρήνη και ασφάλεια και ότι το ΣΑ πρέπει να πράξει τα δέοντα ώστε να προλάβει, αποτρέψει ή καταστείλει γενοκτονία. Στην περίπτωση αυτή, επίκληση της ευθύνης προστασίας δεν προσφέρει ιδιαίτερη νομιμοποίηση στην δράση του ΣΑ, πέραν αυτής που το Συμβούλιο αντλεί ήδη από τα άρθρα 24 και 39 επ. Χάρτη ΗΕ.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να υπογραμμισθεί, ότι, μολονότι η ευθύνη προστασίας φαίνεται να ερείδεται επί ηθικών αρχών (αλληλεγγύη, προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κλπ.), δεν παύει να εισάγει έναν ηθικό σχετικισμό σε ό,τι αφορά στην χρήση ένοπλης βίας, πέραν των νομικών περιορισμών που τίθενται από το θετικό δίκαιο για την σύννομη άσκησή της. Αλλά προφανώς ο σκοπός δεν δικαιώνει τα μέσα: κάποια μέσα για την επιδίωξη των σκοπών που θέλει να υπηρετεί η ευθύνη προστασίας είναι παράνομα και δεν αποβάλλουν τον χαρακτήρα αυτό από την απλή επίκληση επιθυμητών ή ακόμη και θεμιτών επιδιώξεων. Ιδίως οι αρχικές συλλήψεις της ευθύνης προστασίας (πριν το Καταληκτικό Κείμενο του 2005), οι οποίες εξακολουθούν να επιβιώνουν –κυρίως εκ πολιτικών λόγων–, εμφορούνταν από μία επιστροφή της παλαιάς ιδεολογίας του δικαίου πολέμου, σε αντεστραμμένη μορφή: ενώ η περί δικαίου πολέμου διδασκαλία αναπτύχθηκε για να περιορίσει την προσφυγή στην ένοπλη βία, όταν ο πόλεμος αποτελούσε ακόμη σύννομο μέσο επίλυσης διεθνών διαφορών, στην ευθύνη προστασίας έχουμε αντιστροφή της κατάστασης, όπου ο δίκαιος πόλεμος αποτελεί επιχείρημα για την κάμψη της εν τω μεταξύ και με μεγάλους κόπους, επιτευχθείσας απαγόρευσης χρήσης ένοπλης βίας στις διεθνείς σχέσεις.

Για τα υπόλοιπα στοιχεία της ευθύνης προστασίας (ευθύνη των κρατών να προστατεύουν τους πληθυσμούς τους από γενοκτονία, εγκλήματα πολέμου, εθνοκάθαρση και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας· συνδρομή της διεθνούς οργάνωσης προς τα κράτη που έχουν ανάγκη, ώστε να εκπληρώνουν την αρχική τους ευθύνη προστασίας· και, τέλος, την αποφασιστική και έγκαιρη δράση της διεθνούς κοινότητας διά των Ηνωμένων Εθνών, σε περίπτωση που κάποιο κράτος αδυνατεί ή δεν επιθυμεί να εκπληρώσει της αρχική ευθύνη προστασίας που υπέχει έναντι των προσώπων υπό την δικαιοδοσία του· χρήση των καταλλήλων διπλωματικών, ανθρωπιστικών και άλλων ειρηνικών μέσων (σύμφωνα με τα κεφάλαια ΣΤ' και Η' Χάρτη) με σκοπό να προστατεύσει «η διεθνής κοινότητα, διά των Ηνωμένων Εθνών» πρόσωπα από γενοκτονία, εγκλήματα πολέμου, εθνοκάθαρση και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας) θα πρέπει να αναζητηθεί η ύπαρξη των στοιχείων εκείνων που θα επέτρεπαν την κατάφαση δημιουργίας κανόνα διεθνούς δικαίου που να τα εντάσσει από τον χώρο της πολιτικής διακήρυξης στο πλαίσιο

σιο της διεθνούς νομιμότητας. Η διεθνής πρακτική επί των όψεων αυτών της ευθύνης προστασίας θέματος δεν ήταν ούτε είναι σταθερή.³³ Πρόσθετη δυσκολία δημιουργεί η διαπίστωση ότι η απόρριψη της ευθύνης προστασίας από κράτη και άλλους παράγοντες της διεθνούς οργάνωσης φαίνεται να μη διακρίνει πάντα ανάμεσα στις ιδιαίτερες εκφάνσεις/πυλώνες της έννοιας.

Προβληματισμό σε αυτήν την κατεύθυνση προκαλεί και η διαπίστωση ότι σε κείμενα του ΣΑ αποφεύγεται κάθε αναφορά στην «ευθύνη προστασίας», είτε πρόκειται για αποφάσεις που αφορούν σε μέτρα εξαναγκασμού, είτε όχι.

Μετά την υιοθέτηση του Καταληκτικού Κειμένου του 2005, το ΣΑ αναφέρθηκε σε αυτό και συγκεκριμένα στις παραγράφους 138 και 139 στο διατακτικό μιας μόνο απόφασής του, της 1674 (2006) με αντικείμενο την προστασία των αμάχων (παράγρ. 4). Αναφορά στην «ευθύνη της Κυβέρνησης του Σουδάν να προστατεύει αμάχους υπό την απειλή σωματικής βίας» ανευρίσκεται και στην απόφαση 1706 (παράγρ. 12(α)), του ίδιου έτους. Μετά το 2006, κάθε αναφορά στο Καταληκτικό Κείμενο απαλείφεται από τις αποφάσεις του ΣΑ,³⁴ ενώ και οι ευάριθμες αναφορές στην ευθύνη προστασίας εστιάζονται στους αμάχους και περιλαμβάνονται πλέον μόνο στο προοίμιο των αποφάσεων 1970 (Λιβύη), 1973 (Λιβύη), 1975 (Ακτή Ελεφαντοστού) και 2014 (Υεμένη) του 2011. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικό είναι ότι στην απόφαση 1894, για την προστασία των αμάχων, που υιοθετήθηκε το 2009, τρισήμισι χρόνια μετά την 1674 με το ίδιο θέμα (προστασία αμάχων), η αναφορά στην ευθύνη προστασίας μετακινήθηκε από το διατακτικό στο προοίμιο της απόφασης. Η αναφορά στην ευθύνη προστασίας επανέρχεται στο διατακτικό της απόφασης του ΣΑ 2085 (2012) για την κατάσταση στο Μαλί, η οποία επιφορτίζει την υπό αφρικανική ηγεσία Διεθνή Αποστολή Συνδρομής στο Μαλί (African-led International Support Mission in Mali, AFISMA) «να συνδράμει τις αρχές του Μαλί στην αρχική τους ευθύνη να προστατεύουν τον πληθυσμό» (παράγρ. 9(d)).

Η μελέτη των ανωτέρω αποφάσεων του ΣΑ οδηγεί στην διαπίστωση ότι ενώ αποφεύγουν επιμελώς κάθε αναφορά στην «ευθύνη προστασίας», δεν συμβαίνει το ίδιο σχετικά με την ευθύνη των κρατών να προστατεύουν τους αμάχους που βρίσκονται υπό την δικαιοδοσία τους (πρώτος πυλώνας). Σε

³³ High-Level Panel on Threats, Challenges and Change, A more secure world: our shared responsibility, A/59/565, 2 December 2004, παράγρ. 202, 203, σ. 57.

³⁴ Αναφορά στην ευθύνη προστασίας κατά τις παραγρ. 138 και 139 του Καταληκτικού Κειμένου απαντάται και στο προοίμιο της βραχύτατης όντως και καθαρά διαδικαστικής απόφασης της ΓΣ 63/308 (14 Σεπτεμβρίου 2009).

αυτήν την ευθύνη αποδίδουν οι ανωτέρω αποφάσεις του ΣΑ ιδιαίτερη βαρύτητα· στην δε 1973 η προστασία των αμάχων αποτελεί ιδιαίτερη ενότητα της απόφασης υπό αυτόν ακριβώς τον τίτλο. Η διαπίστωση αυτή καθιστά επιτακτική προσηκτικότερη έρευνα προκειμένου να διευκρινισθεί εάν οι αντιρρήσεις που διατυπώνονται κατά της ευθύνης προστασίας κατευθύνονται προς την χρήση ένοπλης βίας στο πλαίσιο της έννοιας, ώστε να μη αφορούν σε όλες ή κάποιες από τις υπόλοιπες εκφάνσεις. Σε αυτήν την συνάφεια, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η αναφορά στην αποστολή της αφρικανική επιχείρησης στο Μαλί να συνδράμει τις αρχές της χώρας στην εκπλήρωση της ευθύνης προστασίας, συνιστά επιβεβαίωση, σε νομικώς δεσμευτική απόφαση του ΣΑ, του δεύτερου και του τρίτου πυλώνα της ευθύνης προστασίας, μολονότι η δράση που εξουσιοδοτείται εντάσσεται περισσότερο στην κατηγορία των ενισχυμένων ειρηνευτικών επιχειρήσεων, που έχουν δικαίωμα χρήσης ένοπλης βίας για την προστασία αμάχων (με την συναίνεση πάντως του κράτους υποδοχής), παρά στην περίπτωση χρήσης ένοπλης βίας κατά κράτους χωρίς την θέλησή του, επειδή δεν προστατεύει πρόσωπα υπό την δικαιοδοσία του.

4. ΑΠΟΦΑΣΗ ΣΑ 1973 (2011)

Η απόφαση 1973 του ΣΑ εξουσιοδοτεί την χρήση ένοπλης βίας κατά κράτους που δεν συναινεί, με σκοπό την προστασία αμάχων. Υιοθετήθηκε με δέκα θετικές ψήφους και πέντε αποχές³⁵. Το σχέδιο που οδήγησε στην απόφαση είχε προταθεί από κοινού από την Γαλλία, τον Λίβανο και το ΗΒ. Η εξουσιοδότηση χρήσης ένοπλης βίας προβλέπεται από την απόφαση για τρεις περιπτώσεις, εκ των οποίων η πρώτη αφορά στην προστασία αμάχων (παράγρ. 4), ενώ οι άλλες δύο σχετίζονται με την επιβολή ζώνης απαγόρευσης πτήσεων (παράγρ. 8) και του εμπάργκο όπλων (παράγρ. 13).

Η σχετική με την προστασία του αμάχου πληθυσμού διάταξη προβλέπει ότι το ΣΑ:

«Εξουσιοδοτεί Κράτη Μέλη που έχουν προβεί σε σχετική κοινοποίηση προς τον Γενικό Γραμματέα, να λάβουν, υπό την εθνική τους ιδιότητα ή μέσω περιφερειακών οργανισμών ή συμφωνιών, και σε συνεργασία με τον Γενικό Γραμματέα, όλα τα αναγκαία μέτρα ... για να προστατεύσουν τους αμάχους και τις περιοχές στις οποίες διαμένει άμαχος πληθυσμός που

---

³⁵ Υπερ: Βοσνία-Ερζεγοβίνη, Γαλλία, Γαμπόν, ΗΒ, ΗΠΑ, Κολομβία, Λίβανος, Νιγηρία, Πορτογαλία, Νότιος Αφρική. Απείχαν: Βραζιλία, Γερμανία, Ινδία, Κίνα, Ρωσία.

τελούν υπό την απειλή επίθεσης στην Λιβύη...»

Πρόκειται για την πρώτη απόφαση του ΣΑ που εξουσιοδοτεί κατά γενικό τρόπο ακόμη και την χρήση ένοπλης βίας για την προστασία αμάχων.³⁶ Ωστόσο, οι γνώμες ως προς την σημασία της απόφασης αυτής για το νομικό καθεστώς της ευθύνης προστασίας, όπως είπαμε ήδη, δίστανται μεταξύ της κανονιστικής κατοχύρωσης της έννοιας και της περιορισμένης έως μηδαμινής επιρροής στην νομική καθιέρωσή της.

Η αποτίμηση των ανωτέρω απόψεων απαιτεί ερμηνεία της απόφασης. Σε αυτήν την συνάφεια κρίσιμες είναι η διατύπωση της απόφασης αλλά και η ανάλυση των δηλώσεων των εκπροσώπων των μελών του ΣΑ κατά την υιοθέτηση της απόφασης από το Συμβούλιο ως επίσης και η σύγκριση προς άλλες συναφείς αποφάσεις του Συμβουλίου.³⁷

Χαρακτηριστικό είναι κατ' αρχάς ότι η απόφαση 1973, ακολουθώντας το παράδειγμα της προγενέστερης 1970, δεν κάνει καμία αναφορά στον όρο «ευθύνη προστασίας». Οι σχετικές αναφορές, που όπως είπαμε περιορίζονται στο προοίμιο των δύο αποφάσεων, «υπενθυμίζουν» (1970), «επαναλαμβάνουν» (1973) την «ευθύνη των αρχών της Λιβύης να προστατεύουν τον πληθυσμό τους». Η έλλειψη αναφοράς στην ευθύνη προστασίας στην διεθνή της διάσταση (ως ευθύνη «της διεθνούς κοινότητας, δια των ΗΕ») δείχνει ότι η έννοια αυτή εξακολουθεί να μη θεωρείται επαρκής νομιμοποίηση για την προσφυγή σε ένοπλη βία. Δεν αποτελεί μυστικό στα ΗΕ και ευρύτερα, ότι η παράλειψη του όρου «ευθύνη προστασίας» (ακόμη και από το προοίμιο της 1973) αποτέλεσε σαφή προϋπόθεση της αποχής από την Κίνα και την Ρωσία.³⁸ Αντίθετα το ΣΑ εξουσιοδότησε την χρήση ένοπλης βίας με την παραδοσιακή νομιμοποίηση της διαπίστωσης ότι η «κατάσταση στην Λιβύη εξακολουθεί να συνιστά απειλή κατά της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας» (προοίμιο).

Η ανωτέρω διαπίστωση που εξάγεται από την διατύπωση της απόφα-

³⁶ Παλαιότερα η χρήση βίας για ανθρωπιστικούς λόγους είχε είτε λειτουργικούς (απόφαση ΣΑ 770 (1992), Βοσνία-Ερζεγοβίνη, προστασία ανθρωπιστικών εφοδιοπομπών) είτε χρονικούς περιορισμούς (απόφαση ΣΑ 929 (1994), Ρουάντα, δίμηνη εφαρμογή).

³⁷ Βλ. τις κατευθυντήριες οδηγίες του ΔΔ για την ερμηνεία αποφάσεων του ΣΑ, Μονομερής διακήρυξη ανεξαρτησίας για το Κοσσυφοπέδιο, γνωμοδότηση, 22 Ιουλίου 2010, Συλλογή αποφάσεων, γνωμοδοτήσεων και διατάξεων, παράρτ. 94, σ. 442.

³⁸ Βλ. Jennifer Welsh, «Civilian Protection in Libya: Putting Coercion and Controversy Back into RtoP», *Ethics & International Affairs*, 2011, http://www.carnegiecouncil.org/publications/journal/25_3/index.html· Silvia Menegazzi, «China Reinterprets the Liberal Peace», *Istituto Affari Internazionali Working Paper* 12, 2012, σσ. 9-11.

σης 1973 (όπως και της προγενέστερης 1970) επιβεβαιώνεται και από τις δηλώσεις των μελών του ΣΑ πριν και μετά την υιοθέτησή της. Η μόνη αντιπροσωπεία που αιτιολόγησε την θετική ψήφο της με σκεπτικό που εμμέσως παραπέμπει στην διατύπωση του Καταληκτικού Κειμένου ήταν αυτή της Κολομβίας.³⁹ Η Γαλλία, δια του Υπουργού Εξωτερικών, αναφέρθηκε επίσης στην ευθύνη προστασίας, αλλά αναφορικά μόνο με τον πρώτο πυλώνα της έννοιας («ευθύνη των αρχών της Λιβύης να προστατεύουν τον λαό της Λιβύης»,⁴⁰ διαφοροποιούμενη έτσι εμφανώς σε σχέση με την δήλωση κατά την συζήτηση μετά την, ομόφωνη, υιοθέτηση της απόφασης 1970, τρεις εβδομάδες νωρίτερα: τότε η Γαλλία είχε αναφερθεί στην «ευθύνη κάθε κράτους να προστατεύει τον πληθυσμό του και της διεθνούς κοινότητας να επεμβαίνει όταν τα κράτη αποτυγχάνουν σε αυτό το καθήκον».⁴¹ Η μεταβολή αυτή δεν είναι χωρίς σημασία για το υπό εξέταση ζήτημα, όπως και το γεγονός ότι καμία άλλη από τις αντιπροσωπείες που πήραν τον λόγο δεν χρησιμοποίησε τον όρο «ευθύνη προστασίας» (είτε υπερψήφισαν, είτε απείχαν): αντίθετα η «προστασία των αμάχων» ήταν στα χείλη όλων των αντιπροσώπων ανεξαιρέτως,⁴² επιβεβαιώνοντας τις δηλώσεις των μελών του ΣΑ κατά την υιοθέτηση της απόφασης 1970.⁴³

Εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι η υπόθεση ότι η απόφαση 1973 αποτελεί επιβεβαίωση της νομικής δεσμευτικότητας της ευθύνης προστασίας δεν επαληθεύεται ούτε από την διατύπωσή της ούτε από τις δηλώσεις των μελών του ΣΑ. Η ανυπαρξία σχετικού κανόνα, τουλάχιστον για τον δεύτερο και τρίτο πυλώνα της ευθύνης προστασίας, επιρρωνύεται και από τις μέχρι στιγμής εξελίξεις στην συριακή κρίση, όπου η συζήτηση περί την προσφυγή σε ένοπλη βία περιστρέφεται γύρω από την χρήση απαγορευμένων, χημικών όπλων, ενώ η αναφορά στην ευθύνη προστασίας έχει περιθωριακό μόνο ρόλο στην διεθνή διαπραγμάτευση.⁴⁴

³⁹ Η Κολομβία αιτιολόγησε την θετική ψήφο της με αναφορά στην αδυναμία της κυβέρνησης της Λιβύης να εκπληρώσει την «διεθνή ευθύνη προστασίας του πληθυσμού της» και πρόσθεσε ότι επρόκειτο για «κατάσταση η οποία σαφώς συνιστά απειλή κατά της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας» και ότι ήταν «πεπεισμένη ότι στην περίπτωση της Λιβύης συντρέχουν όλες οι προϋποθέσεις ώστε το Συμβούλιο να αναλάβει δράση κατά το κεφάλαιο Ζ», S/PV.6498, 17 March 2011, σ. 7.

⁴⁰ S/PV.6498, 17 March 2011, σ. 2.

⁴¹ S/PV.6491, 26 February 2011, σ. 5.

⁴² S/PV.6498, 17 March 2011, *passim*.

⁴³ S/PV.6491, 26 February 2011, *passim*.

⁴⁴ Αντί άλλων, Steven Blockmans, «Syria and the red lines of international law», Centre for European Policy Studies, Commentary, 2013, σσ. 1-4· Qu Xing, «The UN Charter, the Responsibility to Protect, and the Syria Issue», China International Studies,

Μεταξύ των αιτιών αυτή της περιθωριοποίησης της ευθύνης προστασίας, μετά την διακήρυξή της σε πολιτικό επίπεδο από την Συνάντηση Κορυφής του 2005, θα πρέπει να αναφέρουμε δύο κύριους λόγους.

Αφ' ενός δεν πρέπει να παραθεωρείται το γεγονός ότι αν η ευθύνη προστασίας κατοχυρωθεί νομικά, η έλλειψη δράσης, ατομικά ή συλλογικά, θα συνεπάγεται νομικές συνέπειες, πραγματική διεθνή ευθύνη για τα μέλη της διεθνούς οργάνωσης.⁴⁵ Αυτή είναι μία συνέπεια που οι περισσότερες κυβερνήσεις δεν είναι ασφαλώς διατεθειμένες να αποδεχθούν, στο μέτρο που θα αποτελούσε σημαντικό περιορισμό της διακριτικής τους ευχέρειας – τα περισσότερα κράτη επικαλούνται την ευθύνη προστασίας ως δικαιολογία πολιτικών κατά το μάλλον ή ήττον επιλογών, αλλά δεν θα ήταν έτοιμα να θεωρήσουν την ευθύνη αυτή ως πλήρη κανόνα δικαίου, η παραβίαση του οποίου (δια παραλείψεως) θα κινητοποιούσε τον μηχανισμό διεθνούς ευθύνης, και μάλιστα με απροσδιόριστο αριθμό δικαιούχων.⁴⁶

Από πρακτικής πλευράς, αφ' ετέρου, το ισχύον καθεστώς (άρθρα 39 επ Χάρτη ΗΕ και πρακτική) επιτρέπουν στο ΣΑ να επιτρέψει ένοπλη επέμβαση για οποιοδήποτε λόγο, περιλαμβανομένης της ευθύνης προστασίας. Η διακριτική ευχέρεια του ΣΑ τόσο ως προς τον χαρακτηρισμό μιας κατάστασης ως απειλής κατά της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, όσο και ως προς την επιλογή των προσφόρων μέτρων για την αντιμετώπιση της κατάστασης είναι δεδομένη.⁴⁷ Η απόφαση επομένως χρήσης ένοπλης βίας χρειάζεται κατ' αρχήν πολιτική βούληση και κατόπιν νομική δικαιολογία. Το Καταληκτικό Κείμενο δεν περιλαμβάνει κάτι διαφορετικό με την αναφορά ιδιαίτερα στην ευθύνη προστασίας που υπέχει «η διεθνής κοινότητα, δια των ΗΕ». Το Κείμενο προσφέρει μία ισχυρή πολιτικού χαρακτήρα νομιμοποίηση μιας πρωτοβουλίας για ένοπλη επέμβαση, η οποία ωστόσο πρέπει να περιβληθεί νομική μορφή απόφασης του ΣΑ. Η πρακτική ωστόσο του οργάνου αυτού, αλλά και της διεθνούς οργάνωσης μετά το 2006 καταδεικνύει ότι η ευθύ-

2012 (No. 33), σσ. 14-35.

⁴⁵ Αναλυτικά για το θέμα αυτό, Ιωάννης Στριμπίης, «Η ρύθμιση της χρήσης βίας 60 χρόνια μετά τον Χάρτη του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Εξέλιξη μέσα από την συνέχεια», όπ. παραπ., υποσ. 16, σσ. 64-65.

⁴⁶ Το ζήτημα των δικαιούχων της ευθύνης προστασίας είναι εξίσου στασιαζόμενο, όπως και κάθε άλλη πτυχή αυτής της σύλληψης.

⁴⁷ Στο αποκεντρωμένο διεθνές σύστημα, ο έλεγχος είναι διάχυτος, ώστε σε περίπτωση προφανούς υπερβάσεως, κάποιο μέλος των ΗΕ να μπορεί να καταγγείλει την παραβίαση του Χάρτη από το ΣΑ και να αποφασίσει, με όποιους πραγματικούς και νομικούς κινδύνους συνεπάγεται μια τέτοια απόφαση, να μη συμμορφωθεί προς αυτήν την απόφαση.

νη προστασίας δεν έχει μέχρι στιγμής προσφέρει ένα λειτουργικό πολιτικό πλαίσιο για την λήψη αποφάσεων από το ΣΑ σε περιπτώσεις ανθρωπιστικών κρίσεων.

5. ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ: ΕΥΘΥΝΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΑΜΑΧΩΝ, ΒΙΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ;

Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι η απόφαση του ΣΑ 1973 (2011) δεν συνέβαλε στην κατοχύρωση διεθνούς κανόνα με αντικείμενο την ευθύνη προστασίας. Οι πάμπολλες αναφορές της απόφασης 1973 στην προστασία των αμάχων δεν αφήνουν αμφιβολία ότι η εξουσιοδότηση της χρήσης βίας στην παράγραφο 4 της απόφασης αυτής αφορούσε αποκλειστικά στην προστασία του αμάχου πληθυσμού.⁴⁸ Το στοιχείο αυτό απηχεί με σαφήνεια την ανωτέρω διαπίτωση ότι, μετά το 2006, οι ρητές αναφορές στην ευθύνη προστασίας εξαφανίζονται από το διατακτικό των αποφάσεων του ΣΑ και αντικαθίστανται από αναφορές στην προστασία των αμάχων.

Γνωρίζουμε ότι το διεθνές ανθρωπιστικό δίκαιο προβλέπει την προστασία των αμάχων ως υποχρέωση των εμπολέμων. Υπό το φως των ανωτέρω διαπιστώσεων μπορούμε ωστόσο να διερωτηθούμε ως προς την πιθανότητα να διευρυνθεί πέραν των αντιμαχομένων η υποχρέωση προστασίας των αμάχων, ώστε να καταστή ευθύνη της διεθνούς οργάνωσης (κυρίως του ΣΑ).⁴⁹

Προς αυτήν την κατεύθυνση, το ΣΑ με την απόφαση 1674 της 28^{ης} Απριλίου 2006 έθεσε την βάση του ενδιαφέροντος του Συμβουλίου για την προστασία των αμάχων κατά τις ένοπλες συρράξεις.⁵⁰ Με την απόφαση αυτή το ΣΑ δεν διεκδικεί πρωτεύοντα ρόλο προστασίας των αμάχων, η οποία αποτελεί υποχρέωση των εμπολέμων, αλλά επιβεβαιώνει την έντονη αποδοκιμασία του κατά της εσκεμμένης στοχοποίησης αμάχων καθώς και κάθε βιαιοπραγίας κατά αμάχων (παράγρ. 3, 4). Η απόφαση 1674 προβλέπει ειδικότερα την πρόθεση του ΣΑ να περιλαμβάνει, όπου κρίνεται πρόσφορο,

⁴⁸ Βλ. την διεισδυτική ανάλυση των David Berman, Christopher Michaelsen, «Intervention in Libya: Another nail in the Coffin for the Responsibility-to-Protect», *International Community Law Review*, 2012, σσ. 349-358.

⁴⁹ Ενδεχόμενη ευθύνη και των κρατών, μεμονωμένως, θα προσέκρουε σε πρώτη φάση σε πολιτικές αντιρρήσεις και νομικά προσκόμματα εξίσου δυσχερή όπως και για την ευθύνη προστασίας.

⁵⁰ Βλ. και απόφαση ΣΑ 1265 (1999) με την οποία το Συμβούλιο διακήρυξε ότι σε ορισμένες περιπτώσεις σοβαρές παραβιάσεις του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (ιδιαίτερα επιθέσεις κατά αμάχων) μπορούν να συνιστούν απειλή κατά της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας.

στα καθήκοντα των ειρηνευτικών επιχειρήσεων των ΗΕ την προστασία των αμάχων και μάλιστα κατά προτεραιότητα σε σχέση με τα υπόλοιπα καθήκοντα των αποστολών (παράγρ. 16).⁵¹ Το ΣΑ επανήλθε στο θέμα της προστασίας των αμάχων στα τέλη του 2009 με την απόφαση 1894, με την οποία επανέλαβε ότι το ΣΑ και τα μέλη των ΗΕ οφείλουν να συνεχίσουν να ενισχύουν την προστασία των αμάχων, παράλληλα προς την πρωταρχική ειδική υποχρέωση των εμπολέμων (προοίμιο) και επιβεβαίωσε την ετοιμότητά του να ανταποκρίνεται, μεταξύ άλλων και με εξέταση προσφώνων μέτρων που έχει στην διάθεσή του το ΣΑ σύμφωνα με τον Χάρτη ΗΕ, σε καταστάσεις όπου, κατά την διάρκεια ενόπλων συρράξεων, στοχοποιούνται άμαχοι ή εσκεμμένα παρεμποδίζεται η ανθρωπιστική συνδρομή προς τον άμαχο πληθυσμό (παράγρ. 4). Στις γενικές αποφάσεις πρέπει να προστεθούν και οι ειδικότερου σκοπού για την προστασία, κατά την διάρκεια ενόπλων συρράξεων, ευαλτών ομάδων, όπως τα παιδιά και οι γυναίκες (λ.χ. αποφάσεις 1612 (2005), 1882 (2009), 1888 (2009)).

Η σύνδεση της προστασίας των αμάχων με την ευθύνη προστασίας στο σκεπτικό του ΣΑ προκύπτει είτε ευθέως (απόφαση 1674 (2006), παράγρ. 4) είτε εμμέσως (απόφαση 1894 (2009), προοίμιο).⁵² Η σχέση πάντως δεν είναι ούτε είδους προς γένους, ούτε μέρους προς όλον. Η ευθύνη προστασίας εστιάζει στην αποτροπή των πλέον ειδεχθών εγκλημάτων (γενοκτονία, εθνοκάθαρση, και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας), είτε τελούνται εν καιρώ πολέμου είτε όχι.⁵³ Η προστασία αμάχων προϋποθέτει την ύπαρξη ένοπλης σύρραξης και έχει ευρύτερο περιεχόμενο καθώς αποβλέπει στην αντιμετώπιση γενικά των κινδύνων που απειλούν τον άμαχο πληθυσμό και που αφορούν κατ' αρχήν την φυσική ακεραιότητα των αμάχων (θάνατος, βασανιστήρια, σεξουαλική βία), αλλά περιλαμβάνουν την εξασφάλιση παροχής ανθρωπιστικής βοήθειας, την αποτροπή στρατολόγησης παιδιών και

---

51 Επτά ειρηνευτικές επιχειρήσεις έχουν επιφορτισθεί από το ΣΑ με την προστασία αμάχων, MINUAD (Νταρφούρ), MINURCAT (Δημοκρατία Κεντρικής Αφρικής και Τσαντ), MONUSCO (Δημοκρατική Πολιτεία του Κονγκό), ONUCI (Ακτή Ελεφαντοστού), UNIFIL (Λίβανος) UNMIL (Λιβερία), UNMISS (Νότιο Σουδάν).

⁵² Βλ. και UN Office for the Coordination of the Humanitarian Affairs, Aide Memoire for the consideration of issues pertaining to the protection of civilians in armed conflict, OCHA Policy and Studies Series, vol. I, N° 4, 2011, 4th ed., http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Full_Report_1008.pdf· επίσης Hugh Breaky e.a., *Enhancing Protection Capacity: Policy Guide to the Responsibility to Protect and the Protection of Civilians in Armed Conflicts*, Institute of Ethics, Governance and Law, 2012.

⁵³ World Summit Outcome, όπ. παραπ., υποσ. 4, παράγρ. 138-139.

αναγκαστικής μετακίνησης αμάχων καθώς επίσης την εγγύηση της ασφάλειας των προσφυγικών καταυλισμών.⁵⁴ Γι' αυτόν τον λόγο, οι προϋποθέσεις για την προστασία των αμάχων μπορεί να συντρέχουν σε μεγαλύτερο αριθμό περιπτώσεων σε σχέση με την ευθύνη προστασίας. Εξάλλου, η προστασία αμάχων δεν θέτει θέμα επιμερισμού ευθύνης, ο οποίος είναι απαραίτητος για την ευθύνη προστασίας, ο τρίτος πυλώνας της οποίας (δράση της διεθνούς οργάνωσης, δια των ΗΕ) ενεργοποιείται όταν αποτύχει ο πρώτος (ευθύνη κάποιου κράτους). Το γεγονός ότι δεν υπεισέρχεται αξιολογική κρίση εις βάρος κάποιας κυβέρνησης, μπορεί να καταστήσει την έννοια της προστασίας αμάχων πιο ευέλικτο εργαλείο για την διαμόρφωση κοινά αποδεκτής θέσης στο ΣΑ σε περιπτώσεις που η ευθύνη προστασίας θα μπορούσε να οδηγήσει σε πόλωση και αδιέξοδα. Υπ' αυτήν την πρόσοψη, η περαιτέρω ανάπτυξη της έννοιας της προστασίας του αμάχου πληθυσμού ως ευθύνης του ΣΑ και σε απώτερο μέλλον της διεθνούς οργάνωσης, δια των ΗΕ, ενδέχεται να έχει ευνοϊκότερες προοπτικές κανονιστικής αποδοχής.

---

⁵⁴ Απόφαση ΣΑ 1674 (2006), κυρίως παράγρ. 5.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

ΕΛΛΑΔΑ-ΤΟΥΡΚΙΑ ΜΙΑ (ΑΚΟΜΗ) ΙΣΤΟΡΙΑ ΧΑΜΕΝΩΝ ΕΥΚΑΙΡΙΩΝ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΣΑΚΩΝΑΣ

Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Υποστηρίζεται συχνά ότι το «ελληνικό πρόβλημα» είναι βαθύτερο και από πολιτικό: είναι πολιτισμικό. Έγραφε πρόσφατα ο Γιώργος Δερτιλής με αφορμή τη σύγχρονη ελληνική κρίση ότι «...ανέκαθεν η επιβίωση αυτής της χώρας δεν ήταν ζήτημα οικονομίας αλλά παιδείας. Με την ευρύτερη έννοια του όρου Culture: με την έννοια ενός συστήματος γνώσεων, νοοτροπιών, αξιών και πολιτισμού». Είναι ενδιαφέρον ότι αυτή ακριβώς η παρατήρηση ισχύει περισσότερο από οτιδήποτε άλλο για την ελληνική εξωτερική πολιτική.

Κατ' επέκταση, απαραίτητο εργαλείο για την κατανόηση και εξήγηση κάθε σημαντικής αλλαγής στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας συνιστά η έννοια της κουλτούρας, δηλαδή οι αξίες, οι στάσεις, τα πρότυπα και υποδείγματα συμπεριφοράς, οι συνήθειες, οι συμβολισμοί και οι ιδιαίτεροι τρόποι προσαρμογής στο διεθνές περιβάλλον και επίλυσης των διαφόρων ζητημάτων σε σχέση με τη χρήση ή την απειλή χρήσης βίας. Η παρατήρηση αυτή δεν σημαίνει βεβαίως ότι για την ανάλυση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής δεν πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι συστημικές πραγματικότητες που χαρακτηρίζουν το περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η ελληνική πολιτική. Επισημαίνει όμως ότι η αποκλειστική έμφαση στο ρόλο συστημικών παραγόντων στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής είτε αδυνατεί να εξηγήσει την εξωτερική συμπεριφορά της Ελλάδας –ειδικά στο μεταψυχροπολεμικό περιβάλλον– είτε υποστηρίζει ότι οι μη εξηγούμενες περιπτώσεις συνιστούν απλώς «εξαιρέσεις που επιβεβαιώνουν τον κανόνα» (η προσπάθεια «συστημικής εξήγησης» της αντιπαραγωγικής διαχείρισης του «μακεδονικού προβλήματος» από την ισχυρότερη χώρα των Βαλκανίων την επαύριο του τέλους του Ψυχρού Πολέμου συνιστά ίσως την πιο χαρακτηριστική περίπτωση).

Διακρίνω δύο ειδικότερα είδη κουλτούρας: την «κουλτούρα των δια-

μορφωτών αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής» και την «εθνική κουλτούρα». Η δεύτερη αφορά στις αξίες, τα πρότυπα και τα υποδείγματα συμπεριφοράς των διαφόρων μερών μιας κοινωνίας (όπως η κοινή γνώμη, τα ΜΜΕ, η Εκκλησία, το Κοινοβούλιο, οι διαμορφωτές της κοινής γνώμης κ.λπ.). Αυτά τα δύο είδη κουλτούρας έχουν μια συνεχή διαλεκτική σχέση μεταξύ τους (αντιπαρατίθενται, συνομιλούν, συγκρούονται) και η νίκη του ενός επί του άλλου οριοθετεί το πλαίσιο των αποφάσεων και της εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Να επισημάνω ότι από το 1974 και μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990, η κυρίαρχη «εθνική κουλτούρα» ταυτίζεται με αυτό που ο Νικηφόρος Διαμαντούρος ονομάζει «κουλτούρα του αδυνάτου» ή «παρωχημένη κουλτούρα» (underdog culture) –ή, κατά τον Χρήστο Ροζάκη, «κουλτούρα του παρία»– δηλαδή μια κουλτούρα που περιλαμβάνει τα στοιχεία της εσωστρέφειας, της ξενοφοβίας και της «νοοτροπίας πολιορκίας». Μια κουλτούρα που επιδεικνύει μια ιδιαίτερη προτίμηση σε «συνωμοσιολογικού χαρακτήρα» προσεγγίσεις και ερμηνείες των διεθνών εξελίξεων.

Με μεθοδολογικά εργαλεία τα δύο παραπάνω είδη κουλτούρας, στις γραμμές που ακολουθούν θα επιχειρήσω μια εξήγηση της εξέλιξης των ελληνοτουρκικών σχέσεων από τη μεταπολίτευση μέχρι σήμερα, προκειμένου να δείξω –μεταξύ άλλων– ότι η στροφή που επιχειρήσε η ελληνική εξωτερική πολιτική στα τέλη της δεκαετίας του 1990 έναντι της γειτονικής Τουρκίας συνιστά μια θετική περίπτωση (μια επιτυχία, αν θέλετε, που θα μπορούσε να συγκριθεί με την είσοδο της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση τριάντα χρόνια πριν) και αναμφίβολα μια τομή στην ιστορία των ελληνοτουρκικών σχέσεων (αν και η σημαντική αυτή τομή παρέμεινε τελικώς ανολοκλήρωτη).

Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

Όπως είναι ευρύτερα γνωστό, για περισσότερο από ένα τέταρτο του αιώνα (από την τουρκική εισβολή στην Κύπρο μέχρι το τέλος της πρώτης μεταψυχροπολεμικής δεκαετίας), η Ελλάδα αντιμετώπιζε τον «εξ ανατολών» γείτονά της ως το μεγάλο στρατηγικό αντίπαλο που δεν είναι ευχαριστημένος από το υπάρχον status quo στο Αιγαίο και έχει αναθεωρητικές βλέψεις, τις οποίες εκφράζει με σειρά επίσημων ή/και «ημιανεπίσημων» δηλώσεων, καθώς και με συγκεκριμένες ενέργειες που αφορούν τόσο στην απειλή χρήσης βίας όσο και στην ίδια τη χρήση βίας (τουρκική εισβολή στην Κύπρο). Ακολουθώντας το παράδειγμα άλλων απειλούμενων μικρών κρατών, η Ελλάδα βασίστηκε στις δύο κεντρικές δυνατότητες που διαθέτουν τα κράτη

προκειμένου να αντιμετωπίσουν σοβαρές εξωτερικές απειλές: την «εσωτερική εξισορρόπηση», που αφορά στην ενίσχυση των Ενόπλων Δυνάμεων, των εξοπλισμών κ.λπ. και την «εξωτερική εξισορρόπηση», που αφορά στη σύναψη συμμαχιών με άλλα κράτη, τη συμμετοχή του κράτους σε διεθνείς οργανισμούς από τους οποίους ένα απειλούμενο κράτος επιχειρεί να προμηθευτεί ασφάλεια κ.λπ.

Πράγματι, στο πλαίσιο αυτό, διαδοχικές ελληνικές κυβερνήσεις από το 1974 και μετά –είτε διακατέχονταν από μια «κουλτούρα επίλυσης» όσον αφορά στην αντιπαράθεση με την Τουρκία είτε διακατέχονταν από μια «κουλτούρα μη επίλυσης» ή ακόμη και μη διαλόγου με την Τουρκία– διατήρησαν ως συστατικό στοιχείο της πολιτικής τους σε επίπεδο «εσωτερικής εξισορρόπησης» την στρατιωτική αποτροπή της τουρκικής απειλής.

Διαφοροποιήθηκαν βεβαίως αρκετά –και σε ορισμένες περιπτώσεις εξ ολοκλήρου– σε επίπεδο «εξωτερικής εξισορρόπησης» της Τουρκίας. Είχαμε έτσι κυβερνήσεις (όπως του Ανδρέα Παπανδρέου) οι οποίες, με μοναδικό στόχο την αποτροπή ενός αναθεωρητικού γείτονα, επέλεξαν πολιτικές μη διαλόγου (ή «μη πολέμου»), χρησιμοποιώντας τη συμμετοχή της Ελλάδας στους διεθνείς οργανισμούς (ΝΑΤΟ και Ευρωπαϊκή Ένωση) ως ευκαιρία και ως δυνατότητα αποδυνάμωσης της Τουρκίας. Από την άλλη, είχαμε άλλες κυβερνήσεις (π.χ. του Κωνσταντίνου Καραμανλή ή/και του Κωνσταντίνου Μητσotάκη) που επέλεξαν έναν ενεργητικό διάλογο με την Τουρκία με στόχο την επίλυση όλων των ελληνοτουρκικών διαφορών, επιχειρώντας παράλληλα να δουν τη συμμετοχή της χώρας στους διεθνείς οργανισμούς –κυρίως τη συμμετοχή της Ελλάδας στον αμυντικό βραχίονα της Ευρωπαϊκής Ένωσης– ως μέσο ενίσχυσης της διεθνούς θέσης της, επιχειρώντας γενικότερα να μετατρέψουν τους διεθνείς οργανισμούς ασφαλείας σε «προμηθευτές ασφαλείας» της Ελλάδας.

Κοινή μάλιστα ήταν η θέση όλων σχεδόν των κυβερνήσεων ότι όσον αφορά στην ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας, αυτή θα ορίζεται πάντα από την Αθήνα στη λογική μιας «υπό όρους τιμωρίας» της Τουρκίας, που σήμαινε σε απλά ελληνικά: «για να γίνεις υποψήφια θα πρέπει πρώτα να αλλάξεις». Οι αποφάσεις των Ευρωπαϊκών Συμβουλίων του Λουξεμβούργου το 1997 και του Κάρντιφ το 1998 αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της πολιτικής μέχρι και σχεδόν τα τέλη της δεκαετίας του 1990.

Η ΝΕΑ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ «ΕΞ ΑΝΑΤΟΛΩΝ ΑΠΕΙΛΗΣ»

Όμως από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 αλλάζει θεμελιωδώς το πλαίσιο των σχέσεων της Ελλάδας με την Τουρκία. Αυτό συμβαίνει διότι κατά τη

συγκεκριμένη χρονική περίοδο έχουμε μια σειρά από θετικές εξελίξεις σε συγκεκριμένες μεταβλητές της εξίσωσης που αφορά στις ελληνοτουρκικές σχέσεις.

Εν πρώτοις, είναι ιδιαίτερα σημαντικές οι εξελίξεις σε σχέση με συγκεκριμένους παγκόσμιους και περιφερειακούς πρωταγωνιστές, όπως: (α) το «ευρωπαϊκό big bang», δηλαδή η απόφαση της Ε.Ε. να προχωρήσει –ειδικά μετά τον πόλεμο στο Κόσοβο– τη διαδικασία διεύρυνσής της στην Ανατολική, Κεντρική και ΝΑ. Ευρώπη, (β) η κυβερνητική αλλαγή στη Γερμανία (με την εκλογή Σρέντερ και τη δημιουργία κυβέρνησης συνασπισμού με την συμμετοχή των Πρασίνων) και η συνακόλουθη δημόσια υποστήριξη της τουρκικής υποψηφιότητας, (γ) η σταδιακή αναγνώριση από πολλές ευρωπαϊκές χώρες της δυνατότητας της Τουρκίας να παίξει το ρόλο της γέφυρας με τις συνορεύουσες περιοχές (Μέση Ανατολή, Καύκασος, Κεντρική Ασία) προωθώντας τα ευρωπαϊκά οικονομικά συμφέροντα και (δ) η σύγκλιση της αντίληψης και των απόψεων των ΗΠΑ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τον δυνητικό ρόλο της Τουρκίας στην αντιμετώπιση νέων «διεθνικών» προκλήσεων και απειλών σε συνορεύουσες περιοχές. Πράγματι, στα τέλη της δεκαετίας του 1990 η Τουρκία θεωρείται απαραίτητη στην προοπτική ανάπτυξης ενός ευρωπαϊκού συστήματος ασφάλειας και άμυνας· δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι στην ατζέντα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο Ελσίνκι το Δεκέμβριο του 1999 μαζί με την τουρκική υποψηφιότητα έχουμε και την ανάδειξη μιας περισσότερο ενισχυμένης Ευρωπαϊκής Πολιτικής Ασφάλειας και Άμυνας (ΕΠΑΑ).

Κυρίως, όμως, στα τέλη της δεκαετίας του 1990, η τότε ελληνική κυβέρνηση διακατέχεται από μια «κουλτούρα επίλυσης», και είναι απόλυτα πεπεισμένη ότι η επίλυση των ελληνοτουρκικών προβλημάτων εξυπηρετεί καλύτερα τα συμφέροντα της χώρας από ό,τι η διαιώνισή τους. Ακριβώς στη βάση αυτή οι διαμορφωτές αποφάσεων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής αποφασίζουν να αδράξουν την ευκαιρία που προσφέρουν οι παραπάνω διεθνείς και περιφερειακές εξελίξεις οι οποίες προωθούν την τουρκική υποψηφιότητα στην Ευρώπη. Εξελίξεις τις οποίες η Ελλάδα βλέπει ως ένα «παράθυρο ευκαιρίας» για να προωθήσει μια νέα στρατηγική. Μια στρατηγική που επιδιώκει την «υπό όρους ευρωπαϊκή εμπλαισίωση» της Τουρκίας και η οποία δείχνει ότι μπορεί ευτυχώς να αναπτυχθεί μέσα σε ένα ιδιαίτερα ευνοϊκό κλίμα λόγω της προσέγγισης (rapprochement) που έχει προηγηθεί ανάμεσα στις δύο χώρες και της «διπλωματίας των σεισμών», που ακολούθησε τους καταστροφικούς σεισμούς στην Κωνσταντινούπολη τον Αύγουστο και στην Αθήνα τον Σεπτέμβριο του 1999.

ΤΟ RATIONALE ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ ΤΟΥ ΕΛΣΙΝΚΙ

Έτσι, στα τέλη της πρώτης μεταψυχροπολεμικής δεκαετίας η Ελλάδα –μέσω μιας «εργαλειακής» αντιμετώπισης των διεθνών θεσμών, τους οποίους αξιολογεί ως εξαιρετικά χρήσιμα εργαλεία και ως ουσιώδη μέσα διευκόλυνσης και προώθησης των συμφερόντων της– επιχειρεί να χρησιμοποιήσει την Ευρωπαϊκή Ένωση ώστε να δανειστεί μέρος από την «κοινωνικοποιητική» της ισχύ, δηλαδή την κανονιστική επιρροή και πειθώ που διαθέτει η Ε.Ε., προκειμένου να εντάξει την Τουρκία στο βασισμένο σε κανόνες, θεσμοποιημένο και κανονιστικό της περιβάλλον μέσω της ικανοποίησης συγκεκριμένων υποχρεώσεων. Οι τελευταίες θα αφορούν στην υιοθέτηση των θεσμικών αξιών, νορμών και κανόνων συμπεριφοράς της Ε.Ε. Ταυτόχρονα, μέσω της νέας στρατηγικής η Ελλάδα επιχειρεί να ασκήσει –όσο το δυνατόν περισσότερο– έλεγχο στην, εξωτερική κυρίως, συμπεριφορά της Τουρκίας, με δεδομένο κυρίως το ισχυρό ενδιαφέρον της τελευταίας να καταστεί μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Με άλλα λόγια, η Ελλάδα διείδε στην ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας τη δυνατότητα να θέσει τα προβλήματα που αντιμετωπίζει με τον «εξ ανατολών» γείτονά της μέσα σε ένα διαφορετικό –λιγότερο δαπανηρό και πολύ πιο παραγωγικό– πλαίσιο, το οποίο θα μπορούσε να οδηγήσει όχι μόνο σε καλύτερες και περισσότερο σταθερές σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών αλλά –κυρίως– στην *επίλυση* της μακρόχρονης αντιπαράθεσης. Η νέα στρατηγική που επέλεξε η Ελλάδα να ακολουθήσει στα τέλη της δεκαετίας του 1990 συνιστούσε επί της ουσίας μια «στρατηγική εξισορροπητικής συμμετοχής/ δέσμευσης» της Τουρκίας, καθώς η Ελλάδα ανέμενε ότι η συμμετοχή/δέσμευση της Τουρκίας στην υποχρεωτική διαδικασία υιοθέτησης και εσωτερίκευσης των νορμών και των κανόνων συμπεριφοράς της Ε.Ε. –εντός της οποίας η Ελλάδα διέθετε ένα συγκριτικό πλεονέκτημα ούσα ήδη μέλος της– θα διευκόλυνε και την προσπάθεια εξωτερικής εξισορρόπησης της Τουρκίας, εφόσον ένα σημαντικό βάρος της εξισορροπητικής προσπάθειας που είχε αναλάβει μόνη της η Ελλάδα επί 25 χρόνια θα αναλαμβάνονταν πλέον και από την Ε.Ε. μέσω των διαφόρων υποχρεώσεων που θα επέβαλλε στην Τουρκία, αναμένοντας και ανάλογη συμπεριφορά.

Ειδικότερα, η νέα ελληνική στρατηγική επεδίωκε τη σύνδεση του ισχυρού ενδιαφέροντος –και κινήτρου– της Τουρκίας για ενίσχυση των –κυρίως θεσμικών– δεσμών της με την Ε.Ε., και τελικώς την ένταξή της με την ικανοποίηση συγκεκριμένων κριτηρίων και προϋποθέσεων οι οποίες αναμενόταν να προωθήσουν τα ειδικότερα εθνικά συμφέροντα της Ελλάδας. Τα τελευταία αφορούσαν στην υιοθέτηση σημαντικών αλλαγών στο εσωτερικό

της Τουρκίας με αποτέλεσμα την (θεσμική) ενίσχυση της διαδικασίας εκδημοκρατισμού της. Παράλληλα συνδέονταν με ουσιώδη αλλαγή της συμπεριφοράς της Τουρκίας προς την Ελλάδα μέσω της (θεσμικής) προτροπής ή/και επιβολής από την πλευρά της Ε.Ε. προς την Τουρκία, κατά το ελάχιστο, ανάπτυξης συνεργατικής συμπεριφοράς και σχέσεων καλής γειτονίας με την Ελλάδα και, κατά το μέγιστο, της υποχρέωσης οριστικής επίλυσης της μεταξύ τους αντιπαράθεσης σύμφωνα με τις αρχές του διεθνούς δικαίου και μέσω της υποβολής των μεταξύ τους διαφορών στο κατάλληλο διεθνές δικαιοδοτικό όργανο.

Θεσμικό αποκορύφωμα της νέας αυτής ελληνικής στρατηγικής θα αποτελέσει το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στο Ελσίνκι, τον Δεκέμβριο του 1999, όπου η Ελλάδα θα εγκαταλείψει μια συνεπή και πολύχρονη πολιτική αποκλεισμού της Τουρκίας από την Ευρώπη και θα καταστεί ο θερμότερος υποστηρικτής της ευρωπαϊκής της προοπτικής, αίροντας –υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις– το βέτο που συνεπώς ασκούσε, με αποτέλεσμα η Τουρκία να αποκτήσει καθεστώς χώρας υποψήφιας για ένταξη στην Ε.Ε.

ΤΟ ΚΕΚΤΗΜΕΝΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ

Οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο Ελσίνκι θα δημιουργήσουν ένα νέο πλαίσιο στις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας επιτυγχάνοντας, για πρώτη φορά στην ιστορία των σχέσεων των δύο χωρών, τη σύνδεση μιας σειράς από ασύνδετα μέχρι τότε στοιχεία/ζητήματα: την ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε. (ανεξαρτήτως λύσης του πολιτικού προβλήματος), την επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών και την ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας, ενώ πρόοδος στο κάθε ζήτημα ξεχωριστά προϋποθέτει και συνεπάγεται πρόοδο στα άλλα ζητήματα. Ταυτόχρονα, μέσα από τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου στο Ελσίνκι καθίσταται σαφές ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν μπορεί μόνον γενικώς (μέσα από τη διαδικασία του «εξευρωπαϊσμού») να επηρεάσει τόσο το εσωτερικό της Τουρκίας (εκδημοκρατισμός) όσο και την εξωτερική συμπεριφορά της (απέναντι στην Ελλάδα και στην Κύπρο), αλλά, το σημαντικότερο, ότι η Ε.Ε. μπορεί να μετατραπεί σε «ενεργητικό παίκτη» ο οποίος μπορεί να θέτει χρονικούς περιορισμούς ή/και καταληκτικές ημερομηνίες στην επίλυση των ελληνοτουρκικών προβλημάτων (η παρατήρηση εδώ αφορά στο χρονικό περιορισμό του 2004 που θέτουν οι αποφάσεις του Ελσίνκι στις δύο χώρες προκειμένου να λύσουν τις διαφορές τους), ενώ και η ίδια η επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών καθίσταται προϋπόθεση για τη θετική συνέχιση της ευρωπαϊκής πορείας της Τουρκίας.

Στο ερώτημα που αφορά στο πόσο αποδοτικό ήταν το νέο αυτό πλαίσιο

όσον αφορά στις σχέσεις των δύο χωρών, η απάντηση είναι θετική. Και τούτο όχι μόνον διότι η περίοδος 2001-2004 έχει αξιολογηθεί ως «η χρυσή περίοδος της ευρωπαϊκής διαδικασίας ένταξης». Να σημειωθεί ότι μέσα σε αυτή την περίοδο παρατηρείται –κυρίως μετά την άνοδο στην εξουσία του Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΑΚΡ)– μια σειρά αλλαγών σε πολλά αλληλοσυνδεόμενα επίπεδα στο εσωτερικό της Τουρκίας (στο επίπεδο των θεσμών, της ελίτ και της κοινωνίας), με σημαντικότερα την ανάπτυξη μιας κοινωνίας πολιτών η οποία εμφανίζεται στο εσωτερικό της Τουρκίας ως δυναμικός «παράγοντας αλλαγής», τη μεταρρύθμιση του Εθνικού Συμβουλίου Ασφαλείας, τη νομιμοποίηση της ελληνοτουρκικής συνεργασίας μεταξύ διαφόρων ΜΚΟ κ.ά. Αλλά κυρίως διότι επηρεάζεται θετικά η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας, με αποτέλεσμα τη σταδιακή αμφισβήτηση της κεμαλικής ορθοδοξίας, τον εξορθολογισμό και την υιοθέτηση μιας πολυμερούς αντίληψης όσον αφορά τόσο στον χαρακτήρα όσο και στην ουσία της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Τα παραπάνω αφορούν, περισσότερο από τις σχέσεις της Τουρκίας με την Ελλάδα, και τη στάση της Τουρκίας απέναντι στο κυπριακό πρόβλημα (ένα ζήτημα που παραδοσιακά αποτελούσε «υπαρξιακό ζήτημα» της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής).

Όσον αφορά στο Κυπριακό, η αλλαγή που συντελείται στην τουρκική εξωτερική πολιτική είναι πράγματι «παραδειγματική», καθώς η Τουρκία επιλέγει συνειδητά και αποφασιστικά την πολιτική περιθωριοποίηση του σκληροπυρηνικού και αδιάλλακτου Τουρκοκύπριου ηγέτη Ντενκτάς με στόχο να βγάλει το εμπόδιο του Κυπριακού από το δρόμο της ευρωπαϊκής πορείας της. Αξίζει παράλληλα να σημειωθεί ότι σε διμερές επίπεδο το νέο «μετά Ελσίνκι» πλαίσιο των σχέσεων Ελλάδας και Τουρκίας ενίσχυσε το αίσθημα εμπιστοσύνης μεταξύ των δύο χωρών μέσω της προώθησης και συμφωνίας σειράς Μέτρων Οικοδόμησης Εμπιστοσύνης (ΜΟΕ), καθώς και το επίπεδο οικονομικής συνεργασίας, με τις συμφωνίες σε «ζητήματα χαμηλής πολιτικής» να ξεπερνούν κατά την περίοδο αυτή (2000-2004) τις είκοσι πέντε. Ταυτόχρονα, με ορίζοντα την καταληκτική ημερομηνία του Δεκεμβρίου 2004, ξεκινούν και προχωρούν με ουσιαστικό τρόπο οι ελληνοτουρκικές «διερευνητικές συνομιλίες» μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας με τελικό στόχο την επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών.

Η ΑΠΑΞΙΩΣΗ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ

Η κυβέρνηση Καραμανλή, η οποία αναλαμβάνει τη διακυβέρνηση της χώρας τον Μάρτιο του 2004, δεν διακατέχεται από την «κουλτούρα επίλυσης» που χαρακτήριζε τόσο την παρελθούσα κυβέρνηση Σημίτη όσο και τις

κυβερνήσεις του Κωνσταντίνου Καραμανλή κατά τη δεκαετία του 1970. Η κυβέρνηση Κώστα Καραμανλή διακατέχεται αντίθετα από μια «χρησιμοθηρική κουλτούρα», η οποία υποστηρίζει τον διάλογο μεταξύ των δύο χωρών στο βαθμό που προσφέρει ένα σταθερό επίπεδο σχέσεων μεταξύ μιας απειλούμενης Ελλάδας και μιας απειλητικής Τουρκίας και επιτρέπει στην Ελλάδα να «αγοράσει το χρόνο» που χρειάζεται προκειμένου να προχωρήσουν ήδη δρομολογημένες (και επωφελείς για την Ελλάδα) διαδικασίες, με σημαντικότερη τον «εξευρωπαϊσμό» της Τουρκίας.

Όπως είναι αναμενόμενο, η αντίληψη αυτή δεν υποστηρίζει την επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών –αλλά μόνο μεσοπρόθεσμα την εξομάλυνσή τους και την επίτευξη ενός επιπέδου σταθερότητας– καθώς δεν είναι διατεθειμένη να δεχτεί το κόστος του συμβιβασμού που θα συνεπάγεται η επίλυση της ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης. Αυτός είναι και ο λόγος που η κυβέρνηση Καραμανλή συνεχίζει την πολιτική που έχει υιοθετήσει η κυβέρνηση Σημίτη, τόσο σε διμερές επίπεδο (μέσω της διατήρησης του «διχτού ασφαλείας» που προσφέρουν κάποιες συμφωνίες Μέτρων Οικονομικής Εμπιστοσύνης στο Αιγαίο και μέσω της περαιτέρω ανάπτυξης της οικονομικής συνεργασίας και αλληλεξάρτησης των δύο χωρών, κυρίως στον τομέα της ενέργειας) όσο και σε πολυμερές επίπεδο, υποστηρίζοντας την πολιτική της «ευρωπαϊκής εμπλαίσωσης» της Τουρκίας.

Παράλληλα όμως επιλέγει να προχωρήσει και σε ορισμένες καταλυτικές αλλαγές και διαφοροποιήσεις. Ειδικότερα, αποφασίζει –με νωπή την καταπήφιση του σχεδίου Ανάν από τους Ελληνοκύπριους– να αποσυνδέσει τη μη λύση του Κυπριακού από τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Δεύτερον, και σημαντικότερο, με ελληνική συναίνεση (αν όχι πρωτοβουλία) η Ε.Ε. αποφασίζει στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Κορυφής στις Βρυξέλλες, τον Δεκέμβριο 2004, ότι η επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών δεν αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για τη μελλοντική ένταξη της Τουρκίας στην Ένωση. Οι επιλογές αυτές της κυβέρνησης Καραμανλή επηρεάζουν με ιδιαίτερα αρνητικό τρόπο το κεκτημένο των αποφάσεων του Ελσίνκι και το πλαίσιο των μελλοντικών σχέσεων της Ελλάδας με την Τουρκία. Και τούτο διότι (α) ακυρώνουν τη δυνατότητα της Ε.Ε. να λειτουργήσει ως «ενεργητικός παίκτης» στην ελληνοτουρκική αντιπαράθεση, καθώς η μελλοντική ένταξη της Τουρκίας αποσυνδέεται από την επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών, (β) επαναφέρουν τις ελληνοτουρκικές σχέσεις στο διμερές πλαίσιο και (γ) αφαιρούν το πλέον ουσιαστικό κίνητρο από την Τουρκία (την ευρωπαϊκή της προοπτική) προκειμένου είτε να επιδιώξει η ίδια είτε να υποχρεωθεί να επιλύσει τις διαφορές της με την Ελλάδα. Δεν είναι τυχαίο ότι η κυβέρνηση Καραμανλή επιλέγει τη συνέχιση των διερευνητικών επαφών με την

Τουρκία μόνον για τους τύπους και στο πλαίσιο, όπως αποκάλυπτε η ίδια, της συνέχειας των προσπαθειών της για ομαλοποίηση (και όχι επίλυση) της ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης.

ΠΡΟΣ ΕΠΙΔΕΙΝΩΣΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Ακόμη χειρότερα, στα χρόνια που ακολούθησαν τη «χρυσή περίοδο της ευρωπαϊκής διαδικασίας ένταξης» της Τουρκίας (2001-2004) υπήρξε μια επιδείνωση των δεδομένων που επηρεάζουν τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Κατ' αρχάς, οι επιφυλάξεις της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης για την τουρκική ένταξη αναδείχθηκαν με ακόμη πιο δυναμικό τρόπο, ενώ οι αντιρρήσεις συγκεκριμένων κρατών-μελών (Γερμανίας και Γαλλίας) αποτυπώθηκαν σε συγκεκριμένες αποφάσεις και θεσμικά κείμενα της Ε.Ε. Τα παραδείγματα που επιβεβαιώνουν αυτή την παρατήρηση είναι δυστυχώς πολλά και χαρακτηριστικά: αναφορά στο «Διαπραγματευτικό Πλαίσιο» Ε.Ε.-Τουρκίας ότι η διαδικασία ένταξης είναι ανοιχτή και το αποτέλεσμά της δεν μπορεί να προκαθοριστεί προκαταβολικά, αναφορά στη δυνατότητα μονομερούς διακοπής των διαπραγματεύσεων, αναφορά στη διακριτική ευχέρεια των εθνικών κοινοβουλίων των κρατών-μελών να αποφασίσουν για την τουρκική ένταξη ακόμα και αν η Τουρκία πληροί τα κριτήρια, ακόμη και η πρόσθεση ενός νέου κριτηρίου από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή που αφορούσε στη «δυνατότητα απορρόφησης» νέων μελών χωρίς να επηρεαστεί η αποτελεσματικότητα στη λειτουργία της.

Παράλληλα, μια σειρά από αρνητικές εξελίξεις στο εσωτερικό της Τουρκίας (όπως η πόλωση του εσωτερικού πολιτικού σκηνικού μεταξύ «κοσμικών» και «ισλαμιστών» που έλαβε συγκεκριμένη μορφή με την προσφυγή του Συνταγματικού Δικαστηρίου έναντι της προεδρικής εκλογής ή/και την πρωτότυπη παρέμβαση του Στρατού μέσω διαδικτύου) οδήγησαν σε στασιμότητα τις μεταρρυθμίσεις, επηρεάζοντας αρνητικά την κοινή γνώμη και στην ίδια την Τουρκία και οδηγώντας σε πλήρη αναστροφή τα υψηλά ποσοστά υποστήριξης της ευρωπαϊκής προοπτικής της χώρας (από 73% το 2004 σε 37% το 2010).

Τον Οκτώβριο του 2009 έχουμε την επανεκλογή στην Ελλάδα μιας κυβέρνησης ο επικεφαλής της οποίας διακατέχεται από μια «κουλτούρα επίλυσης» και από την –αποδεδειγμένα ειλικρινή– αντίληψη ότι η επίλυση της ελληνοτουρκικής αντιπαράθεσης, και όχι η διαιώνισή της, είναι περισσότερο συμφέρουσα για την Ελλάδα. Οι επιλογές της κυβέρνησής του στο μέτωπο των ελληνοτουρκικών σχέσεων ενίσχυσαν αυτή τη διαπίστωση. Πράγματι, στο επίπεδο της «χαμηλής πολιτικής», αναλαμβάνοντας μάλιστα εκείνη τη

σχετική πρωτοβουλία, η ελληνική κυβέρνηση προώθησε τον Μάιο του 2010 τη σύσταση του ελληνοτουρκικού Ανωτάτου Συμβουλίου Συνεργασίας και την υπογραφή περισσότερων από είκοσι συμφωνιών, επιδιώκοντας την ενίσχυση της οικονομικής αλληλεξάρτησης και της εμπιστοσύνης μεταξύ των δύο χωρών σε πληθώρα τομέων και σε επίπεδα πρωτόγνωρα για χώρες που βρίσκονται σε πολύχρονη στρατηγική αντιπαράθεση. Αλλά και στο επίπεδο της «υψηλής πολιτικής», η ελληνική πλευρά ενεργοποίησε με δυναμικό τρόπο τη διαδικασία των διμερών «διερευνητικών επαφών» –την οποία είχε σκοπίμως και επιμελώς τοποθετήσει επί πενταετία σε καθεστώς «ελεγχόμενης αδράνειας» η απελθούσα κυβέρνηση Καραμανλή– επιχειρώντας να πιάσει το νήμα από το σημείο που το άφησε η ίδια το 2004, στην προοπτική επίτευξης τελικής συμφωνίας για την επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών.

Πόση σημασία μπορεί άραγε να έχει η –ακόμα και ισχυρή– πολιτική βούληση της ελληνικής πλευράς να κινηθεί δυναμικά σε αυτή την κατεύθυνση; Ελάχιστη, είναι η απάντηση, ιδίως αν ληφθούν υπόψη –πέραν των ήδη αναφερθεισών– μια σειρά από αλληλοσυνδεόμενες αρνητικές εξελίξεις ή/και πραγματικότητες. Αυτές αφορούν στην πολυεπίπεδη κρίση που ταλανίζει σήμερα την Ελλάδα και της στερεί τη δυνατότητα αξιόπιστης ανάπτυξης πολιτικής πρωτοβουλιών στο άμεσο περιβάλλον της, στη συνειδητή απαξίωση των κεκτημένων της στρατηγικής του Ελσίνκι από την κυβέρνηση Καραμανλή και στην περαιτέρω απίσχναση της ευρωπαϊκής πορείας της Τουρκίας (η οποία συνεπάγεται και τη σχεδόν πλήρη αποδυνάμωση των θεσμικών περιορισμών που θα μπορούσε να επιβάλλει στη συμπεριφορά της Τουρκίας η Ευρωπαϊκή Ένωση), καθώς και στο πάγωμα της ενταξιακής πορείας της Τουρκίας και στην –συνακόλουθη– ενίσχυση του φιλόδοξου οράματος του Τούρκου ΥΠΕΞ Νταβούτογλου για τον πολυδιάστατο ρόλο που επιδιώκει να διαδραματίσει η Τουρκία, κυρίως στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής (σε μεγάλο βαθμό προϊόν της εξωστρέφειας που σχεδόν επιβάλλουν στην τουρκική εξωτερική πολιτική ο δυναμισμός της δέκατης έβδομης μεγαλύτερης οικονομίας στον κόσμο και οι υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης της τουρκικής οικονομίας).

ΣΕ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ

Πιο πρόσφατα, το φθινόπωρο της περασμένης χρονιάς, η συμπεριφορά της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο (κυρίως η επιθετικότητα και η οξύτητα με την οποία εναντιώθηκε στο νόμιμο δικαίωμα της Κυπριακής Δημοκρατίας να προχωρήσει σε έρευνες για τη εκμετάλλευση των κοιτασμά-

των υδρογονανθράκων εντός της κυπριακής Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης) απομάκρυνε για τα καλά το ενδεχόμενο επίτευξης προόδου τόσο στο Κυπριακό όσο, βεβαίως, και στα ελληνοτουρκικά. Οι ραγδαίες αλλαγές που ακολούθησαν τις εξεγέρσεις στον αραβικό κόσμο, οι ευκαιρίες εκμετάλλευσης των κοιτασμάτων υδρογονανθράκων στο βυθό της Ανατολικής Μεσογείου και οι νέοι συσχετισμοί δύναμης που προκύπτουν από την επεισοδική κατάργηση παραδοσιακών ισχυρών στρατηγικών συμμαχιών ή/και την απρόβλεπτη δημιουργία νέων αναμφίβολα ενισχύουν την αστάθεια και τη ρευστότητα του συγκεκριμένου γεωπολιτικού υποσυστήματος. Σε αυτό το εξαιρετικά ασταθές και ρευστό περιφερειακό περιβάλλον, οι θιασώτες της εγκατάλειψης των θεσμικών αντίβαραν και περιορισμών που επέβαλε η στρατηγική του Ελσίνκι στην Τουρκία καλούνται σήμερα να προτείνουν αποτελεσματικές στρατηγικές αντιμετώπισης μιας όλο και περισσότερο «εξωστρεφούς» –αν όχι ανεξέλεγκτης– Τουρκίας.

Ω

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

ΕΕ ΚΑΙ ΔΙΑΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ. ΑΠΟ ΤΗ ΕΥΡΩΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΕΙΤΝΙΑΣΗΣ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΝΩΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΤΣΑΡΔΑΝΙΔΗΣ

Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο όρος διαπεριφερειακή συνεργασία περιγράφει, αφενός, τη σχέση μεταξύ δύο περισσότερων ή λιγότερων θεσμοθετημένων σχημάτων συνεργασίας και, από την άλλη, αναφέρεται στη διαδικασία οικοδόμησης δεσμών και σχέσεων αλληλεπίδρασης μεταξύ δύο ξεχωριστών περιφερειακών ενοτήτων (Tsardanidis, 2005: 376). Η σχετική βιβλιογραφία επιχειρεί να προσφέρει ορισμένες αναλυτικές διεισδυτικές ματιές στα σχήματα και τα χαρακτηριστικά των σχέσεων μεταξύ περιφερειακών οντοτήτων. Παρά το γεγονός ότι η βιβλιογραφία για τη διαπεριφερειακή συνεργασία είναι σχετικά περιορισμένη και οι σχετικές θεωρητικές προσεγγίσεις εξακολουθούν να βρίσκονται σε μεγάλο βαθμό σε μία συνεχή διαδικασία εξέλιξης, υπάρχουν ορισμένα σημεία σύγκλισης μεταξύ των μελετητών που έχουν ασχοληθεί με το θέμα, ως προς τις αιτίες ανάδειξης, ανάπτυξης και διατήρησης των διαπεριφερειακών διαλόγων και σχέσεων (Hönggi και Roloff και Roland, 2006). Οι μελέτες για τη περιφερειακές συνεργασίες ασχολούνται περισσότερο με τους λόγους δημιουργίας τους και με την εσωτερική λειτουργία τους και λιγότερο με την εξωτερική διάστασή τους. Η εξωτερική διάσταση των περιφερειακών συνεργασιών, όμως, είναι εξίσου σημαντική για δύο κυρίους λόγους: πρώτον, διότι η σύσταση των περιφερειακών συνεργασιών οφείλεται σε πολλές περιπτώσεις σε εξωτερικούς παράγοντες και, δεύτερον, διότι πρόσφατα οι περιφερειακές συνεργασίες ολοένα και συχνότερα αναπτύσσουν δεσμούς μεταξύ τους συνιστώντας το φαινόμενο των διαπεριφερειακών συνεργασιών (Τσαρδανίδης, 2012: 271).

Η Ε.Ε. έχει δημιουργήσει στενές σχέσεις διαφόρων μορφών με τους

γείτονές της. Έχει οικοδομήσει διμερείς σχέσεις στα Δυτικά Βαλκάνια (Διαδικασία Σταθεροποίησης και Σύνδεσης), μέσω της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας (ΕΠΓ) και μέσω διαπεριφερειακών συνεργασιών όπως η Ευρωμεσογειακή Συνεργασία (ΕΜΣ) την περίοδο 1995 - 2008 και μέσω της Ένωσης για τη Μεσόγειο (ΕγΜ) μετά το 2008 ή μέσω συνεργατικής σχέσης που έχει αναπτύξει με τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου (ΟΟΣΕΠ). Επίσης, συμμετέχει με τον ένα ή άλλο τρόπο σε συνεργασίες υπό-περιφερειακού χαρακτήρα, όπως στη βόρεια Ευρώπη (νέα Πολιτική Βόρειας Διάστασης), στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και του Καυκάσου (Ανατολική Εταιρική Σχέση) και στη Νότια Ευρώπη (Συμβούλιο Περιφερειακής Συνεργασίας) (Μανώλη, 2012:457)

Στόχος αυτού του άρθρου είναι :

Πρώτον, να δομήσει μία τυπολογία έρευνας για τη διαπεριφερειακή συνεργασία προτείνοντας ένα ερευνητικό εργαλείο ανάλυσης.

Δεύτερον, να διερευνήσει βάσει αυτής της τυπολογίας τις σχέσεις της ΕΕ με τις Μεσογειακές Χώρες Εταίρους (ΜΧΕ) , όπως αυτές διαμορφώθηκαν μετά το 1995 αρχικά στο πλαίσιο της Ευρωμεσογειακής Συνεργασίας και αργότερα μέσω της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας και της Ένωσης για τη Μεσόγειο.

ΑΣΥΜΜΕΤΡΗ ΔΙΑΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕΤΑΞΥ ΤΗΣ Ε.Ε. ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΕΙΤΟΝΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Η στρατηγική της συνεργατικής ηγεμονίας θεωρούμε ότι αποτελεί μια κατάλληλη θεωρητική προσέγγιση για να εξηγήσουμε τις διαπεριφερειακές σχέσεις συνεργασίας της Ε.Ε. με τις ΜΧΕ στο πλαίσιο της ευρωμεσογειακής σχέσης. Αναμφισβήτητα η Ε.Ε. υπαγορεύει ένα αριθμό και προϋποθέσεων για την προώθηση της διαπεριφερειακής συνεργασίας (Sfoderbaum και Stalgren και Van Langenhove, 2005:377). Πολλοί θεωρούν ότι η ΕΕ, λόγω της ισχυρής της θέσης σε τομείς, όπως η οικονομία, η τεχνολογία, ο πολιτισμός και η ιδεολογία, προωθεί τη δημοκρατία και τη χρηστή διακυβέρνηση μέσω της θετικής και της αρνητικής αιρεσιμότητας, ενώ ως εξωτερικός παράγοντας στηρίζει τη διαπεριφερειακή (Βλ. διάγραμμα 1). Η προσέγγιση της συνεργατικής ηγεμονίας περιλαμβάνει τη χρήση ήπιας ισχύος μέσω της συμμετοχής σε συνεργατικές διευθετήσεις οι οποίες συνδέονται με μία μακροπρόθεσμη στρατηγική (Pedersen, 2002). Στο πλαίσιο της εν λόγω στρατηγικής εξυπακούεται ότι οι γείτονες χώρες έχουν το ελεύθερο να σχεδιάζουν στρατηγικές, να ενσωματώνουν νέες ιδέες και να αναθεωρούν στρατηγικές. Σύμφωνα με την προσέγγιση της συνεργατικής ηγεμο-

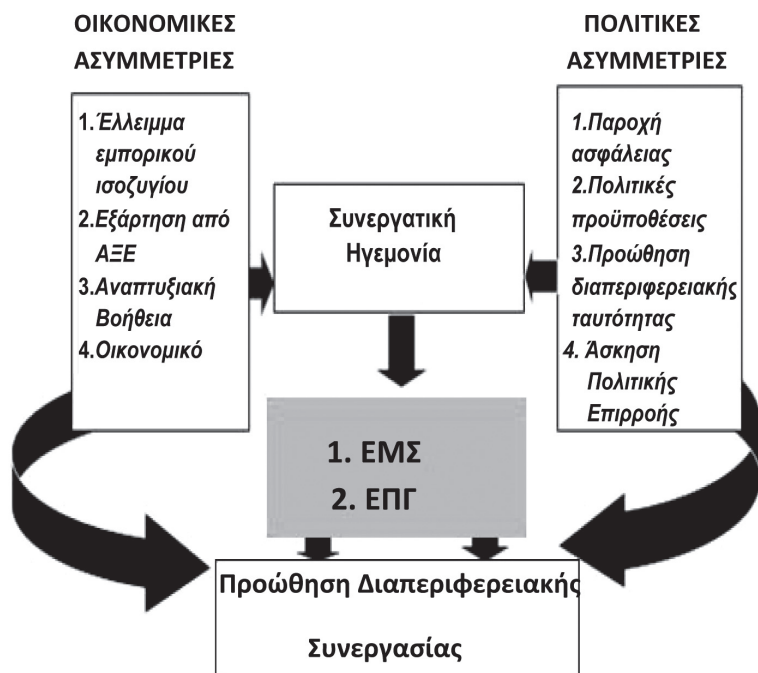
νίας, θεσμοί και ιδέες συνδυάζονται προκειμένου να δημιουργήσουν ένα πλαίσιο μέσα από το οποίο δομείται μία διαπεριφερειακή τάξη (Farrell, 2004: 7).

Η ασύμμετρη διαπεριφερειακή συνεργασία προκύπτει από διαφορές σε δύο κυρίως τομείς:

- Στον οικονομικό τομέα, με το αυξανόμενο χάσμα οικονομικής ευμάρειας, το έλλειμμα εμπορικού ισοζυγίου υπέρ της Ε.Ε., την εξάρτηση της περιφέρειας από την εισροή Άμεσες Ξένων Επενδύσεων (ΑΞΕ) που προέρχονται από την Ε.Ε., και με την τεράστια εισροή αναπτυξιακής βοήθειας που δίνεται είτε από την ΕΕ είτε σε διμερές επίπεδο από τα κράτη μέλη της στις ΜΧΕ
- Στον πολιτικό τομέα, με την παροχή ασφάλειας από πλευράς Ε.Ε. προς τις ΜΧΕ, την επιβολή πολιτικών προϋποθέσεων από την Ε.Ε. (θετικών και αρνητικών) για την ενίσχυση του πολιτικού διαλόγου, την άσκηση πολιτικής επιρροής από την Ε.Ε.

Διάγραμμα 1

Ασύμμετρη διαπεριφερειακή συνεργασία

Η ΕΕ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΕΣ ΧΩΡΕΣ: ΜΙΑ ΑΣΥΜΜΕΤΡΗ ΔΙΑΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΣΧΕΣΗ

Ευρωμεσογειακή Συνεργασία (ΕΜΣ): 1995 -2008

Η ΕΜΣ, το πλαίσιο συνεργασίας της Ε.Ε. με τις μεσογειακές χώρες-εταίρους (ΜΧΕ) που δρομολογήθηκε το 1995 θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια «κατασκευασμένη» υβριδική διαπεριφερειακή συνεργασία. Οι ΜΧΕ εξαναγκάστηκαν σχεδόν να συμμετάσχουν σε κάποιο είδος περιφερειακού συντονισμού προκειμένου να διαμορφώσουν τη σχέση τους με την Ε.Ε. και τα κράτη μέλη της στο πλαίσιο της διαδικασίας της Βαρκελώνης.¹

Η ασυμμετρία στην ΕΜΣ προκύπτει από διαφορές στο οικονομικό πεδίο όπως το αυξανόμενο χάσμα οικονομικής ευμάρειας, το έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο –με εξαίρεση την ενέργεια –, και η εξάρτηση πολλών ΜΧΕ από την αναπτυξιακή βοήθεια της Ε.Ε.. Ενώ η Ε.Ε. αποτελεί έναν εξαιρετικά σημαντικό εμπορικό εταίρο για τις ΜΧΕ, η περιφέρεια των ΜΧΕ είναι ελάχιστος σημασίας για την Ευρώπη. Η πραγματικότητα της ασύμμετρης εξάρτησης στην ΕΜΣ έχει απομακρύνει την Ε.Ε. από τις διακηρύξεις της να προωθεί διαπεριφερειακές συνέργειες μεταξύ δύο «ισότιμων» περιφερειών. Η ασυμμετρία αυτή, επίσης, απομακρύνει μια ουσιαστικότερη διαπεριφερειακή οικονομική συνεργασία μεταξύ της Ε.Ε. και των ΜΧΕ, στο πλαίσιο δημιουργίας μιας συνολικής ζώνης ελευθέρων συναλλαγών παρά το γεγονός της υπογραφής της συμφωνίας του Αγαδίου η οποία καθιέρωσε μία ζώνη ελευθέρων συναλλαγών μεταξύ μερικών αραβικών μεσογειακών κρατών (Αίγυπτος, Τυνησία, Μαρόκο και Ιορδανία) που υπογράφηκε το 2004.²

Η ασυμμετρία στρατιωτικής οργάνωσης στις δύο ακτές της λεκάνης της Μεσογείου αποτελεί ένα ακόμη σημαντικό εμπόδιο για την ανάπτυξη μιας αποτελεσματικής συνεργασίας μεταξύ Ε.Ε. και ΜΧΕ. Στο βόρειο άκρο, οι εθνικοί στρατοί συνδέονται με μία και μόνο συμμαχία, το ΝΑΤΟ. Η ανάπτυξη των ΚΕΠΠΑ και ΕΠΑΑ ενισχύει περαιτέρω το συντονισμό των εθνικών

¹ Για μία λεπτομερέστερη ανάλυση αυτής της τυπολογίας υβριδικής διαπεριφερειακής συνεργασίας και την ανάπτυξη ενός μοντέλου συγκριτικής ανάλυσης διαπεριφερειακών συνεργασιών βλ. (Tsardanidis, 2010: 218-237).

² Η υπογραφή της Συμφωνίας του Αγαδίου διευκολύνει μια συνολικότερη ζώνη ελευθέρων συναλλαγών μεταξύ της ΕΕ και των ΜΧΕ, καθώς εάν δεν προηγηθεί μια ζώνη ελευθέρων συναλλαγών μεταξύ των αραβικών χωρών της νότιας ακτής της Μεσογείου οι συνέπειες για μερικές από αυτές εξ αιτίας μιας ευρύτερης Ζώνης Ελευθέρων Συναλλαγών μεταξύ της ΕΕ και των ΜΧΕ, θα ήταν καταστρεπτικές για την οικονομία τους.

αμυντικών συστημάτων των ευρωπαϊκών μελών της εταιρικής σχέσης. Στο νότιο άκρο, οι χαλαρές διμερείς αμυντικές συμφωνίες αποτελούν το μόνο διαθέσιμο μέσο για να ξεπεράσει ένα μεμονωμένο κράτος κάποιο δίλημμα ασφαλείας με ενδεχόμενους ή πραγματικούς εχθρούς (Attina, 2001: 41).

Το αδιέξοδο στο Μεσανατολικό έχει αποβεί καταστροφικό όχι μόνο για την εν λόγω περιφέρεια, αλλά έχει αρνητικό αντίκτυπο και στις περιφερειακές σχέσεις σε ολόκληρη την περιοχή της Μεσογείου και στην ίδια την ΕΜΣ. Από το 1995 έχει επέλθει ένας, αν μη τι άλλο, μία χειροτέρευση των σχέσεων Ισραηλινών και Παλαιστινίων.

Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας (ΕΠΓ)

Η ΕΠΓ περιλαμβάνει τις χώρες των νέων ανεξάρτητων κρατών της Ανατολικής Ευρώπης, τις χώρες του Καυκάσου και της χώρας της νοτίου Μεσογείου που συμμετέχουν στην ευρω-μεσογειακή σχέση οι οποίες δεν έχουν ρητά αναγνωρισμένη προοπτική ένταξης. Αναπτύχθηκε το 2004 με στόχο να αποτρέψει τη δημιουργία νέων διαχωριστικών γραμμών μεταξύ της διευρυμένης Ε.Ε. και των γειτόνων της.

Οι αρχές της ΕΠΓ αποκαλύπτουν μια νέα διάσταση της αντίληψης που έχει η Ε.Ε. ως προς την ίδια και τον κόσμο στο πλαίσιο μιας “ευρύτερης Ευρώπης- Wider Europe”. «Παρόλο που αναμφίβολα υπήρχε διαφορά μεταξύ θεωρίας και πράξης», όπως σημειώνουν οι Raffaella Del Sarto και Tobias Schumacher, «η ΕΜΣ τόνισε τη σημασία της συνεργασίας βορρά-νότου και νότου-νότου, παράλληλα με την έννοια της εταιρικής σχέσης. Η “ευρύτερη Ευρώπη” αντιθέτως, υποδηλώνει σαφώς μία προσέγγιση κέντρου-περιφέρειας με την Ε.Ε. να βρίσκεται καθαρά στο κέντρο.» (Del Sarto – Schumacher, 2005: 27)

Η κύρια έμφαση στην ΕΠΓ δεν δίνεται στην προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των χωρών αλλά στις διμερείς σχέσεις. Οι διμερείς σχέσεις υπερτερούν ξεκάθαρα των περιφερειακών (Smith, 2005: 360). Οι γείτονες χώρες θα πρέπει να υιοθετήσουν μεγάλο μέρος από το κοινοτικό κεκτημένο, να ενστερνιστούν τις αξίες και τους κανονισμούς της Ε.Ε., και να δεσμευτούν για πολιτικές μεταρρυθμίσεις με στόχο τη δημιουργία ενός συστήματος το οποίο θα είναι κατ’ εικόνα και καθ’ ομοίωση της Ε.Ε. ως προς το κανονιστικό σχεδιασμό και τα συστήματα αξιών (Casier, 2010: 102).

Όπως υποδηλώνει και η ονομασία της, η ΕΠΓ είναι μία πολιτική για τις γείτονες χώρες ή μάλλον απέναντι σε αυτές και όχι με αυτές. Παρόλο που η Ε.Ε. ισχυρίζεται ότι εξακολουθεί να τηρεί τις πολυμερείς συμφωνίες της, για παράδειγμα με τις ΜΧΕ, στην πράξη, υιοθετώντας την ΕΠΓ, τις έχει

υποβαθμίσει (Gavin, 2005: 359). Ο Stefan Lehne δηλώνει ότι «υπάρχει κάτι ουσιαστικά μονομερές στη σχέση μεταξύ της Ε.Ε. και των περιφερειακών της εταιρών. Αν και μία χώρα της ΕΠΓ μπορεί να εκφράσει τις ανησυχίες και τις δυσκολίες της, οι κανόνες και οι προϋποθέσεις τίθενται ουσιαστικά από την Ε.Ε.» (Lehne, 2004:115). Ο Alfred Tonias ισχυρίζεται ότι η ΕΠΓ διακρίνεται από ασύμμετρες σχέσεις διότι δεν προβλέπει την κατάρτιση ενός σχεδίου δράσης για την Ε.Ε., καθώς προϋποθέτει ότι μόνες του οι ΜΧΕ θα πρέπει να διαμορφώνουν μεταρρυθμιστικά σχέδια τα οποία, όμως, η ΕΕ ελέγχει και εγκρίνει (Tonias, 2010: 179). Ο Bjørn Hettne βλέπει την ΕΠΓ ως μία ήπια μορφή ιμπεριαλισμού που βασίζεται στην αιρεσιμότητα, με το έπαθλο να κυμαίνεται από τη χρηματική ενίσχυση μέχρι και την πλήρη ένταξη, τουλάχιστον για τις ευρωπαϊκές χώρες (Hettne, 2004: 11). Ο χαρακτηρισμός «ήπια μορφή ιμπεριαλισμού» αναφέρεται σε μία ασύμμετρη σχέση και την επιβολή κανονιστικών πλαισίων με στόχο την προώθηση των ιδίων συμφερόντων της Ε.Ε., και όχι ενός αυθεντικού (δια-περιφερειακού) διαλόγου ως βάση για μία βιώσιμη παγκόσμια διακυβέρνηση (Hettne και Sφoδερbaum, 2005: 15), Επίσης, η Ulla Helm παρατηρεί ότι η ΕΠΓ θα πρέπει να αντιμετωπίζεται «ως μία νέα εκδοχή αποικιοκρατίας» (Holm, 2005). Συνεπώς, η ΕΠΓ από τη σκοπιά της Ε.Ε. μπορεί να θεωρηθεί ως μία διαδικασία όπου οι σχέσεις μεταξύ της ίδιας και των γειτόνων της είναι άνισες και ενισχύουν τις ασύμμετρες σχέσεις μεταξύ Ε.Ε. και των γειτονικών.

DEPENDENCIA ΥΠΟ-ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ: Η ΕΝΩΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ (ΕΓΜ)

Η Ε.Ε., μέσω των σχέσεών της με τις γειτονικές χώρες «παράγει» δύο κατηγορίες υπό-περιφερειακής συνεργασίας οι οποίες δημιουργούν μία «ζώνη» ομαδοποιήσεων γύρω από την Ε.Ε.:

Η πρώτη κατηγορία αντανάκλα το ρόλο της Ε.Ε. ως εξωτερικού παράγοντα για τη δημιουργία υπό-περιφερειακών σχημάτων συνεργασίας. Ο Othon Anastasakis το ονομάζει «έξωθεν υπό-περιφερειοποίηση», μία μορφή συνεργασίας η οποία ορίζεται, υποβοηθείται και ελέγχεται εξωτερικά της περιφέρειας αυτής (Anastasakis 2008: 37). Η Ε.Ε. δεν συμμετέχει η ίδια στην υπό-περιφερειακή συνεργασία, αλλά είναι ο κύριος προωθητής αυτής.

Η δεύτερη κατηγορία αναφέρεται στη διαδικασία ενδυνάμωσης των σχέσεων της Ε.Ε. με τα γειτονικά κράτη μέσω της δημιουργίας υπό-περιφερειακών εταιρικών σχέσεων. Στην περίπτωση αυτή, η Ε.Ε. και τα επιμέρους κράτη μέλη της συμμετέχουν. Ενδεικτικά παραδείγματα αυτής

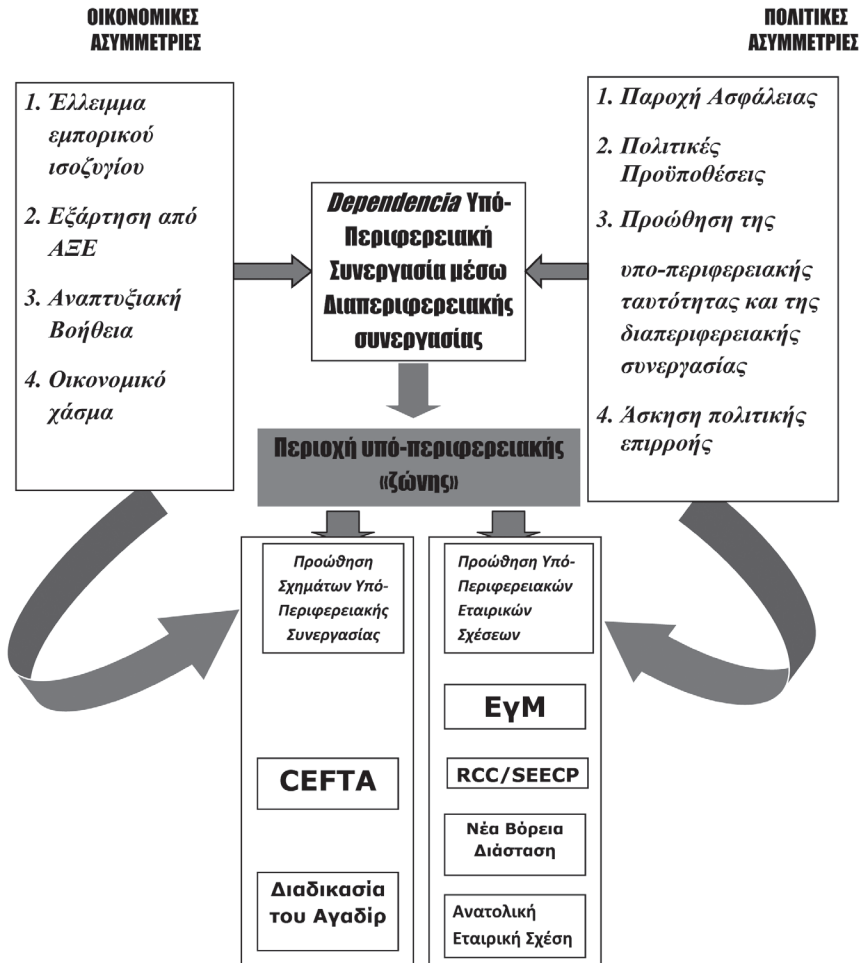
της κατηγορίας είναι η δημιουργία του Συμβουλίου Περιφερειακής Συνεργασίας (ΣΠΣ) - Regional Cooperation Council (RCC) στη νοτιοανατολική Ευρώπη, και η Ανατολική Εταιρική Σχέση- Eastern Partnership. Επομένως, το σύνολο της διαδικασίας για μία τέτοια εταιρική σχέση δεν θα έπρεπε να θεωρηθεί ως ένα είδος διαπεριφερειακής συνεργασίας αλλά ως μία διαδικασία «υπό-περιφερειακής συνεργασίας μέσω μιας διαπεριφερειακής συνέργιας» (Ηδnggi, 2003) η οποία θα μπορούσε να ονομαστεί *dependencia* υπό-περιφερειακή συνεργασία (Tsardanidis, 2011:238-39) (βλέπε διάγραμμα 2). Με απλά λόγια, η Ε.Ε. εφαρμόζει μία πολιτική καρότου και μαστίγιου προσφέροντας τα οφέλη στενότερων οικονομικών και πολιτικών δεσμών σε αντάλλαγμα με την πρόοδο των γειτονικών της εταίρων σε επίπεδο πολιτικών και οικονομικών μεταρρυθμίσεων, και με την επιτάχυνση της περιφερειακής συνεργασίας (Farell, 2004: 25-26) (βλέπε διάγραμμα 2).

Υπάρχουν πολλοί λόγοι για τους οποίους η Ε.Ε. έχει αρχίσει να προωθηθεί περισσότερο την *dependencia* υπό-περιφερειακή συνεργασία από την ασύμμετρη διαπεριφερειακή συνεργασία. Μεταξύ αυτών είναι και οι ακόλουθοι:

- i. Πρώτον, οι διμερείς δεσμοί, όπως η ΕΠΓ, και οι διαπεριφερειακές σχέσεις συνεργασίας, όπως η ΕΜΣ ούτε διατύπωσαν με σαφήνεια την ταυτότητά τους ούτε ανταποκρίθηκαν στις προσδοκίες που είχαν δημιουργήσει.
- ii. Δεύτερον, για την Ε.Ε. είναι μία ελκυστική επιλογή να αναπτύξει τους δεσμούς της με ορισμένες από τις ασταθείς γειτονικές χώρες, ενθαρρύνοντας την αποκαλούμενη τοπική ιδιοκτησία
- iii. Τρίτον, αυτές οι υπό-περιφερειακές ομαδοποιήσεις θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα κατάλληλο εργαλείο για κράτη τα οποία δεν έχουν τη δυνατότητα ή την πρόθεση να αποδεχτούν τις προϋποθέσεις –θετικές και αρνητικές– τις οποίες συνεπάγεται η ΕΠΓ, δεν είναι ικανοποιημένα με μία διμερή συνεργασία ή για τα οποία η κοινή γνώμη σε ορισμένα κράτη μέλη της Ε.Ε. απορρίπτει παντελώς την προοπτική διμερούς συνεργασίας με την Ε.Ε., όπως αποδεικνύει η περίπτωση της Λευκορωσίας.
- iv. Τέλος, η *dependencia* υπό-περιφερειακή συνεργασία θα μπορούσε να δώσει σε μερικά κράτη μέλη της Ε.Ε. τη δυνατότητα να αναπτύξουν μία διαλεκτική σχέση με τις γειτονικές χώρες, η οποία θα μπορούσε να περιελάμβανε ένα είδος καταμερισμού εργασίας στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής της Ε.Ε. Λόγου χάρη η Γερμανία και η Πολωνία να παίζουν ένα σημαντικό ρόλο στην Ανατολική Εταιρική Σχέση και η Γαλλία, η Ισπανία και η Ιταλία στην Ένωση για τη Μεσόγειο.

Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα του πλέγματος των νέων υπο-πε-

Διάγραμμα 2
 Dependencia υπό-περιφερειακή συνεργασία

ριφερειακών εταιρικών σχέσεων της ΕΕ αποτελεί η Ένωση για τη Μεσογείο.

Πριν ακόμη αναλάβει τη γαλλική προεδρία το 2007, ο Νικολά Σαρκοζί επεδίωκε τη δημιουργία μιας Μεσογειακής Ένωσης (ΜΕ) ανάμεσα στα ευρωπαϊκά κράτη της βόρειας ακτής της Μεσογείου και τα κράτη της νότιας ακτής. Το σχέδιο αυτό απαιτούσε έντονη, πολυεπίπεδη συνεργασία στους τομείς της ενέργειας, της απασχόλησης, της εκπαίδευσης, των υποδομών, της ασφάλειας, της περιβαλλοντικής προστασίας, της αντιτρομοκρατίας και

της μετανάστευσης. Το σχέδιο του Σαρκοζί προέβλεπε τακτικές συναντήσεις κορυφής, όπως αυτές των G-8 κάθε δύο χρόνια με εναλλασσόμενη προεδρία, και την εγκαθίδρυση μιας Μεσογειακής Τράπεζας Επενδύσεων στο πρότυπο της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων.

Από τη σκοπιά της Γαλλίας, η ΕΜΣ/Διαδικασία της Βαρκελώνης είχε αποτύχει διότι έθεσε υπερβολικά ευρείς στόχους. Η Βαρκελώνη περιελάμβανε μεγάλο αριθμό δρώντων με αποκλίνοντα συμφέροντα, ενώ οι χώρες που πραγματικά ενδιαφέρονταν για την περιοχή της Μεσογείου ήταν λίγες.

Σύμφωνα με την Μαρία Γιαννου υπήρχε «ο κίνδυνος η προτεινόμενη Μεσογειακή Ένωση να ευνοήσει μία ανεπίσημη ανακατανομή ρόλων στη λεκάνη της Μεσογείου, διευκολύνοντας κατά συνέπεια την ανάδειξη μιας ισχυρής ομάδας, αυτής των μεσογειακών χωρών της Ε.Ε.» (Γιαννου, 2008: 11). Έντονη αντίδραση στη γαλλική αυτή πρωτοβουλία σημειώθηκε από πολλά κράτη μέλη, όπως η Ισπανία, η Γερμανία, η Ολλανδία. Τα κράτη αυτά διατύπωσαν έντονες επιφυλάξεις ότι το σχέδιο θα μπορούσε να διχοτομήσει την Ε.Ε., με τη νέα Μεσογειακή Ένωση να μετατρέπεται σε αντίζηλο της ίδιας της Ε.Ε.. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τα μειονεκτήματα της γαλλικής πρωτοβουλίας, όπως το ότι η χρηματοδότηση των έργων και προγραμμάτων δεν είχε εξασφαλιστεί, έστρεψαν την ιδέα της Μεσογειακής Ένωσης προς την κατεύθυνση της συγχώνευσης με την ΕΜΣ η οποία απέκτησε καινούριο όνομα ως Ένωση για τη Μεσόγειο (ΕγΜ). Έτσι, με απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της 14ης Μαρτίου 2008 η ΕγΜ θα περιελάμβανε τα κράτη μέλη της Ε.Ε. και τις παράκτιες μεσογειακές χώρες μη μέλη της Ένωσης (Xenakis και Tsakonas, 2009:30). Η διακήρυξη της ΕγΜ πραγματοποιήθηκε σε συνάντηση κορυφής στο Παρίσι στις 13 Ιουλίου 2008. Η ΕγΜ κατά συνέπεια εντάχθηκε στις πολιτικές της Ε.Ε. (Bechev και Nicolaidis, 2008: 15).

Η είκοσι σελίδων διακήρυξη σημειώνει ότι η εν λόγω πρωτοβουλία θα βασίζεται στη Διακήρυξη της Βαρκελώνης και τους συμπεριλαμβανόμενους σε αυτή στόχους για ειρήνη, σταθερότητα και ασφάλεια, καθώς και στο κεντρικό της Διαδικασίας της Βαρκελώνης. Το παράρτημα της διακήρυξης θέτει ως προτεραιότητες τα εξής πεδία πεδία: ενέργεια, απορρύπανση της Μεσογείου, χερσαίοι και θαλάσσιοι διάδρομοι, πολιτική προστασία, μεσογειακό ηλιακό σχέδιο, ανώτατη εκπαίδευση και έρευνα, ευρωμεσογειακό πανεπιστήμιο και η μεσογειακή πρωτοβουλία για την ανάπτυξη των επιχειρήσεων για τις ΜΜΕ.

Η ΕγΜ αποκτά προστιθέμενη αξία, όπως παρατηρούν οι Roberto Aliboni και Fuad Ammor, χάρη, πρώτον, στο διακυβερνητικό, διακρατικό

ή διεθνές σχήμα της -το οποίο περιλαμβάνει ίση και πλήρη εκπροσώπηση των εταίρων της ΕγΜ- και, δεύτερον, χάρη στην εστίασή της σε λιγούτιστα έργα κλειδιά τα οποία συνδέονται στρατηγικά με την εν λόγω περιφέρεια (Aliboni και Ammor 2009: 13). Ωστόσο, η λειτουργία της ΕγΜ και η υλοποίηση των προγραμματισμένων έργων εξακολουθεί να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την κατάσταση στη Μέση Ανατολή, όπως εξ άλλου συνέβη και με την ΕΜΣ. Ήδη, λίγο καιρό μετά την ίδρυσή της, είχε καταστεί προφανές πως είναι υπερβολικά απλουστευτική η ιδέα ότι η ΕγΜ θα μπορούσε να δημιουργηθεί παρά τη συνεχιζόμενη διαμάχη Ισραήλ-Παλαιστίνης (Colin, 2009). Φαίνεται πως η όλη διαδικασία που οδήγησε στη δημιουργία της ΕγΜ δεν συμπεριέλαβε μια βαθύτερη επανεκτίμηση της στρατηγικής που κατά το παρελθόν είχε οδηγήσει τις σχέσεις της Ε.Ε. με τις χώρες της Μεσογείου είτε σε αδιέξοδο είτε σε στασιμότητα (Balfour 2009: 105).

Τέλος, η ΕγΜ αποτελεί ένα ακόμα βήμα απομάκρυνσης της ΕΕ από τον πολυμερισμό προς μια διμερή ανάπτυξη των σχέσεων με τις ΜΧΕ με υπο- περιφερειακά χαρακτηριστικά για δύο τουλάχιστον λόγους: Πρώτον, ο βασικός στόχος της ΕγΜ είναι να προωθήσει έργα ανάμεσα σε ομάδες κρατών που επιθυμούν να συμμετέχουν σ'αυτά σε υπο- περιφερειακό επίπεδο. Συνεπώς δεν υπάρχει μια πολυμερή αντιμετώπιση. Ταυτόχρονα, η σημασία που αποδίδεται στο υπο- περιφερειακό επίπεδο, αναγνωρίζει εμμέσως ότι η περιφερειακή πολυμερή σχέση δεν μπορεί να αποδώσει. Δεύτερον, η αύξηση του αριθμού των συμμετεχόντων κρατών με τη συμμετοχή τριών κρατών της Νοτιο - ανατολικής Ευρώπης συμβάλλει περαιτέρω στην ενίσχυση της υπο- περιφερειακής ανάπτυξης καθώς η συναίνεση ανάμεσα στα σαράντα κράτη που συμμετέχουν στην ΕγΜ θα μια δύσκολη υπόθεση. Αντίθετα, ο πραγματισμός απαιτεί την συγκέντρωση της προσοχής στην υλοποίηση έργων που θα έχουν μόνο υπο- περιφερειακά χαρακτηριστικά (Bicchi, 2011:9).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το εν λόγω άρθρο επιχειρήσει επιγραμματικά να εξετάσει τη δυναμική των σχέσεων της Ε.Ε. με τις γείτονες χώρες προτείνοντας μια τυπολογία διαπεριφερειακών σχέσεων συνεργασίας που τονίζει την ασύμμετρη χαρακτηριστήρα των σχέσεων αυτών. Μέσα από αυτό το αναλυτικό εργαλείο γίνεται φανερό ότι τα σχήματα περιφερειακής συνεργασίας της Ε.Ε. με τους γείτονες της αποτελούν σαφή παραδείγματα ασύμμετρης διαπεριφερειακής σχέσης και ότι η δραστηριοποίηση της Ε.Ε. στις εν λόγω διαπεριφερειακές συνεργασίες αντανάκλα κατ' εξοχήν τις δικές της προτεραιότητες και πολι-

τικές, όπου αυτές φυσικά έχουν πάρει μια συγκεκριμένη ηγεμονική μορφή (Bechev, 2013).

Επιχείρησε επίσης να αποδείξει ότι, ακόμη και σε περιπτώσεις όπου επικρατούν εξαιρετικά ασύμμετρες συνθήκες, μπορούν να γεννηθούν σχήματα διαπεριφερειακής συνεργασίας. Σύμφωνα με την ανάλυσή μας, η δράση της Ε.Ε. –παρόλο που δεν έχει επιφέρει αξιοσημείωτα αποτελέσματα στην περιφέρεια της Μεσογείου– έχει ωστόσο αποδειχτεί αξιόλογη κατά την πρώτη δεκαετία μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Η Ε.Ε., ως εξωτερικός παράγοντας, έχει συμβάλει με ποικίλους τρόπους στην ανάπτυξη πρωτοβουλιών για την ενδυνάμωση των δεσμών της με τις δύο αυτές γεωγραφικές περιοχές. Η δημιουργία της Διαδικασίας της Βαρκελώνης, και, πάνω απ' όλα, η ΕΠΓ έδωσαν στην Ε.Ε. τη δυνατότητα να προωθήσει με σχετική επιτυχία τους δεσμούς της με τις εν λόγω περιφέρειες, ιδίως στους τομείς του εμπορίου, της οικονομίας και της ανθρώπινης ασφάλειας. Αυτό στάθηκε εφικτό, κυρίως, διότι η Ε.Ε. ήταν σε θέση να ασκήσει επιρροή και να επιβάλλει προϋποθέσεις στις συναλλαγές της με τις ΜΧΕ και τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, υιοθετώντας μία προσέγγιση συνεργατικής ηγεμονίας. Παρόλο που μεγάλο μέρος των σχέσεων της Ε.Ε. με τις δύο αυτές περιφέρειες διεξαγόταν υπό το πρόσχημα συμφωνιών με αμοιβαία οφέλη και αμοιβαία επωφελείς λύσεις, η κατανομή αυτών των οφελών φαίνεται να αποτελεί συνάρτηση της θέσης ισχύος της Ε.Ε. έναντι των άλλων. Όσο πιο ισχυρή είναι η Ε.Ε., τόσο περισσότερο προσαρμοστικότητα προς τις προϋποθέσεις και τους όρους που βάζει η Ε.Ε. επιδεικνύουν οι άλλες περιφερειακές οντότητες όχι μόνο στη Μεσόγειο αλλά και στην ΝΑ Ευρώπη και στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και του Καυκάσου (Tsardanidis, 2011: 248).

Επιπλέον, η συλλογική ευρωπαϊκή στάση απέναντι στις ΜΧΕ έχει εξεταστεί από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς και τα κράτη μέλη περισσότερο υπό το πρίσμα της ανησυχίας για ενδεχόμενες επιδράσεις στην Ευρώπη, παρά ως μέρος μίας περιφερειακής λύσης. Όπως παρατηρεί ο Helge Hveem, η δυναμική των σύγχρονων διαπεριφερειακών σχέσεων μπορεί να ερμηνευτεί βάσει δύο διαστάσεων: Η πρώτη σχετίζεται με την ηγεμονία και θεωρεί την ενεργή συμμετοχή στη διαπεριφερειακή συνεργασία ως έκφραση της στρατηγικής του ηγεμόνα, ενώ η δεύτερη ως αντίδραση άλλων δρώντων σ' αυτήν τη στρατηγική (Hveem, 2003: 97). Σε περιπτώσεις ασύμμετρων σχέσεων η διαπεριφερειακή συνεργασία μπορεί να οδηγήσει σε ακούσια δόμηση συλλογικής ταυτότητας. Αυτό μπορεί να ισχύσει, όπως επισημαίνει ο Jørgen Róland, εάν η σχέση γίνεται αντιληπτή από τη μία πλευρά ως εργαλείο στα χέρια της άλλης, προκειμένου να καθιερώσει ή να εδραιώσει

την ανωτερότητά της. Τέτοιες αντιλήψεις, οι οποίες τείνουν να θεωρήσουν τη συμπεριφορά της ανώτερης οντότητας της διαπεριφερειακής σχέσης ως πατερναλιστική ή νεο-αποικιοκρατική, προκαλούν αναπόφευκτα αρνητικές αντιδράσεις ενθαρρύνοντας την πιο αδύναμη οντότητα να αναπτύξει τη δική της συλλογική αφήγηση και συλλογικότητα σε πλήρη αντίθεση με την άλλη πλευρά (Róland, 2001: 9). Αυτή ακριβώς είναι η περίπτωση της ευρωμεσογειακής σχέσης όπου τα αραβικά κράτη, ιδίως μετά την 11η Σεπτεμβρίου και την εισβολή στο Ιράκ το 2003, έχουν αρχίσει να αναπτύσσουν μία διαφορετική προσέγγιση για την τρομοκρατία από αυτήν της Ε.Ε..

Στο Νότο, η Ε.Ε. υποστηρίζει εδώ και καιρό την οικονομική ολοκλήρωση νότου-νότου και έχει βοηθήσει με επιτυχία την Αίγυπτο, την Ιορδανία, το Μαρόκο και την Τυνησία να ολοκληρώσουν την περιφερειακή συμφωνία ελευθέρων συναλλαγών του Αγαδίδι η οποία υπογράφηκε στις 25 Φεβρουαρίου 2004, όπως αναφέραμε παραπάνω. Αυτή είναι μια άλλη προσέγγιση που έχει αρχίσει να ακολουθεί η ΕΕ. Δηλαδή, να ευνοεί και να προωθεί υπο-περιφερειακές συνεργασίες στις γειτονικές της χώρες, τις οποίες μπορούμε να ονομάσουμε *dependencia* υπό-περιφερειακή συνεργασία, καθώς η ασύμμετρη και εξαρτημένη σχέση από την ΕΕ εξακολουθεί να υφίσταται.

Επομένως, υπάρχει ένα θεμελιώδες ερώτημα το οποίο έθεσε η Yeo Lay Hwee για τις ευρωασιατικές συναντήσεις κορυφής (ASEM) , που αφορά όμως και τις σχέσεις της Ε.Ε. με τις γειτονικές της χώρες. Ποια η θέση του κάθε κράτους μέλους ως προς τη διαπεριφερειακή συνεργασία; Θεωρούν τη διαπεριφερειακή συνεργασία ως όργανο για τον αποτελεσματικό χειρισμό θεμάτων περιφερειακού ενδιαφέροντος, παγκόσμιας διακυβέρνησης και επιρροής της διεθνούς πολιτικής σκηνής; Ή τη βλέπουν απλώς ως ένα όργανο για την προώθηση των στενών ιδίων συμφερόντων και ηγεμονικών συμπεριφορών; (Hwee 2003: 181). Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η διαδικασία της *dependencia* υπό-περιφερειακής συνεργασίας θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως άλλοθι σε μία μεγάλη δύναμη της Ε.Ε., προκειμένου να προωθήσει τους αυστηρά εθνικούς στόχους της ή ακόμη και τις ηγεμονικές της φιλοδοξίες σε μία συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή. Για παράδειγμα η Γαλλία, όπως αποδεικνύει η περίπτωση της ΕγΜ, επιχείρησε –αν και ανεπιτυχώς– να διαμορφώσει σε μεγάλο βαθμό την πολιτική της Ε.Ε. ως προς την περιοχή της Μεσογείου, υποβαθμίζοντας με τον τρόπο αυτόν το ρόλο των θεσμών και μηχανισμών της Ε.Ε., καθώς επίσης και τα συμφέροντα των μικρότερων κρατών μελών.

Τέλος, οι δύο αυτές τυπολογίες (ασύμμετρη διαπεριφερειακή συνεργασία και *dependencia* υπό-περιφερειακή συνεργασία), παρά τα όποια μειονεκτήματά τους, θα μπορούσαν να αποδειχθούν εύρησκα και χρήσιμα

ερευνητικά εργαλεία για μια συγκριτικές μελέτες των διαπεριφερειακών σχέσεων για δύο κυρίως λόγους:

Πρώτον, γιατί θα μπορούν να εξετασθούν οι σχέσεις της Ε.Ε., λόγω χάρη με τις χώρες ΑΚΕ ή και οι σχέσεις ΕΕ με τις χώρες της Ανατολικής Ασίας στο ευρύτερο πλαίσιο ASEM ή ακόμα και την υπό διαμόρφωση διαπεριφερειακή συνεργασία ανάμεσα στην ΕΕ και τις χώρες της Λατινικής Αμερικής (CELAC) Για να αξιολογήσουμε, ωστόσο, την πραγματική αξία και το αποτέλεσμα αυτών των τυπολογιών, χρειάζονται αναμφίβολα περισσότερες εμπειρικές συγκριτικές μελέτες.

Δεύτερον, για να αναπτύξουμε ένα ικανοποιητικό αναλυτικό πλαίσιο σε μία παραγνωρισμένη πτυχή της προσέγγισης της ονομαζόμενης νέας περιφερειακής συνεργασίας (new regionalism) σχετικά με το πώς συνδέονται οι διαπεριφερειακές συνεργασίες με τις περιφερειακές συνεργασίες καθώς και πώς η διαπεριφερειακή συνεργασία μπορεί να επηρεάσει το περιεχόμενο μιας περιφερειακής συνεργασίας, όταν επικρατούν ασύμμετρες σχέσεις μεταξύ των συνεργαζόμενων εταίρων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Aliboni, R. και F.M. Ammor (2009), “Under the Shadow of ‘Barcelona’: From the EMP to the Union for the Mediterranean”, *EuroMesco Paper*, 77, January.
- Anastasakis, O. (2008), “Balkan Regional Cooperation: The Limits of a Regionalism Imposed from Outside” στο W. Pettrisch και C. Solioz (eds), *Regional Cooperation in South East Europe and Beyond*. Baden Baden: Nomos, 35-44.
- Attina, P. (2001), “Partnership and Security: Some Theoretical and Empirical Reasons for Positive Developments in the Euro-Mediterranean Area” στο P. Attina και S. Stavridis (eds), *The Barcelona Process and Euro-Mediterranean Issues from Stuttgart to Marseille*. Milan: Dott.A. Giuffre Editore, 17-50.
- Balfour, R. (2009), “The Transformation of the Union for the Mediterranean”, *Mediterranean Politics*, 14 (1), 99-105.
- Bechev, D. (2013), “The EU as a Regional Hegemon? From Eastern Enlargement to the European Neighbourhood Policy” στο G. Bosse και G. Noutcheva και K. Pomorska (eds), *The EU and its Neighbours. Values Versus Security in European Foreign Policy*, Manchester: Manchester University Press, 2013.
- Bechev, D. και K. Nicolaidis, (2008), “The Union for the Mediterranean: A Genuine Breakthrough or More of the Same?”, *International Spectator*, 43 (3), 13-20.
- Bicchi, F. (2011), “The Union for the Mediterranean, or the Changing Context of Euro-Mediterranean Relations”, *Mediterranean Politics*, 16(1), 3-19.
- Casier, T. (2010). “The European Neighborhood Policy: Assessing the EU’s Policy Towards the Region” στο F. Bindi (ed.), *The Foreign Policy of the European Union. Assessing Europe’s Role in the World*. Washington D.C: Brookings Institution

- Press, 99-115.
- Colin, S. (2009), "The Union for the Mediterranean: Progress, Difficulties and Way Forward", *Trade Negotiations Insights*, 8 (5). Διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο <http://ictsd.net/i/news/tni/47668>.
- Del Sarto, R. και T.Schumacher, (2005). "From EMP to ENP: What's at Stake with the European Neighbourhood Policy towards the Southern Mediterranean?", *European Foreign Affairs Review*, 10 (1), 17-38.
- Farrell, M. (2004), "The EU and Inter-Regional Cooperation: In Search of Global Presence?", *UNU-CRIS e-Working Papers*, W-2004/9. United Nations University.
- Gavin, B. (2005), "The Euro-Mediterranean Partnership. An Experiment in North-South-South Integration", *Intereconomics*, 11-12, 353-60.
- Giannou, M. (2008). "Sarkozy's Proposal for a Mediterranean Union", *Policy Papers*. Κέντρο Μεσογειακών και Μεσανατολικών Σπουδών, Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων. Διαθέσιμο στο http://www.idis.gr/GR/Ereuna/policy_papers/Mediterranean.pdf
- Hδnggi H. και Roloff R. και Róland J. (eds) (2006), *Interregionalism and International Relations*, London: Routledge.
- Hδnggi, H. (2003), "Regionalism Through Inter-regionalism: East Asia and ASEM" στο F. K. Liu και P. Régnier (eds), *Regionalism in East Asia: Paradigm Shifting?*. London: Routledge Curzon, 197-219.
- Hettne, B. και F. Sφderbaum, (2005), "Civilian Power or Soft Imperialism? The EU as a Global Actor and the Role of Interregionalism", *European Foreign Affairs Review*, 10 (4), 535-52.
- Hettne, B. (2004), "Interregionalism and World Order". Εισήγηση που παρουσιάστηκε στο Panel 33, States, Regions and Regional World Orders, SGIR, Πέμπτο Πανερωπαϊκό Συνέδριο Διεθνών Σχέσεων, Συνεδριακό Κέντρο Ολλανδίας, Χάγη, 9-11 Σεπτεμβρίου.
- Holm, U. (2005), "EU's Neighbourhood Policy: A Question of Space and Security, Έγγραφο Εργασίας DIIS. Copenhagen: Danish Institute for International Studies.
- Hveem, H. (2003), "The Regional Project in Global Governance" στο F. Sφderbaum και T. M. Shaw (eds.), *Theories of New Regionalism. A Palgrave Reader*. Basingstoke: Palgrave, 81-98.
- Hwee, Y. L. (2003), *Asia and Europe. The Development and Different Dimensions of ASEM*. London: Routledge.
- Lehne, S. (2004). "Has the 'Hour of Europe' Come at Last? The EU Strategy for the Balkans" στο J. Butt (ed.), *The Western Balkans: Moving on, Chaillot Papers*, 70, 111-32.
- Μανώλη Π., «Υποπεριφερειακή συνεργασία: θεωρία και πράξη» στο Α. Κόντης και Χ. Τσαρδανίδης (επιμ.), *Διεθνής Πολιτική Οικονομία*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση/Ινστιτούτο Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων, 2012, Δεύτερη Έκδοση.
- Pedersen, T. (2002). *Cooperative Hegemony: Power, Ideas and Institutions in Re-*

- gional Integration, *Review of International Studies*, 28 (4), 677-96.
- Róland, J. (2001), "ASEAN and the European Union: A Bumpy Interregional Relationship, Discussion Paper ZEI C95, Zentrum für Europäische Integrationsforschung, Center for European Integration Studies. Bonn: Rheinische Friedrich Wilhelms-Universität.
- Smith, K. (2005). "The EU and Central and Eastern Europe: The Absence of Interregionalism», *European Integration*, 27 (3), 347-64.
- Spöderbaum, F. και P. Stalgren και van, L. Langenhove (2005), "The EU as a Global Actor and the Dynamics of Interregionalism: A Comparative Analysis", *Journal of European Integration*, 27 (3), 365-80.
- Tovias, A. (2010), "The EU and the Mediterranean Nonmember States" στο F. Bindi (ed.), *The Foreign Policy of the European Union. Assessing Europe's Role in the World*, Washington D.C: Brookings Institution Press, 169-82.
- Τσαρδανίδης, Χ.(2012), «Από τις νέες περιφερειακές συνεργασίες στις διαπεριφερειακές συνεργασίες» στο Α. Κόντη και Χ. Τσαρδανίδης (επιμ.), *Διεθνής Πολιτική Οικονομία*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση/Ινστιτούτο Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων, 2012, Δεύτερη Έκδοση.
- Tsardanidis, C. (2011), " The EU and its Neighbours" στο A. Warleigh – Lack και N. Robinson και B. Rosamond (eds), *New Regionalism and the European Union. Dialogues, Comparisons and Research Directions*, London: Routledge, 2011.
- Tsardanidis, C. (2010), Interregionalism: A Comparative Analysis of ASEM and FEALAC στο J. Dosch και O. Jacob (επιμ.), *Asia and Latin America. Political, Economic and Multilateral Relations*. London: Routledge, 218-37.
- Tsardanidis, C. (2005). The BSEC: From New Regionalism to Inter-regionalism?, *Agora Without Frontiers*, 10 (4), 362-91.
- Xenakis, D. και P. Tsakonas, (2009), "Union for the Mediterranean: National and Regional Perspectives", *Hellenic Studies*, 17 (2), 7-24.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ
ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ ΣΥΝΟΨΗ

ΠΡΕΝΤΡΑΓΚ ΜΑΤΒΕΓΕΒΙΤΣ

Δε γνωρίζουμε με βεβαιότητα μέχρι πού φτάνει η Μεσόγειος, πόσο μεγάλη έκταση των παραλίων καταλαμβάνει, ποια είναι τα όριά της στη στεριά, ποια τα θαλάσσια σύνορά της. Κατά τους Έλληνες εκτεινόταν από ανατολές προς δυμάς, από τον ποταμό Φάσι στον Καύκασο ως τις Ηράκλειες Στήλες. Θεωρούσαν αυτονόητα τα φυσικά της σύνορα στο Βορρά και συχνά αδιαφορούσαν για τα όριά της στο Νότο. Οι σοφοί της αρχαιότητας δίδασκαν ότι τα σύνορα της Μεσογείου βρίσκονται εκεί όπου σταματά η ελιά. Ωστόσο, δεν είναι παντού και πάντα έτσι. Υπάρχουν τόποι στα παράλια που δεν είναι θαλασσινοί ή που δεν είναι τόσο θαλασσινοί όσο άλλοι, πιο απομακρυσμένοι από την ακτή. Υπάρχουν περιοχές όπου η στεριά δεν ταιριάζει με τη θάλασσα και δύσκολα μονοιάζουν. Αλλού, ο μεσογειακός χαρακτήρας αγκαλιάζει πιο εκτεταμένα τμήματα της ενδοχώρας, τους επιβάλλεται και τα διαποτίζει. Η Μεσόγειος δεν είναι μόνο γεωγραφία.

Τα σύνορά της δεν εγγράφονται ούτε στο χώρο ούτε στο χρόνο. Πώς να τα ορίσεις και σε σχέση με τι; Δεν είναι ιστορικά, ούτε εθνικά, ούτε εθνολογικά, ούτε κρατικά: κύκλος από κιμωλία που ακατάπαυστα χαράσσεται και σβήνει, που άνεμοι και κύματα, έργα και οράματα τον πλαταίνουν ή

---

* Ο Πρέντραγκ Ματβέγεβιτς, από τις σημαντικότερες μορφές των σύγχρονων σλαβικών γραμμάτων, γεννήθηκε το 1932 στο Μόστωρ (Βοσνία-Ερζεγοβίνη), κοντά στην Αδριατική, από μητέρα Κροάτισσα και πατέρα Ρώσο. Υπέρμαχος μιας οικουμενικότητας βασισμένης στο διάλογο και τις πολιτισμικές ανταλλαγές, πολέμησε τον ολοκληρωτισμό όσο και τον εθνικισμό. Το 1991 εγκατέλειψε την πρώην Γιουγκοσλαβία, αρνούμενος να εμπλακεί με οποιονδήποτε τρόπο σ' έναν «αδελφοκτόνο» πόλεμο, και επιλέγοντας μια θέση «μεταξύ ασύλου και εξορίας». Γράφει στα κροατικά και στα γαλλικά. Έχει τιμηθεί με διεθνή βραβεία λογοτεχνίας, ενώ έργα του έχουν μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες. Σήμερα ζει στη Ρώμη και διδάσκει στο τμήμα σλαβικών γλωσσών και φιλολογίας του Παν/μίου la Sapienza.

τον περιστέλλουν. Από τούτη την ακτή περνούσε ο δρόμος του μεταξιού και του κεχριμπαριού, εδώ διασταυρώνονταν τα μονοπάτια του αλατιού και των μπαχαρικών, του λαδιού και των αρωμάτων, οι ποριές των εργαλείων και των όπλων, των τεχνών και της γνώσης, των προφητειών και της πίστης. Η Ευρώπη γεννήθηκε στη Μεσόγειο.

Χρειαζόμαστε πρώτα απ' όλα ένα σημείο εκκίνησης: ακτή ή σκιηκό, λιμάνι ή γεγονός, πλου ή αφήγηση. Από πού ξεκινάμε δεν έχει τόση σημασία. Σημασία έχει πού φτάνουμε. Γιατί είναι φορές, κυρίως όταν το ταξίδι είναι μακρύ, που όλες οι θάλασσες μοιάζουν να είναι μία και μόνη, η ίδια θάλασσα, κι άλλοτε πάλι η καθεμιά τους φαντάζει διαφορετική. Ας ξεκινήσουμε, για παράδειγμα, από την Αδριατική. Από εδώ η βορινή ακτή, από τη Μάλαγα στο Βόσπορο, είναι πιο οικεία, πιο προσιτή. Στο Νότο, από τη Χάιφα στη Θέουτα, όρμοι και λιμάνια σπανίζουν. Όργωσα νησί το νησί τη θάλασσα του Ιονίου και το Αιγαίο πέλαγος, Κυκλάδες και Σποράδες, αναζητώντας ομοιότητες και διαφορές. Σύγκρινα τη Σικελία με την Κορσική, τη Μαγιόρκα με τη Μινόρκα. Δεν έριξα άγκυρα σε όλες τις ακτές. Στάθηκα πιο πολύ χρονοτριβώντας στις εκβολές των ποταμών. Είναι δύσκολο να γνωρίσεις ολόκληρη τη Μεσόγειο.

Υπάρχει κάτι ανεξήγητο που μας σπρώχνει κάθε φορά και θα μας σπρώχνει πάντα να προσπαθούμε να ανασχηματίσουμε ψηφίδα ψηφίδα το μωσαϊκό της Μεσογείου, να συντάξουμε για άλλη μια φορά τον κατάλογο των δυνάμεων που τη συνθέτουν, να εξακριβώσουμε τη σημασία της καθεμιάς ξεχωριστά, αλλά και την αξία της σε σχέση με τις άλλες: Η Ευρώπη, το Μαγκρέμπ, η Εγγύς και Μέση Ανατολή· ιουδαϊσμός, χριστιανισμός και ισλάμ· το Ταλμούδ, η Βίβλος και το Κοράνι· η Αθήνα και η Ρώμη· Ιερουσαλήμ, Αλεξάνδρεια και Κωνσταντινούπολη· Βενετία και Γένοβα· η διαλεκτική, η δημοκρατία και η τέχνη της Ελλάδας· η ρωμαϊκή πολιτεία, το ρωμαϊκό δίκαιο, η ρωμαϊκή αγορά· η παλαιά αραβική επιστήμη· η αλλοτινή ποίηση της Προβηγκίας και της Καταλανίας· η Αναγέννηση στην Ιταλία· η Ισπανία σε εποχές οιστροηλασίας, σε σκληρές εποχές· οι Σλάβοι του Νότου στην Αδριατική και τόσα άλλα. Αν λοιπόν αναδείξουμε ή απομονώσουμε τις πιο ισχυρές ή τις δεσποζουσες δυνάμεις, παρουσιάζοντάς τες όπως γίνεται συνήθως μέσα από τις μεταξύ τους σχέσεις, διμερείς ή τριμερείς, κινδυνεύουμε να συρρικνώσουμε ή να παραποιήσουμε την έκταση και το περιεχόμενο της Μεσογείου. Εδώ, αιώνες επί αιώνων λαοί και φυλές ενώνονται και χωρίζουν, επικοινωνούν και αναμετρώνονται πιο έντονα ίσως από οπουδήποτε αλλού. Θα φτάναμε στην υπερβολή αν προσπαθούσαμε να αναδείξουμε τις ομοιότητες και τα κοινά τους στοιχεία, παραβλέποντας τις διαφορές και τις διαμάχες τους. Η Μεσόγειος δεν είναι μόνο ιστορία.

Οι μεσογειακές ιδιομορφίες δεν εντάσσονται εύκολα σε άλλα σύνολα, δεν υπεισέρχονται σε όλο το φάσμα των σχέσεων που διατηρούν η θάλασσα με τη στεριά, ο Νότος με το Βορρά, η Ανατολή ή η Δύση με το Νότο. Πολυάριθμες αντιθέσεις σημάδεψαν τους πολιτισμούς, αρχαίους και νεότερους, των ακτών της Μεσογείου. Ύστερα από την Ελλάδα και τη Ρώμη, το Βυζάντιο, την Ιταλία, τη Γαλλία και την Προβηγκία, την Ισπανία και την Καταλανία, τους Άραβες από το Μαγκρέμπ ως τη Μέση Ανατολή, την Κροατία ανάμεσα στη Δαλματία και στην Παννονία, τη Σλοβενία απ' τα παράλια ως τις Άλπεις, τη Σερβία με το Μαυροβούνιο, τα Σκόπια και τη Βουλγαρία, την Αλβανία, τη Ρουμανία, την Τουρκία, κι άλλους ακόμη, πριν ή μετά την ελληνορωμαϊκή εποχή και σε σχέση μ' αυτή, στο σύνολό τους ή τον καθένα ξεχωριστά. Οι πολιτισμοί της Μεσογείου δεν είναι μόνον εθνικοί πολιτισμοί.

Η Μεσόγειος δεν ανέχεται τα πολύ στενά όρια. Την προδίδουμε θεωρώντας την υπό το πρίσμα του ευρωκεντρισμού, σαν ένα προϊόν καθαρά λατινικό, ρωμαϊκό ή ρομανικό, βλέποντάς τη μέσα από την ελληνοκεντρική, την αραβοκεντρική ή τη σιωνιστική άποψη, κρίνοντάς τη σύμφωνα με τη μία ή την άλλη εθνική, θρησκευτική ή πολιτική προκατάληψη. Φανατικοί ρήτορες και μεροληπτικοί σχολιαστές, ανερμάτιστοι σοφοί, κήρυκες δίχως πίστη, επίσημοι χρονικογράφοι και ευκαιριακοί ποιητές συχνά παραποίησαν την εικόνα της. Κράτη και εκκλησίες, μονάρχες και αρχιερείς, κοσμικοί και εκκλησιαστικοί νομοθέτες επιμελήθηκαν τη διαίρεση του χώρου και των ανθρώπων. Όμως οι εσωτερικοί δεσμοί αντιστάθηκαν στις διαιρέσεις. Η Μεσόγειος δεν εντάσσεται σε κανένα σύνολο.

Ο λόγος περί Μεσογείου έχει δεινοπαθήσει από την ακατάσχετη μεσογειακή καλλιλογία: ήλιος και θάλασσα· μυρωδιές και χρώματα· άνεμοι και κύματα· αμμουδιές και νησιά της ευδαιμονίας· κορίτσια που γρήγορα ωριμάζουν· χήρες ντυμένες στα μαύρα· λιμάνια, καράβια, ταξίδια που σε προσκαλούν· θαλασσοπορίες, ναύαγια και η εξιστόρησή τους πορτοκαλιά, μυρτιά και ελιά· φοίνικες, πεύκα και κυπαρίσσια· μεγαλείο και εξαθλίωση· πραγματικότητες και χίμαιρες· ζωή και όνειρο. Τέτοια μοτίβα τροφοδότησαν μέχρις εξαντλήσεως τους κοινούς τόπους της λογοτεχνίας. Περιγραφές και επαναλήψεις. Η μεσογειακή ρητορική υπηρέτησε τη δημοκρατία όσο και τη δημαγωγία, την ελευθερία όσο και την τυραννία. Κατέλαβε την αγορά και το ναό, τη δικαιοσύνη και το κήρυγμα. Πέρα από τον Άρειο Πάγο αντηχούσε η αρένα. Η Μεσόγειος είναι αδιαχώριστα δεμένη με το λόγο της.

Ήρθαμε αντιμέτωποι με τις μεσογειακές αντινομίες κάθε εποχής: από τη μια το φως και η μορφή, η γεωμετρία και η λογική, ο νόμος και η δικαιοσύνη, η επιστήμη και η ποιητική, από την άλλη όλα τα αντίθετά τους. Τα ιερά

βιβλία της συμφιλίωσης και της αγάπης απέναντι στις σταυροφορίες και στο τζιχάδ. Πνεύμα οικουμενικό και φανατικός ουστρακισμός. Παγκοσμιότητα και απάθεια. Αγορά και λαβύρινθος. Αλήθεια και αίνιγμα. Η διονυσιακή χαρά και ο λίθος του Σίσυφου. Η Αθήνα και η Σπάρτη. Η Ρώμη και οι βάρβαροι. Η αυτοκρατορία της Ανατολής και η Εσπερία. Η Ανατολή και η Δύση. Βόρεια ακτή και νότια ακτή: η Ευρώπη και η Αφρική. Ο χριστιανισμός και το ισλάμ. Ο καθολικισμός και η ορθοδοξία. Η διδασκαλία του Χριστού και ο κατατρεγμός των εβραίων. Μητροπόλεις και αποικίες του κάποτε και του χτες. Η Αναγέννηση δεν κατόρθωσε να ξεπεράσει το Μεσαίωνα παντού στη Μεσόγειο.

Τα εξωτερικά χαρακτηριστικά της Μεσογείου παίζουν επίσης το ρόλο τους. Η ιδιαιτερότητα της θέσης της, η ομοιογένεια του τοπίου της γεννούν την εντύπωση πως είναι ένας κόσμος αυτόνομος και συνάμα το κέντρο του κόσμου: θάλασσα πλαισιωμένη από στεριά, στεριά περιζωσμένη από θάλασσα. Ο ήλιος που ανατέλλει πάνω της και τη λούζει στο φως μοιάζει να υπάρχει στο στερέωμα μονάχα γι' αυτή, να της ανήκει. (Οι κοσμογράφοι και οι γεωγράφοι της αρχαιότητας έχουν αποτυπώσει κάτι απ' αυτή την παραίτηση στις θεωρίες και στους χάρτες τους.) Η παρατεταμένη ηλιοφάνεια γεννά ψυχολογικά φαινόμενα, εφήμερα ή μόνιμα. Η απεραντοσύνη και η διαύγεια του ουρανού υποβάλλουν ίσως διαθέσεις μυστικιστικές ή ξυπνούν το φόβο του επέκεινα. Η Μεσόγειος ανέγειρε μνημεία στην πίστη και στη δεισιδαιμονία, στο μεγαλείο και στη ματαιότητα. Ω